

๓.๓ การควบคุมตรวจสอบเนื้อหารายการของรัฐ

การตรวจสอบเนื้อหาของรายการทางวิทยุโทรทัศน์ ก่อนออกอากาศมี การกระทำแพร่หลายและดูจะกลายเป็นของธรรมดาของคนทำสื่อประเภทนี้ในประเทศไทย เสียแล้ว ขณะเดียวกันสื่อสิ่งพิมพ์ได้พัฒนาก้าวหน้าไปมากกว่าสื่อวิทยุโทรทัศน์มาก การ ตรวจเซนเซอร์เนื้อหาของเจ้าหน้าที่ก่อนการพิมพ์ดูจะเป็นเรื่องผิดปกติที่ไม่อาจทำได้แล้วใน ปัจจุบันนี้

“เพื่อความมั่นคง”และ“เพื่อความเหมาะสม” เป็นข้อความที่ถูกอ้าง จากเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน ขณะเดียวกันการตรวจเซนเซอร์ก่อนออกอากาศก็ได้้นำค่านิยม ส่วนตน บรรทัดฐานส่วนตนของผู้ตรวจเข้าตัดสินความเหมาะสม ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว ไม่น่าจะมีผู้ใดสามารถกำหนดบรรทัดฐานว่าจะอะไร แค่นั้นคือความดีงาม ความถูกต้อง หรือ อะไรคือความไม่เหมาะสม ไม่สมควรที่ประชาชนจะได้รับรู้ ระบบการตรวจเซนเซอร์ก่อนออก อากาศจึงกลายเป็นระบบการเผยแพร่ค่านิยมของผู้มีอำนาจที่ทำให้ประชาชนชาวบ้านต้อง ยอมรับว่าอะไรคือความถูกต้อง ควรรับรู้ข่าวสาร ข้อมูลเรื่องอะไร มากน้อยแค่ไหน ค่านิยม ของท้องถิ่น ความเชื่อของท้องถิ่นจึงถูกย่ำยี ถูกกระรานให้ชาวบ้านไม่มั่นใจในคุณค่าของ ความเชื่อก่านิยมของชุมชนของตนเอง

แม้คณะกรรมการบริหารวิทยุและโทรทัศน์ (กบว) ที่กรมประชาสัมพันธ์มี ส่วนสำคัญในการกำกับดูแลจะถูกยกเลิกในสมัยรัฐบาลอานันท์ ปันยารชุน ทำให้ไม่ต้องมี กรรมการจากส่วนกลางเข้าประจำสถานีวิทยุโทรทัศน์ทุกแห่ง เพื่อตรวจสอบท ตรวจสอบดูเทป ดูภาพทุกม้วนก่อนออกอากาศ แต่การมอบหมายให้สถานีวิทยุโทรทัศน์แต่ละแห่งเป็น ผู้รับผิดชอบต่อเนื้อหาที่ออกอากาศ ทำให้สถานีทุกแห่งแต่งตั้งเจ้าหน้าที่คอยตรวจสอบ ตัดต่อ ดูดเสียง ด้วยดุลยพินิจของเจ้าหน้าที่เองและสะท้อนปัญหาการยึดเย็ดค่านิยม ความเชื่อ ความรู้ ไม่แตกต่างจากการที่มี กบว.ในสมัยก่อนมากนัก

จะเห็นได้ว่าข้อจำกัดของสื่อสิ่งพิมพ์ในเรื่องการตรวจเซนเซอร์นั้นได้ พัฒนาก้าวหน้ากว่าสื่อวิทยุโทรทัศน์มากในหลายประการ คือ

- ก) สื่อสิ่งพิมพ์ไม่มีระบบตรวจสอบเซ็นเซอร์ก่อน แต่ใช้ระบบตรวจสอบติด ตามในภายหลัง แต่สื่อวิทยุโทรทัศน์นั้นรายการและเนื้อหาจะถูกตรวจสอบ ก่อนออกอากาศ

๒) สื่อสิ่งพิมพ์ใช้ระบบให้ผู้เขียน ผู้เสนอบทความและบรรณาธิการรับผิดชอบ และรับชอบ แต่สื่อวิทยุโทรทัศน์ผู้ผลิตไม่ต้องรับผิดชอบไม่ต้องรับชอบ แต่เจ้าหน้าที่ผู้ผลิตเป็นผู้รับผิดชอบ ดังนั้นการเซ็นเซอร์ให้มากไว้ การตัดทอนเนื้อหาในลักษณะ"ปลอดภัยไว้ก่อน"จึงเกิดขึ้น ความคิดสร้างสรรค์ กำลังใจของผู้ทำรายการก็ถูกบั่นทอน รายการ เนื้อหาที่แปลกใหม่ เพื่อชาวบ้านผู้ไร้อ่านาจึงเกิดยากมากกว่ารายการที่เห็นอยู่ทั่วไป

๓.๔. ธรรมชาติของสื่อกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

สื่อต่างประเภทกันต่างมีธรรมชาติ มีเงื่อนไขที่อำนวยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการใช้สื่อในการรับรู้และแสดงออกที่แตกต่างกัน

สื่อสิ่งพิมพ์ดูจะมีข้อจำกัดในการมีส่วนร่วมของประชาชนมากกว่าสื่ออื่นๆ ทั้งนี้เพราะนอกจากลักษณะของสื่อสิ่งพิมพ์ ไม่เอื้ออำนวยให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็น ได้ตอบได้ในเวลาสั้นแล้ว สังคมไทยยังไม่นิยมการอ่านและการเขียนมากเท่าการพูดและการดู สื่อวิทยุดูจะได้เปรียบมากที่สุด เพราะนอกจากประชาชนจะรับฟังได้ง่ายแล้ว การใช้โทรศัพท์แสดงความคิดเห็นในรายการที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็น หรือเขียนแสดงความคิดเห็นก็ทำได้ง่ายกว่ามาก ขณะเดียวกันสื่อโทรทัศน์ก็สามารถให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมได้ไม่แพ้วิทยุ หากเป็นรายการสดที่เปิดโอกาสให้ประชาชนโทรศัพท์ร่วมแสดงความคิดเห็น หรือโยกย้ายสถานที่ถ่ายทำไปในจังหวัดต่างๆดังที่ รายการมองต่างมุม และ รายการเวทีชาวบ้าน ของมูลนิธิสื่อสร้างสรรค์ที่ได้ปฏิบัติไปแล้วนั้น

๓.๕ สังคมข่าวสารลดรัฐ

การพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศกำลังได้รับการพัฒนาในโลกปัจจุบันขึ้นอย่างมาก ขณะที่การบริหารสื่อวิทยุ และโทรทัศน์ ชาวไทยยังถูกควบคุมทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐและโครงสร้างความเป็นเจ้าของที่ทำให้การพัฒนารายการ เนื้อหาเพื่อชาวบ้านส่วนใหญ่ทำได้ยากลำบาก แต่อนาคตอันสั้นสื่อวิทยุโทรทัศน์ที่ส่งผ่านดาวเทียม เคเบิลใยแก้ว อินเทอร์เน็ตและทางด่วนข้อมูลที่เชื่อมโยงทั่วโลกกำลังถาโถมกระหน่ำสู่ราชอาณาจักรไทย ประชาชนชาวบ้านสามารถรับสื่อต่างๆจากต่างชาติได้โดยตรงมากขึ้นทุกที สื่อต่างชาติจะผลิตและกำหนดเนื้อหาที่สะท้อนวิถีคิด วัฒนธรรมความเชื่อของเขาซึ่งย่อมมีอำนาจต่อการ

รับรู้ของชาวบ้านไทยอย่างหลากหลาย ชาวบ้านไทยอาจได้ข่าวสารข้อมูลที่ลดรัฐไทยเข้ามา อย่างที่เป็นประโยชน์หรืออาจทำลายวัฒนธรรม ความเชื่อ ความเชื่อมั่นในตัวเองก็ได้

ตราบใดก็ตามที่การสร้างสรรคของการผลิตรายการในประเทศยังถูกควบคุม จำกัด การสร้างสรรคทางเลือกต่างๆให้ชาวบ้านไทยถูกจำกัดมากเท่าไร โอกาสของสื่อมวลชนลดรัฐก็จะเป็นทางเลือกของประชาชนมากขึ้นเท่านั้น

๔. “พัฒนาจิตใจ”: บทบาทสื่อมวลชนภายใต้ข้อจำกัด

ภายใต้ข้อจำกัดที่

- ก) ผู้มีอำนาจควบคุมและใช้สื่อวิทยุโทรทัศน์เพื่อประโยชน์แห่งการดำรงอำนาจของตนเอง
- ข) ผู้มีอำนาจขาดวิสัยทัศน์ที่จะพัฒนาให้ประชาชนคนไทยเป็นตัวของตัวเอง มีความเชื่อมั่นในตนเองและไม่ยึดติดกับการพึ่งพิงในระบบอุปถัมภ์ แต่ต้องการให้ชาวบ้านยังคงพึ่งพิงกับผู้มีอิทธิพลท้องถิ่น
- ค) ผู้มีอำนาจใช้ระบบการผูกขาดของสื่อประเภทต่างๆที่มีอยู่อย่างจำกัดเพื่อผลประโยชน์ของพวกพ้องและตนเอง
- ง) ผู้มีอำนาจขาดความเข้าใจถึงการพัฒนาของเทคโนโลยีและสื่อต่างประเทศที่จะถาโถมใส่ประเทศไทยในอนาคต

ความพยายามในการที่จะใช้สื่อมวลชนเพื่อการพัฒนาจิตใจควรจะได้หยุดคิด เลิกคิด เพราะข้อเสนอดังต่อไปนี้จะไม่มีความหมายและปฏิบัติให้เป็นจริงไม่ได้

ข้อเสนอแนะ (ภายใต้การบริหารงานของรัฐที่มีหิริโอตัมปะ)

๑) ความหลากหลายของสื่อมวลชนคือความจำเป็น ความหลากหลายในที่นี้ไม่เพียงแต่จะต้องไม่ยึดเยียดแนวคิด ไม่ทำลายความเชื่อของชาวบ้านเท่านั้น แต่จะต้องส่งเสริมให้มีความหลากหลายในข้อมูลข่าวสารที่เป็นจริง ส่งเสริมให้มีความหลากหลายในความคิดความเห็น และทางเลือกในทุกเรื่อง

ความหลากหลายรวมความถึงการส่งเสริมให้สถานีวิทยุและวิทยุโทรทัศน์ท้องถิ่นที่ผลิตรายการโดยคนท้องถิ่นเผยแพร่ออกอากาศ มิใช่พยายามทำสถานีท้องถิ่นให้เป็นเครือข่ายถ่ายทอดรายการความเห็นจากส่วนกลางเท่านั้น (ดังความพยายามของช่อง ๑๑ ในปัจจุบันที่พัฒนาผิดเพี้ยนจากหลักการข้างต้น) สื่อนี้รวมความถึงหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นด้วย ที่ปัจจุบันกำลังลดคุณค่าลงอย่างมาก

ความหลากหลายควรพิจารณาถึงการเสนอข่าวสาร ข้อเท็จจริงในทางบวก เพราะปัจจุบันการกระทำด้านลบมักจะถูกสนใจหยิบยกมาเป็นข่าว แต่การกระทำดี การกระทำด้านบวกจะถูกกลบเกลื่อน การเพิ่มข่าวสารด้านบวกจะส่งเสริมให้กำลังใจคนในสังคมให้กระทำดี เพราะสังคมเห็นคุณค่าผ่านสื่อมวลชน

๒) ต้องให้เสรีภาพแก่ผู้ผลิตสื่อและต้องให้ผู้ผลิตสื่อรับผิดชอบต่อสังคมด้วยตนเอง สิ่งนี้จะเป็นจริงได้ เมื่อกระจายความรับผิดชอบจากปัจจุบันที่ให้สถานีเป็นผู้รับผิดชอบสิ่งที่ออกอากาศ เป็นให้ผู้ผลิตรายการรับผิดชอบเอง รัฐและสถานีมีหน้าที่กำหนดกฎเกณฑ์ลักษณะรายการว่าจะไร้ออกอากาศไม่ได้ (ภายใต้ความเห็นชอบของสาธารณชน) แล้วคอยติดตาม สอดส่องดูแลรายการที่ออกอากาศ หากกระทำผิดกฎเกณฑ์ก็จัดการลงโทษ ทั้งนี้ควรยกเลิกระบบการตรวจสอบ เช่นเซอร์กอนออกอากาศ แนวคิดดังกล่าวนอกจากจะช่วยพัฒนามาตรฐานสื่อวิทยุโทรทัศน์และวิทยุกระจายเสียงให้มีมาตรฐานเดียวกับสื่อสิ่งพิมพ์แล้ว ยังช่วยให้ผู้ผลิตรายการต้องรับผิดชอบต่อสังคม สามารถมีความคิดใหม่ สร้างสรรค์ของใหม่ที่หลากหลายอย่างรับผิดชอบ (ในระบบเดิมนั้น ของใหม่ ความคิดใหม่ จะถูกเซ็นเซอร์ออกไปเพราะผู้ตรวจรายการไม่ต้องการจะรับความเสี่ยงด้วย เซ็นเซอร์ออกไปนอกจากจะปลอดภัยแล้ว ยังไม่มีใครทราบว่าตนได้บั่นทอนความคิดที่สร้างสรรค์ของคนอื่นอย่างไร)

๓) เสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ในการกำหนดเนื้อหาที่น่าเสนอให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น สามารถวิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์สังคมได้อย่างเสรี ทั้งนี้เมื่อชาวบ้านสามารถกำหนดเนื้อหา ประเด็นการนำเสนอและแสดงความคิดเห็นแล้ว ชาวบ้านก็จะได้รับคำติชมจากสิ่งที่แสดงผ่านสื่อย้อนกลับมาจากคนอื่นที่ได้รับชมรวมทั้งญาติพี่น้องเพื่อนบ้าน สิ่งนี้จะพัฒนาความภาคภูมิใจ ความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้น

มูลนิธิสื่อสร้างสรรค์ได้พัฒนารายการ“มองต่างมุม” ที่เปิดโอกาสอย่างเสรีให้ชาวบ้านตั้งประเด็นการพูดคุย (ผ่านการตั้งกระทู้ถาม) และชาวบ้านมีสิทธิในการแลกเปลี่ยนความคิด วิพากษ์วิจารณ์อย่างหลากหลาย ทำให้ได้รับความนิยมและได้รับการยกย่องว่าช่วยพัฒนาความคิด พัฒนาความเห็นและการยอมรับฟังความเห็นที่แตกต่าง และพัฒนาพัฒนาความมั่นใจในตนเองของชาวบ้าน

การเสริมสร้างการมีส่วนร่วมดังกล่าวข้างต้นจะเป็นการพัฒนาสื่อมวลชนไทยให้ป็นสื่อสองทาง ที่ประชาชนจะร่วมให้ความคิดซึ่งกันและกัน และร่วมกันควบคุมผู้บริหารประเทศอีกด้วย

๔) สังคมควรยกย่องและส่งเสริมรายการที่เผยแพร่ความสำเร็จของชาวบ้าน เผยแพร่ภูมิปัญญาของชาวบ้าน เผยแพร่วัฒนธรรมที่แตกต่างหลากหลายของชาวบ้าน และเผยแพร่ปัญหาของชาวบ้าน

นอกจากชาวบ้านควรมีโอกาสได้ใช้สื่อต่างๆแล้ว ชาวบ้านควรจะได้เป็นตัวเอกของรายการ เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้น เกิดความภูมิใจว่าสิ่งที่ได้ทำสำเร็จได้ถูกเผยแพร่ให้คนอื่นรับรู้ ชาวบ้านคนอื่นก็จะตื่นตัวอยากจะทำบ้าง เพราะเมื่อชาวบ้านผู้มีเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ ทรัพยากรเหมือนตนเองทำได้และประสบผลสำเร็จ ตนก็น่าจะทำได้

ส่วนที่เผยแพร่ปัญหาก็จะทำให้เป็นบทเรียนแก่ชาวบ้านด้วยกันที่จะช่วยกันแก้ปัญหาและหลีกเลี่ยงปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นอีก

มูลนิธิสื่อสร้างสรรค์ได้พัฒนารายการ“เวทีชาวบ้าน”ด้วยหลักการข้างต้น ได้ประสบความสำเร็จในการพัฒนาและเผยแพร่ภูมิปัญญาของชาวบ้านให้แพร่หลายมาได้ ๗ ปี แต่ก็ต้องหยุดลงเพราะการนำเอาสถานีโทรทัศน์ช่อง ๑๑ ไปให้ธุรกิจเอกชนรายหนึ่งเช่าเหมาแถมเวลาในระยะเวลาถึง ๓ ปี เวลาเดิมของรายการจึงถูกยกเลิกเปลี่ยนแปลงแต่อย่างไรก็ตาม มูลนิธิสื่อสร้างสรรค์ได้ดำเนินงานทำรายการนานถึง ๗ ปี เป็นตัวอย่างว่ารายการเพื่อพัฒนาคณะ“พัฒนาจิตใจ”ของชาวบ้านทำได้ และเคยทำได้ แต่ปัจจุบันทำไม่ได้

๕) ผู้บริหารประเทศควรทุ่มเททรัพยากรและความใส่ใจต่อ เกษตรกร เด็ก เยาวชน คนพิการ ที่ขาดอำนาจซื้อ ทำให้ระบบตลาดไม่สามารถสร้างแรงจูงใจให้ผู้ผลิตรายการเอกชนปรารถนาจะทำรายการประเภทนี้ (ดังที่ได้สรุปวิเคราะห์ไว้ในส่วนที่ ๓)

รัฐบาลมีแนวทางปฏิบัติอยู่หลายทางเลือกคือ

ก. ผลิตรายการด้วยตัวของเจ้าหน้าที่ของรัฐเอง

ข. จ้างหรือให้เงินอุดหนุนแก่เอกชนผู้ผลิตรายการเพื่อเกษตรกร เด็ก เยาวชน หรือคนพิการ

ค. กำหนดช่วงเวลาที่เหมาะสม (เช่น วันละ ๒ ชั่วโมง) บังคับให้สถานีทุกแห่งต้องเสนอรายการเพื่อกลุ่มคนเช่นนี้ เมื่อสถานีถูกบังคับเช่นนี้ ค่าเช่าเวลาช่วงนี้จะถูกลงเพราะขาดการแข่งขันจากรายการบันเทิง เป็นการลดต้นทุนของเอกชน ผู้ผลิตรายการประเภทนี้ด้วย

แนวคิดนี้ได้เคยนำมาใช้ในปี พ.ศ.๒๕๓๓ สมัยคุณหญิงสุพัตรา มาศดิตถ์ เป็นรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ผู้ดูแลกรมประชาสัมพันธ์ ได้เคยกำหนดเวลา ๑๔.๐๐-๒๐.๐๐ น. ให้เป็นเวลาเพื่อเกษตรกร เด็กเยาวชน และผู้พิการ แต่ในปัจจุบัน สถานีทั้งหลายได้วิ่งเต้นให้ยกเลิกมาตรการดังกล่าว โดยย้ายเวลาข่าวมาแทนที่แล้วนำเวลาข่าวเดิมไปเป็นละครและบันเทิง

๖) การส่งเสริมรายการที่แลกเปลี่ยนคุณธรรม จริยธรรมเพื่อสร้างบรรทัดฐาน ความดีงามแก่คนในสังคม ดังเช่นมาตรการในข้อที่แล้ว (ข้อ ๕) แต่ทั้งนี้ไม่ควรเป็นรายการที่มีผู้มานั่งพรัลนอนจริยธรรม คุณธรรม แบบเทศนาสั่งสอนที่เป็นสื่อทางเดียว เพราะจะไม่สามารถเข้าถึงกลุ่มคนเป้าหมายได้

๗) ควรร่วมมือแลกเปลี่ยนข่าวสาร รายการวิทยุและรายการโทรทัศน์กับผู้ผลิต สื่อต่างประเทศ เพราะนอกจากสามารถทำให้เลือกสรรสื่อที่สร้างสรรค์แล้ว จะทำให้คนไทย คำนึงกับสื่อต่างชาติที่สร้างสรรค์ จะไม่เผลอที่จะดูหรือรับสื่อต่างชาติที่ล่อลวงเข้ามา ขณะเดียวกันต่างประเทศก็จะได้นำข่าวสารที่ดีของไทยออกเผยแพร่อีกด้วย

๘) ผู้บริโภคสื่อและประชาชนควรมีระบบควบคุมสื่อมวลชน เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการท้วงติง วิพากษ์วิจารณ์กดดันสื่อมวลชนที่ผิดพลาด การพัฒนา สื่อมวลชนที่ให้ผู้ผลิตสื่อและผู้บริโภคสื่อรวมตัวจัดตั้งองค์กร เพื่อควบคุมแนะนำสื่อมวลชนกันเอง ขณะเดียวกันก็ช่วยปกป้องผู้ผลิตสื่อให้มีเสรีภาพในการสร้างสรรค์งานอย่างเสรี ปกป้องการใช้อำนาจของผู้บริหารสื่อบริหารประเทศที่ไม่สร้างสรรค์การพัฒนาจิตใจ พัฒนาคน

บรรณานุกรม

กาญจนา แก้วเทพ. สื่อสองวัฒนธรรม.กรุงเทพฯ : มุลนิธิภูมิปัญญา ,๒๕๓๙.

คณะนิเทศศาสตร์,จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. วิวัฒนาการสื่อมวลชนไทย. (เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเนื่องในโอกาสปีการสื่อสารโลก พ.ศ.๒๕๒๖) กรุงเทพฯ พุทธบูชาการพิมพ์.

บุญเลิศ ศุภติลก. คุณภาพสื่อมวลชนไทย,(อ้างในเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่องทิศทางแผนฯ ๗ : ก้าวใหม่ของการสื่อสารมวลชน เรื่อง สถานการณ์และสภาพปัญหาของการสื่อสารมวลชนในประเทศไทย จัดโดยโครงการบัณฑิตศึกษา คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.๒๕๓๓

เสถียร เขยประดับ.สื่อมวลชนกับการพัฒนาประเทศ : เน้นเฉพาะประเทศไทย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,๒๕๓๔

งานพัฒนาจิตใจกับสถิติตัวแปรที่เกี่ยวข้อง

รศ.ดร.อมรา พงศาพิชญ์

สารบัญ

คำนำ	๑
การศึกษาเรื่องการพัฒนาสังคม	๔
- การพัฒนาสังคม	๔
- การพัฒนามนุษย์	๕
- การพัฒนาคุณภาพชีวิต	๗
- การพัฒนาสังคมและการพัฒนาชีวิตกรณีประเทศไทย	๙
การศึกษาเรื่องการพัฒนาจิตใจ	๑๐
- ความมั่นคงของชีวิตมนุษย์	๑๑
- การพัฒนาจิตใจแนวศาสนา จริยธรรม จรรยาบรรณ ค่านิยม	๑๓
- การพัฒนาจิตใจในกลุ่มผู้ด้อยโอกาส	๑๙
ข้อมูลเรื่องการพัฒนาจิตใจ	๒๒
ข้อมูลสถิติวัยเชิงปริมาณที่มีการจัดเก็บอย่างเป็นทางการ	๒๓
ข้อมูลที่จัดเก็บโดยองค์กรเอกชน	๒๙
สรุป	๓๑
บรรณานุกรม	๓๒

งานพัฒนาจิตใจกับสถิติตัวแปรที่เกี่ยวข้อง

คำนำ

การที่สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติกำหนดแนวทางการจัดทำแผนพัฒนาฉบับที่ ๔ โดยเน้นที่คนเป็นศูนย์กลางเป็นการสะท้อนให้เห็นชัดเจนว่าได้มีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการมองการพัฒนาตามที่หลาย ๆ ฝ่ายได้เรียกร้อง ทั้งนี้ นับเป็นนิมิตหมายที่ดี

ในการประชุมคณะกรรมการร่วมภาครัฐบาลและเอกชนเพื่อแก้ไขปัญหาสังคม (กรอ.สังคม) เมื่อวันที่ ๒๖ มกราคม ๒๕๓๗ ได้มีการเสนอแนวคิดเรื่อง “กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนา” เพื่อเป็นเครื่องมือของ กรอ. สังคมในการแก้ปัญหาวิกฤติการณ์ทางสังคม ในเอกสารได้ให้นิยามไว้ว่า

“กระบวนทัศน์” มาจากภาษาอังกฤษว่า paradigm หมายถึง ทัศนนะ พื้นฐานอย่างหนึ่งอย่างใดหรือหลายอย่างอันกำหนดแบบแผนการคิดและการปฏิบัติในประชาชนหนึ่ง ๆ เมื่อใดทัศนนะพื้นฐานดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้แบบแผนการคิดและการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องเปลี่ยนแปลงไปด้วยทั้งกระบวน ซึ่งเรียกว่าเป็นการ “ปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์” (paradigm shift) (สำนักงานคณะกรรมการ สังเสริมสวัสดิการสังคมแห่งชาติ ๒๕๓๗ : ๑)

ความจำเป็นในการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในสังคมไทยปัจจุบันเป็นเรื่องสำคัญ สังคมไทยได้เปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากสังคมเกษตรกรรมเพื่อยังชีพมาเป็นสังคมเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมเพื่อส่งออก ซึ่งเป็นการเปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพมาเป็นระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเต็มรูปแบบ ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจนี้มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคมจากสังคมที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติมาเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ และต่อมาเปลี่ยนเป็นสังคมที่ความสัมพันธ์ขึ้นอยู่กับ การแลกเปลี่ยนด้วยเงินตราหรือกลไกอื่น ๆ เช่น อำนาจ เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่กล่าวมานี้ หมายถึงการเปลี่ยนแปลงของกระบวนทัศน์ โลกทัศน์ ค่านิยมและอุดมการณ์ด้วย

คำว่ากระบวนทัศน์ เป็นคำที่นักวิชาการไทยให้ความสนใจเพิ่มมากขึ้นในรอบทศวรรษที่ผ่านมา นักมานุษยวิทยาใช้คำว่าโลกทัศน์ (world view) มาช้านานแล้ว ความหมาย

ของโลกทัศน์และกระบวนทัศน์ต่างกันในมุมมองและระดับของการมอง โลกทัศน์คือ ทัศนะของปัจเจกชนหรือสมาชิกในสังคมเกี่ยวกับโลกหรือสิ่งรอบตัวมนุษย์ในโลก เป็นทัศนะทั่วไป ไม่มีการให้คุณค่า แต่เป็นพื้นฐานให้เกิดการกำหนดแนวคิด แบบแผนการคิด และภาพปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งจะมีผลในการจัดกระบวนทัศน์ คำว่ากระบวนทัศน์มักใช้จากมุมมองของผู้บริหารหรือนักพัฒนา หรือผู้วางแผน และถือเป็นกรอบในการวางแผนพัฒนามากกว่าจะมองกระบวนทัศน์ว่าเป็นกรอบความคิดของชาวบ้านและสมาชิกในสังคม ผู้เขียนเชื่อว่าถ้าจะมองกระบวนทัศน์ใน ๒ มิติ คือมิติชาวบ้าน (มิติของ “คนใน” หรือ emic) กับมิติของผู้วางแผนหรือนักพัฒนา (มิติของคนนอกหรือ etic) จะช่วยให้เข้าใจระบบคิดของสังคมไทย และแนวทางการปรับเปลี่ยนสังคมได้ดีขึ้น

คำว่าค่านิยม (หรือคุณค่า) ทางสังคม (social values) คือ คุณค่าบางอย่างที่สมาชิกในสังคมเห็นว่าดีหรือไม่ดี ทุกสังคมจะมีระบบค่านิยม ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของสังคมนั้น แต่เปลี่ยนแปลงได้ ค่านิยมจะสะท้อนให้เห็นในบรรทัดฐานหรือแนวปฏิบัติซึ่งคนในสังคมยึดถือ ทั้งค่านิยมและโลกทัศน์เป็นพื้นฐานของแนวคิดและแนวปฏิบัติของสมาชิกในสังคม การเปลี่ยนแปลงค่านิยมและโลกทัศน์ จะมีผลในการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์

สำหรับอุดมการณ์ (ideology) ผู้เขียนหมายถึงระบบคิดหรือระบบการให้ความหมาย ซึ่งถูกยกให้มีฐานะสูงกว่าระดับปัจเจกบุคคลอยู่ในระดับสังคมหรือระดับรัฐชาติ แต่มีความสัมพันธ์กับปัจเจกบุคคล ซึ่งเป็นสมาชิกของสังคมและรัฐชาติด้วย หรืออาจกล่าวได้ว่าอุดมการณ์หรือโลกทัศน์หรือค่านิยมที่สมาชิกในสังคม (หรือผู้มีอำนาจ) เลือกให้สังคมยึดถือ อุดมการณ์คือ ค่านิยมที่สมาชิกในสังคมหรือรัฐชาติคัดเลือก เพื่อให้เป็นแนวปฏิบัติโดยถือว่าเป็นสิ่งที่ดีพึงกระทำ เช่น อุดมการณ์ประชาธิปไตย อุดมการณ์คอมมิวนิสต์ อุดมการณ์ชาวนา หรืออุดมการณ์พัฒนาทุนนิยม เป็นต้น

ผู้เขียนเชื่อว่า อุดมการณ์ ค่านิยม โลกทัศน์ และกระบวนทัศน์ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกันทั้งหมด สังคมในสมัยก่อนเป็นสังคมที่สมาชิกมีโลกทัศน์ใกล้ชิดธรรมชาติของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสัตว์และต้นไม้แมลงพืชพา มีค่านิยมที่ให้ความสำคัญกับบุญบาปเพื่อเป็นข้อกำหนดว่าอะไรดีอะไรไม่ดี อะไรควรทำและอะไรไม่ควรทำ การบริหารประเทศชาติ พระมหากษัตริย์ใช้ทศพิธราชธรรมและอุดมการณ์พุทธเป็นหลัก อุดมการณ์หรือเป้าหมายของการปกครองคือความสงบเรียบร้อยในสังคม ความผสมกลมกลืนระหว่างโลกทัศน์ ค่านิยม และอุดมการณ์เกิดขึ้นเพราะพุทธศาสนาคือหลักการพื้นฐานสอดแทรกอยู่ในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นโลกทัศน์ ค่านิยม หรืออุดมการณ์

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ลดบทบาทของพระมหากษัตริย์ และมีการนำอุดมการณ์ประชาธิปไตยมาใช้ในการบริหารบ้านเมือง อุดมการณ์พุทธเริ่มลดบทบาทลงและหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อรัฐบาลไทยรับแนวคิดเรื่องการวางแผนพัฒนาประเทศตามแนวนโยบาย อุดมการณ์ทุนนิยมหรือเป้าหมายของการพัฒนาเข้าสู่สังคมทุนนิยมก็ได้เข้ามาแทนที่อุดมการณ์พุทธอีกครั้ง

ในกระบวนการการเปลี่ยนแปลงในช่วง ๔๐ - ๕๐ ปีที่ผ่านมา อุดมการณ์ประชาธิปไตย ซึ่งมีเป้าหมายคือความเสมอภาคของประชาชน และอุดมการณ์ทุนนิยมซึ่งมีเป้าหมายคือการผลิตได้เข้ามาแทนที่อุดมการณ์พุทธซึ่งมีเป้าหมายของความสงบเรียบร้อยของสังคม และค่านิยมของคนในสังคมไทยก็ได้เปลี่ยนไป ให้คุณค่ากับเงินตรา มากกว่าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติ โลกทัศน์ของคนไทยก็กำลังเปลี่ยน แต่ยังมีภาพของโลกทัศน์แนวพุทธผสมพราหมณ์ผีและไสยศาสตร์อยู่ กระบวนการเปลี่ยนแปลงในระดับต่าง ๆ นี้ยังไม่ลงตัว ยังมีความขัดแย้งและกล่าวได้ว่าการมองเรื่องกระบวนการทัศน์ในการพัฒนาเป็นสิ่งจำเป็น โลกทัศน์หรือทัศนะพื้นฐานของคนไทยยังไม่สอดคล้องกับอุดมการณ์ของทุนนิยม คนไทยยังผูกพันอยู่กับสิ่งต่าง ๆ รอบตัวและการพัฒนาจะต้องมองในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนและคนกับสิ่งแวดล้อมอยู่อีกมาก ขณะนี้จึงเกิดการตั้งคำถามว่าการรับอุดมการณ์ทุนนิยมโดยยังคงรักษาไว้ในค่านิยม และโลกทัศน์ที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ของมนุษย์ และการมีจิตใจให้กันและกันนั้น เป็นสิ่งที่เป็นไปได้หรือไม่

การเสนอวิธีการมองการเปลี่ยนแปลงแบบกระบวนการทัศน์หมายความว่าเราต้องมองความเปลี่ยนแปลงโดยมองที่ทัศนพื้นฐานหรือโลกทัศน์เดิม และมองเป้าหมายหรืออุดมการณ์ของการเปลี่ยนแปลงตามเป้าหมายที่พึงประสงค์ในหัวข้อที่กำหนดไว้นี้ อุดมการณ์หรือเป้าหมายที่พึงประสงค์คือ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” หมายความว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะต้องมุ่งสู่ความสมดุลของมนุษย์กับธรรมชาติ เพื่อว่าสังคมจะได้คงอยู่อย่างสงบและยาวนานต่อไป ทั้งนี้ย่อมรวมถึงการพัฒนาจิตใจซึ่งเป็นหัวข้อของการประชุมในครั้งนี้ด้วย

ถ้าอุดมการณ์ของสังคมไทยคือการเปลี่ยนแปลงเพื่อเป้าประสงค์ให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ผู้เขียนเชื่อว่าการจะบรรลุเป้าประสงค์นี้ได้จะต้องมองเรื่องทัศนพื้นฐานและคุณค่าที่สังคมกำหนดให้กับสิ่งรอบตัวด้วย สำหรับสังคมไทยการมองโลกทัศน์เดิมและค่า

นิยมเดิม ก่อนการรับอุดมการณ์ทุนนิยมสมัยใหม่คงจะช่วยให้การปรับเปลี่ยนนี้ราบรื่นขึ้น เราอาจจะต้องกลับมาดูเรื่องโลกทัศน์และค่านิยมเดิม ๆ กันใหม่อีกครั้งหนึ่ง

ในบทความนี้ผู้เขียนจะพิจารณาเรื่อง (๑) การพัฒนาสังคม (๒) การพัฒนาจิตใจ และ (๓) ข้อมูลด้านการพัฒนาจิตใจ โดยจะพิจารณาเรื่องการพัฒนาสังคมเป็นพื้นฐาน นำไปสู่เรื่องการพัฒนาจิตใจต่อไป

๑. การศึกษาเรื่องการพัฒนาสังคม

ขณะนี้ประเด็นเรื่องการพัฒนาสังคมมีการพิจารณาจากมุมมองที่หลากหลาย และมีการตีความที่ไม่เหมือนกัน คำที่ใช้มี เช่น พัฒนาสังคม (Social Development) พัฒนามนุษย์ (Human Development) คุณภาพชีวิต (Quality of Life) ทั้ง ๓ คำที่ยกมาเป็นแนวคิดที่มีการพูดคุยและพิจารณากันระดับนานาชาติและได้รับอิทธิพลจากหน่วยงานขององค์การสหประชาชาติหน่วยต่างๆ (UNDP, UNESCO, ฯลฯ) ทั้งสิ้น ผู้เขียนได้เคยเขียนเกี่ยวกับแนวคิด ๓ แนวนี้ไว้แล้ว (อมรา, ๒๕๓๗) และขอแนะนำเสนอ ณ ที่นี้อีกครั้งหนึ่งเพื่อความสมบูรณ์ อย่างไรก็ตามใน ๓ แนวคิดนี้ ให้ความสำคัญกับเรื่อง “สังคม” และ “มนุษย์” เป็นส่วนใหญ่ เรื่องที่ให้ความสำคัญน้อยคือเรื่องการพัฒนาจิตใจ

๑) การพัฒนาสังคม

เท่าที่ผ่านมา เมื่อพูดถึงการพัฒนาสังคมมักจะเป็นการมองจากแง่มุมของการวางแผนมากกว่าแง่มุมของวิชาการทางสังคมศาสตร์ ด้วยเหตุว่า ทางวิชาการสังคมศาสตร์ องค์ประกอบของสังคมคือทุกสิ่งทุกอย่างที่บูรณาการกันเข้ามาเป็นสังคมซึ่งซับซ้อนมาก ในสายตาของนักวางแผนแล้วการพัฒนาสังคมมีความหมายรวมเรื่องต่าง ๆ มากมาย และถ้าจะทำงานให้มีผลเชิงรูปธรรม ก็จำเป็นที่จะต้องกำหนดตัวแปรที่เกี่ยวกับสังคมที่สามารถนำมาวัดเชิงปริมาณ โดยกำหนดเป็นตัวบ่งชี้เพื่อทำการวัดเป็นระยะ เปรียบเทียบดูการเปลี่ยนแปลง ตลอดจนชี้ให้เห็นแนวโน้มที่เกิดขึ้นแล้วและคาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต การจัดหมวดของตัวบ่งชี้เพื่อวิเคราะห์แนวโน้มการพัฒนาสังคมก็ดี การกำหนดหน่วยงานหลักในโครงการพัฒนาชนบทแห่งชาติก็ดี ตลอดจนการกำหนดตัววัดความต้องการจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ก็ดี ล้วนสะท้อนให้เห็นว่า เรื่องที่น่าจะอยู่ภายใต้หัวข้อการพัฒนาสังคมน่าจะมีเรื่องประชากรและครอบครัว สุขภาพอนามัย การศึกษา การมีงานทำ สภาพเศรษฐกิจ สังคมและความปลอดภัย

ในการกำหนดตัวบ่งชี้การพัฒนาสังคมนี้ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) กำหนดหัวข้อใหญ่ไว้ ๙ หมวด และแต่ละหมวดประกอบด้วยตัวบ่งชี้ต่าง ๆ ในจำนวนที่แตกต่างกัน รวมทั้งสิ้น ๕๑ ตัวแปร หมวดที่กำหนดไว้คือ (๑) ประชากร - ๖ ตัวแปร (๒) สาธารณสุข - ๑๓ ตัวแปร (๓) การศึกษา - ๗ ตัวแปร (๔) เศรษฐกิจสังคม - ๖ ตัวแปร (๕) สถิติการสังคม - ๔ ตัวแปร (๖) การมีงานทำ - ๓ ตัวแปร (๗) ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน - ๕ ตัวแปร (๘) สถาบันครอบครัว - ๔ ตัวแปร (๙) ภาวะมลพิษ - ๓ ตัวแปร (สศช. เครื่องชี้ภาวะสังคม ๒๕๓๓) อย่างไรก็ตามมีข้อวิจารณ์ว่าตัวแปรที่ใช้วัดเครื่องชี้ภาวะสังคมไม่ได้รวมการพัฒนาสังคมจากมุมมองของศิลป วัฒนธรรม จริยธรรม ศีลธรรม

นอกจากนี้คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ได้กำหนดให้มีการศึกษาในการประเมินผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในการก่อสร้างบริการพื้นฐานโรงงานอุตสาหกรรม โรงแรมและสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ และกำหนดตัวแปร ๔ หมวดคือ (๑) ทรัพยากรกายภาพ ประกอบด้วย น้ำ อากาศ และดิน (๒) ทรัพยากรชีวภาพ ประกอบด้วย สิ่งมีชีวิตในน้ำและบนบก ทรัพยากรชีวภาพที่หายาก (รวมสัตว์และพืช) (๓) ทรัพยากรที่มีผลกระทบต่อการใช้ของมนุษย์ ประกอบด้วย น้ำอุปโภคบริโภค การคมนาคม การเกษตร การระบายน้ำ พลังงาน การนันทนาการ เหมืองแร่ อุตสาหกรรมและการใช้ที่ดิน (๔) ทรัพยากรที่มีผลต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ประกอบด้วย เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และศิลป ตัวแปรที่คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมกำหนดให้ศึกษานี้ รวมทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ข้อสังเกตในเรื่องนี้คือตัวแปรต่าง ๆ ช่วยอธิบายสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ได้แต่ไม่สะท้อนให้เห็นโลกทัศน์และค่านิยมเกี่ยวกับธรรมชาติของคนที่อยู่ในสภาพแวดล้อมนั้น ๆ ทั้งนี้ในเรื่องตัวแปรที่อาจสะท้อนให้เห็นการพัฒนาจิตใจก็มีอยู่น้อย

๒) การพัฒนามนุษย์

ความคิดเรื่องการพัฒนาคนเกิดขึ้นเมื่อนักวางแผนมองว่า การใช้ตัวเลขผลิตภัณฑ์มวลรวมวัดการพัฒนา ทำให้ได้ภาพการพัฒนาที่คลาดเคลื่อน เพราะการมีรายได้ไม่ได้หมายความว่าเกิดการพัฒนา การมีรายได้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์เท่านั้น ความสัมพันธ์ระหว่างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจกับความก้าวหน้าของมนุษย์ไม่จำเป็นจะต้องเป็นไปอย่างอัตโนมัติ และในบางสังคมบางประเทศอาจมีการพัฒนามนุษย์ในระดับที่ดีได้แม้ว่ารายได้ประชาชาติจะไม่สูงนัก ประเทศกำลังพัฒนาควรที่จะดูแลเรื่องการพัฒนา

มนุษย์ควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจ เพราะประเทศยากจนก็สามารถดำเนินการพัฒนามนุษย์ได้ อย่างไรก็ตามความช่วยเหลือจากนอกประเทศอาจมีส่วนช่วยผลักดันให้เกิดการพัฒนาคนมนุษย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพและรวดเร็วขึ้นได้

UNDP ให้ความสำคัญการพัฒนาคนมนุษย์ว่าเป็นกระบวนการที่ส่งเสริมให้มนุษย์ทุกคนมีทางเลือกมากขึ้น การมีทางเลือก (Choice) นี้อาจกว้างขวางมากและอาจเปลี่ยนได้ตามกาลเวลา แต่ปัจจัย ๓ ประการที่สำคัญในการพัฒนามนุษย์ คือ (๑) การมีอายุขัยเฉลี่ยยาวนานและมีสุขภาพแข็งแรง (๒) การมีความรู้หรือการศึกษา และ (๓) การสามารถเข้าถึงทรัพยากรที่จำเป็นเพื่อการมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีพอประมาณ (หรือการมีรายได้พอสมควร) ถ้าปัจจัยสำคัญ ๓ ตัวนี้ขาดไป มนุษย์ก็ไม่มีโอกาสที่จะเข้าถึงปัจจัยตัวอื่น อย่างไรก็ตาม ปัจจัย ๓ ตัวนี้ไม่ใช่ปัจจัยชุดเดียว เรื่องเกี่ยวกับการเมือง เศรษฐกิจ เสรีภาพทางสังคม โอกาสที่จะคิดและผลิตสิ่งแปลกใหม่ ความรู้สึกภูมิใจ การเป็นที่ยอมรับในสังคม และสิทธิมนุษยชน นับเป็นปัจจัยหรือตัวเลือกที่พึงปรารถนาสำหรับการพัฒนามนุษย์ด้วยเหมือนกัน แต่ไม่ได้ถูกนำมาใช้เป็นตัวแปรการคิดค่าการพัฒนามนุษย์โดยตรง

การพัฒนาคนมนุษย์มีองค์ประกอบ ๒ ด้านคือ การเสริมสร้างสมรรถนะโดยการมีสุขภาพดี มีความรู้และทักษะ และการที่มนุษย์ใช้สมรรถนะที่มีในรูปของการพักผ่อนหย่อนใจ การผลิตศิลป์ การให้ความสนใจในเรื่องวัฒนธรรม สังคม และการเมือง ถ้าองค์ประกอบ ๒ ด้านนี้ไม่สมดุลกัน ความขัดแย้งและความไม่พอใจหรือปัญหาสังคมอาจเกิดขึ้นได้

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า รายได้เป็นเพียงส่วนประกอบที่สำคัญส่วนหนึ่ง แต่ไม่ใช่ทั้งหมดของชีวิตมนุษย์ การพัฒนาจึงไม่ควรมุ่งที่รายได้และทรัพย์สิน แต่ควรเน้นที่คน (UNDP, ๑๙๙๐)

แนวการมองของกลุ่มนักวางแผนที่สนใจในเรื่องของการพัฒนามนุษย์แตกต่างจากกลุ่มอื่นในเรื่องที่กลุ่มนี้มองว่าการพัฒนาดัชนีการวัดการพัฒนามนุษย์จะต้องพิจารณาด้วยว่า มนุษย์ขาดอะไร (Deprivation) ค่าดัชนี (Index) จะต้องคำนวณด้วยตัวแปรหลายตัว รายละเอียดและวิธีการในการคำนวณค่าดัชนีนี้ทางกลุ่มผู้ศึกษาเรื่องนี้ได้ใช้สถิติตัวเลขจากประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ๑๗๓ ประเทศ เกณฑ์การคำนวณและหลักคร่าว ๆ ของการคำนวณค่าดัชนีการพัฒนามนุษย์มี ๓ ขั้นตอน ขั้นตอนที่หนึ่งคือ การวัดการขาดในเรื่อง (๑) การคาดหมายอายุขัยเฉลี่ย (๒) การอ่านออกเขียนได้ของผู้ใหญ่ และ (๓) รายได้เพื่อมีสุขภาพชีวิตที่ดีพอประมาณ จากนั้นในขั้นตอนที่สอง หาค่าเฉลี่ยของการขาดทั้ง ๓ เรื่อง และขั้น

ตอนที่สาม หาค่าดัชนีการพัฒนามนุษย์ ถ้าการพัฒนามนุษย์ดีมาก ดัชนีเท่ากับ ๑ และถ้าการพัฒนามนุษย์เลวมากดัชนีเท่ากับ ๐

จะเห็นได้ว่าการประเมินว่าเราไม่อาจวัดการพัฒนาด้วยตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจนี้มีผลทำให้เกิดการพัฒนาวิธีการประเมินการพัฒนาให้รอบคอบและครอบคลุมประเด็นเกี่ยวกับสังคมและมนุษย์มากขึ้น ในการพิจารณาเรื่องดัชนีการพัฒนามนุษย์ ได้มีการจัดทำตัวบ่งชี้การพัฒนามนุษย์ด้วย ซึ่งตัวแปรที่ถูกกำหนดเป็นตัวบ่งชี้เป็นตัวแปรทางด้านสุขภาพอนามัย การศึกษา การมีงานทำ รายได้รายจ่ายและสินทรัพย์ซึ่งก็มีความใกล้เคียงกับตัวแปรที่จะใช้เป็นเครื่องชี้ภาวะสังคมอยู่ด้วยเหมือนกัน จึงอาจมองว่าความคิดเรื่องดัชนีการพัฒนามนุษย์เป็นความพยายามที่จะดีกรอบกำหนดตัวแปรที่จะใช้วิเคราะห์ให้น้อยลงและชัดเจนขึ้นกว่าเดิม แต่ก็มีคำถามว่าเหมาะสมหรือยัง ข้อเสนอเรื่องวิธีการคำนวณดัชนีพัฒนามนุษย์ยังอาจมีข้อโต้แย้งอื่น ๆ เช่น ประเด็นที่ว่า ปัจจัยหลัก ๓ ตัวที่ภูคนำเสนอนี้เป็นปัจจัยสำคัญมากจริง ๆ หรือไม่ และถึงแม้กลุ่มผู้พิจารณาเรื่องนี้จะยอมรับว่ามีปัจจัยเรื่องอื่นอีก แต่ก็ไม่ได้มีการนำตัวแปรในเรื่องอื่น ๆ เหล่านั้นเข้ามาคำนวณด้วยเลย แม้แต่น้อย คำถามว่า ดัชนีการพัฒนามนุษย์เหมาะสมที่จะใช้ในประเทศไทยหรือไม่ ดีกว่าตัวบ่งชี้ที่ใช้เป็นเครื่องชี้ภาวะสังคมอยู่หรือไม่ จึงเป็นคำถามที่ควรจะต้องศึกษากันให้ลึกซึ้งต่อไป

๓) การพัฒนาคุณภาพชีวิต

ดังที่กล่าวมาแล้ว หน่วยงานที่ให้ความสำคัญในเรื่องคุณภาพชีวิตในประเทศไทย คือ สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ (ชื่อเดิม) และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติซึ่งเป็นผู้แทนฝ่ายวางแผน ลักษณะเด่นของนโยบายและแนวคิดเรื่องการพัฒนาในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ ๕ ๖ และ ๗ คือการเน้นเรื่องการแก้ปัญหาความยากจนและการพัฒนาคุณภาพชีวิต มีการกำหนดปี ๒๕๒๕ - ๒๕๓๐ เป็นปีรณรงค์คุณภาพชีวิตของประชาชนในชาติ การกำหนดตัวชี้วัดเพื่อจัดหมู่บ้านเป็นลำห้วย ปานกลาง หรือหมู่บ้านก้าวหน้า พิจารณาจากตัวบ่งชี้ภาวะสังคมโดยมีตัวแปรเกี่ยวกับเรื่องลักษณะทางภูมิศาสตร์ พื้นที่การเพาะปลูก ตลอดจนบ้านเรือนที่อยู่อาศัยด้วย อาจกล่าวได้ว่าแผนพัฒนาชนบทของไทยซึ่งดำเนินการในช่วงแผนพัฒนาฉบับที่ ๕ และต่อมาในแผนฉบับที่ ๖ และ ๗ ซึ่งมุ่งเน้นการแก้ปัญหาความยากจนและยกระดับคุณภาพชีวิตนั้นเป็นแผนที่ครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ ของการพัฒนาได้วิ แต่ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพหมู่บ้านไม่สะท้อนให้เห็นในเครื่องชี้ภาวะสังคมทั้งหมดและยังไม่

สามารถให้ภาพรวมของประเทศในเรื่องคุณภาพชีวิต จึงเกิดคำถามว่า ตัวชี้วัดที่ใช้ใน กท ๒ ค. และ จปฐ. สามารถพัฒนาให้เป็นเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตที่สมบูรณ์กว่านี้ได้หรือไม่

คำถามนี้ยังไม่มีคำตอบ ด้วยเหตุผลว่า ยังไม่ได้มีการดำเนินการสำรวจคุณภาพชีวิตอย่างมีระบบ ในการประชุมเรื่องคุณภาพชีวิตซึ่ง ESCAP จัดขึ้นเมื่อปี ๒๕๓๓ ได้มีการพิจารณากำหนดตัวบ่งชี้และมองหาช่องทางเพื่อสำรวจคุณภาพชีวิตของประเทศต่าง ๆ โดยมองว่าตัวชี้วัดเรื่องภาวะสังคมยังไม่ครอบคลุมเรื่องเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตที่ต้องการทั้งหมด ที่ประชุมประกอบด้วยผู้แทนจากประเทศญี่ปุ่น เกาหลี ฟิลิปปินส์ ไทย อินเดีย ออสเตรเลีย และสหรัฐอเมริกา มีความเห็นว่าหลักของการมองเรื่องคุณภาพชีวิตต้องเน้นที่ ความเสมอภาค ความยุติธรรม การมีส่วนร่วมของประชาชนและสิทธิมนุษยชน กลุ่มเป้าหมายที่จะได้รับการดูแลเป็นพิเศษคือกลุ่มผู้ด้อยโอกาส ซึ่งรวมทั้งเด็ก สตรีและผู้สูงอายุ ด้วย ในการกำหนดตัวบ่งชี้ที่ประชุมมีความเห็นว่า ตัวแปรทางเศรษฐกิจเป็นเรื่องสำคัญ ควรถือเป็นตัวแปรอีกชุดหนึ่งแยกออกจากตัวแปรในเรื่องคุณภาพชีวิต ตัวแปรทางเศรษฐกิจคือ รายได้ รายจ่าย เงินออม และความยากจน ส่วนตัวบ่งชี้คุณภาพชีวิตแยกออกเป็น ๖ หมวดคือ (๑) สุขภาพอนามัย ประกอบด้วย อายุขัยเฉลี่ย การเจ็บป่วย การตาย โภชนาการ และอุบัติเหตุ (๒) ชีวิตที่ภาคภูมิ (Intellectual Life) ประกอบด้วย การอ่านออกเขียนได้ การศึกษาในระบบการศึกษาตลอดชีวิต การเข้าถึงวัฒนธรรม (Cultural Life) และชีวิตที่มีคุณค่าทางจิตใจ (Spiritual Life) (๓) ชีวิตทำงาน (Working Life) ประกอบด้วย สภาพการทำงาน อุบัติเหตุจากการทำงาน ความขัดแย้งในอุตสาหกรรม และสภาพการทำงาน (๔) สภาพแวดล้อมทางกายภาพ ประกอบด้วย ที่อยู่อาศัย การคมนาคม และบริการสาธารณะ สภาพแวดล้อมธรรมชาติ (๕) ชีวิตครอบครัว (Family Life) ประกอบด้วย ตัวบ่งชี้เกี่ยวกับเด็ก เยาวชน ผู้สูงอายุ และความรุนแรงในครอบครัว (๖) ชีวิตในชุมชน (Community Life) ประกอบด้วย การมีส่วนร่วมในสังคม การมีส่วนร่วมทางการเมือง การเรียกร้องสิทธิ (Civil Strife) และการทำร้ายร่างกาย (ESCAP, ๑๙๙๐)

จะเห็นได้ว่าตัวบ่งชี้ที่ถูกกำหนดขึ้นในการประชุมครั้งนี้เป็นตัวบ่งชี้ที่สะท้อนให้เห็นสภาพชีวิตและสภาพชุมชนได้มากแม้จะยังไม่ได้มีการตกลงในเรื่องวิธีการจัดเก็บข้อมูล แต่ความสนใจในรายละเอียดของประเด็นเหล่านี้จะนำไปสู่การพัฒนารูปแบบและวิธีการที่เหมาะสมต่อไปได้ อย่างไรก็ดี ในเรื่องคุณภาพชีวิต ตัวชี้วัดที่พิจารณาอยู่ในรูปของตัวบ่งชี้ (Indicator) มากกว่าดัชนี (Index) ซึ่งแตกต่างจากตัวชี้วัดของการพัฒนามนุษย์

นอกจากนี้ยังอาจกล่าวได้ว่าข้อมูลใน กชช ๒ ค. และ จปฐ. เป็นประเภทของข้อมูลที่สามารถนำมาใช้เป็นเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตตามที่ประชุมตกลงกันได้ ถ้ามีการจัดเก็บและวิเคราะห์ให้สอดคล้องกับแนวทางที่ต้องการ อย่างไรก็ตาม มีประเด็นที่ควรจะเน้นที่นั่นคือ ปัญหาเรื่องคุณภาพชีวิต เป็นปัญหาที่ทวีความรุนแรงขึ้น เมื่อสังคมพัฒนาเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรมมากขึ้น ทั้งนี้เป็นเพราะจากการศึกษาประเทศที่พัฒนาแล้ว การพัฒนาอุตสาหกรรมมักนำไปสู่เรื่องของการทำลายสภาพแวดล้อมและศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนมีผลทำให้การพัฒนาจิตใจของคนเลวลงด้วย

วิธีการกำหนดตัวชี้วัด การเก็บข้อมูล และการวิเคราะห์เป็นเรื่องที่จะต้องพิจารณากันต่อไป เพราะเรื่องการพัฒนาคนมนุษย์และคุณภาพชีวิตเป็นเรื่องที่รัฐควรให้ความสำคัญเพิ่มมากขึ้น เมื่อรัฐกำหนดนโยบายที่จะพัฒนาประเทศเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรม รัฐจำเป็นจะต้องให้ความสำคัญกับเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วย ตัวแปรในหมวดต่าง ๆ ของการวัดคุณภาพชีวิตเป็นตัวแปรเชิงนามธรรม (ไม่ใช่รูปธรรม) ที่วัดเชิงปริมาณได้ยากมาก จำเป็นที่จะต้องพิจารณาหาวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพมาเสริมให้ได้ภาพที่ชัดเจนขึ้น

๔) การพัฒนาสังคม และการพัฒนาคุณภาพชีวิตกรณีประเทศไทย

ตามที่ผู้เขียนนำเสนอแนวคิด ๓ แนวข้างต้นมาแล้วนั้น เมื่อพิจารณากรณีประเทศไทย พบว่า ในช่วง ๒๕๑๔ - ๓๓ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานสถิติแห่งชาติ เป็นต้น ได้จัดทำเครื่องชี้วัดการพัฒนาสังคมในรูปของสถิติและตีพิมพ์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบดูการเปลี่ยนแปลงในประเทศไทย และจัดส่งให้องค์การระหว่างประเทศเพื่อเปรียบเทียบกับประเทศอื่น แต่ในระยะหลัง สศช. ได้พิจารณาคุณภาพชีวิตโดยใช้ดัชนีการพัฒนามนุษย์เป็นตัววัด ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าเรื่องจากตัววัดคุณภาพชีวิตไม่ได้มีการกำหนดให้ชัดเจนและไม่มีวิธีการที่แน่นอน เมื่อ UNDP เสนอการศึกษาเรื่องดัชนีการพัฒนามนุษย์ สศช. จึงถือว่าการพัฒนามนุษย์สามารถพิจารณาจากมุมมองของการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้ (สศช. ดัชนีคุณภาพชีวิต ๒๕๓๖) การพิจารณาเรื่องการพัฒนาคนมนุษย์และการพัฒนาคุณภาพชีวิต ว่าเป็นเรื่องเดียวกันหรือมีความแตกต่างกันอย่างไรคงเป็นเรื่องจำเป็น อย่างน้อยเพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้ทำความเข้าใจให้ตรงกัน

๒. การศึกษาเรื่องการพัฒนาจิตใจ

การแยกหัวข้อการพัฒนาจิตใจออกจากหัวข้อการพัฒนามนุษย์ในที่นี้ ไม่ได้หมายความว่าสามารถแยกออกจากกันได้ชัดเจน ภายใต้หัวข้อการพัฒนามนุษย์ของ UNDP มีการพิจารณาเรื่องความมั่นคงของมนุษย์แยกต่างหากโดย Society for International Development ในทำนองเดียวกันในการพิจารณาเรื่องคุณภาพชีวิตก็มีการรวมเรื่องของการพัฒนาจิตใจไว้ด้วย สุภางศ์ จันทวานิช และ วรณี ไทยานันท์ ได้รวบรวมนิยามของคำว่า “คุณภาพชีวิต” ไว้ จะเห็นได้ว่า มีหลายท่านที่ระบุชัดเจนว่าต้องมีประเด็นเรื่องการพัฒนาจิตใจอยู่ด้วย (สุภางศ์ และ วรณี, ๒๕๓๘ หน้า ๑๑)

นิมมวล ทวีสมบุญ (๒๕๒๖ : ๔๘) ได้ให้แนวทางของคุณภาพชีวิตว่า คนที่จะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีคุณภาพชีวิตนั้นจะต้องเป็นบุคคลที่มีความสมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ดำเนินชีวิตในทางชอบธรรม มีความพอใจในความเป็นอยู่ของตนเอง สามารถปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

นิพนธ์ คันธเสวี (๒๕๒๖ : ๘๕) กล่าวว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง สภาพความเป็นอยู่ของบุคคลในด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม ความคิดและจิตใจ ดังนั้น “คุณภาพชีวิต” ก็คือ ชีวิตที่ดี มีความสุขทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคม อารมณ์ตามควรแก่อัตภาพและสภาวะ

สมพร เทพสิทธา (๒๕๓๕) พูดถึงเป้าหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิตว่า ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต จำเป็นต้องพัฒนาทั้งในด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจ เพื่อให้ประชาชนในชาติมีการดำรงชีวิตในระดับที่เหมาะสม ตามความจำเป็นพื้นฐาน คือมีสัมมาอาชีพ มีรายได้ตามสมควรแก่อัตภาพ มีปัจจัยสี่ในการครองชีพ (ด้านเศรษฐกิจ) มีการศึกษาตามสมควร มีสุขภาพอนามัยดี มีครอบครัวดี (ด้านสังคม) เป็นผู้มีคุณธรรมสามารถพึ่งตนเองได้ ทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น สังคม และประเทศชาติ (ด้านจิตใจ) นอกจากนี้ยังกล่าวถึงคนที่มีคุณภาพชีวิตที่ดีว่าควรมีดังนี้ (๑) มีความรู้ดี (๒) มีสุขภาพอนามัยดี (๓) มีความสามารถดี (๔) มีความคิดดี (๕) มีการกระทำดี (๖) มีจิตใจดี

จะเห็นได้ว่า นิมมวล ทวีสมบุญ นิพนธ์ คันธเสวี และ สมพร เทพสิทธา ต่างให้ความสำคัญในเรื่องการพัฒนาจิตใจอย่างชัดเจน และดูเหมือนจะมีน้ำหนักพอๆ กับการพัฒนาสังคมด้วย

ในหัวข้อการพัฒนาจิตใจนี้ ผู้เขียนจะประมวลผลงานและแนวทางการศึกษาโดยแยกออกเป็นเรื่อง (๑) ความมั่นคงของชีวิตมนุษย์ (๒) การพัฒนาจิตใจแนวศาสนา จริยธรรม จรรยาบรรณ และ (๓) การพัฒนาจิตใจในกลุ่มผู้ด้อยโอกาส

๑) ความมั่นคงของชีวิตมนุษย์

สุภาวศ์ จันทวานิช ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า ความมั่นคงของชีวิตมนุษย์ตามแนวคิดของสหประชาชาติไว้ดังนี้

ความมั่นคงของชีวิตมนุษย์ทั่วโลก (Global Human Security) หมายถึง การที่มนุษย์ที่อาศัยอยู่ทั่วโลกสามารถดำรงชีวิตและทำมาหากินได้โดยปลอดภัยจากความหวาดกลัวภัยที่อาจคุกคามการอยู่รอด สุขภาพ อนามัย การทำมาหากินตลอดจนความสุขสบายของเขา โลกจะมีความมั่นคงของชีวิตมนุษย์โดยทั่วไปก็ต่อเมื่อได้มีการพลิกผันทรัพยากรและแรงงานในโลกซึ่งแต่เดิมถูกใช้ไปในด้านความมั่นคงทางการทหารและภูมิรัฐศาสตร์มาสู่การสร้างสรรค์ความผาสุกของชีวิตสามัญชนแทน (สุภาวศ์ ๒๕๓๗ : ๑)

มุมมองในเรื่องความมั่นคงของชีวิตมนุษย์นี้เป็นการมองประเด็นต่าง ๆ โดยไม่ได้กำหนดตัวชี้วัด หากแต่มุ่งเน้นแต่ทั้งด้านความมั่นคงทางสังคม ไม่ใช่ความมั่นคงทางการเมือง และเน้นประเด็นที่ต้องการให้มนุษย์สามารถเกิดมาและมีชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างสงบสุข แนวคิดนี้กำหนดมาตรฐานขั้นต่ำในด้านต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นคุณภาพชีวิตมนุษย์ทั้งในเรื่องปัจจัยสี่ เศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อม สิทธิส่วนบุคคลและชุมชน สุภาวศ์ได้สรุปสาระของความมั่นคงของชีวิตมนุษย์ ซึ่งผู้เขียนขอคัดลอกมาโดยตรงดังนี้

สาระของความมั่นคงของชีวิตมนุษย์

UNDP ได้กำหนดแนวทางความมั่นคงของชีวิตมนุษย์ออกเป็น ๘ ด้านได้แก่ ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ ความมั่นคงด้านอาหาร ความมั่นคงด้าน

สุขภาพ ความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม ความมั่นคงของบุคคล ความมั่นคงของชุมชน และความมั่นคงทางการเมือง

ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจมีจุดเน้นอยู่ที่การมีรายได้ขั้นต่ำอย่างเพียงพอการไม่ตกงาน การประกอบอาชีพอิสระ และการสร้างเงื่อนไข สภาพการทำงานที่ได้มาตรฐาน

ความมั่นคงด้านอาหาร หมายถึง การมีโอกาสแสวงหาอาหาร ปลอดภัย
การอดอยาก และการขาดสารอาหาร

ความมั่นคงด้านสุขภาพเน้นการป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ การลดอัตราการตาย
แรกเกิดของทารก การปลอดภัยจากโรคเอดส์และโรคที่เกี่ยวข้องกับเอดส์ การปกป้อง
ไม่ให้ผู้ป่วยโรคเอดส์ถูกเลือกปฏิบัติจากสังคม ในส่วนนี้ควร จะได้ครอบคลุมถึง
การมีสุขภาพจิตดีอีกด้วย

ความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม หมายถึง การมีสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่
ถูกสุขลักษณะ มีน้ำสะอาดใช้ และมีความพร้อมสำหรับการป้องกัน หรือแก้ไขภัย
พิบัติต่าง ๆ

ความมั่นคงของบุคคล มีจุดเน้นในด้านการปลอดภัยจากความรุนแรงที่เกิด
โดยรัฐ หรือที่เกิดโดยบุคคล ความรุนแรงที่เกิดโดยรัฐที่ครอบคลุมทั้งรัฐที่บุคคลเป็น
สมาชิกและรัฐอื่น ๆ เช่น การถูกทรมาน หรือทารุณ ภาวะสงครามความรุนแรงจาก
ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ ฯลฯ ส่วนความรุนแรงที่เกิดโดยบุคคล ได้แก่
อาชญากรรม ความรุนแรงต่อเด็กและสตรี ตลอดจนการฆ่าตัวตาย

ความมั่นคงของชุมชนรวมถึงการปกป้องผลประโยชน์ของชุมชนและครอบ
ครัวไม่ให้เกิดเหตุร้ายแสบ เช่น การตกเขี้ยวแรงงานหรือแรงงาน ทาส การขลิบ
อวัยวะเพศหญิงในกลุ่มชาวมุสลิมในอาฟริกาบางประเทศ การรุกรานจากกลุ่มชาติ
พันธุ์หรือศาสนาอื่นที่มีความขัดแย้งกัน

ความมั่นคงทางการเมือง ได้แก่ การเผยแพร่แนวคิดประชาธิปไตยให้เป็นที่ย
อมรับ การประณามการปราบปรามด้วยกำลังของรัฐบาล การละเมิดสิทธิมนุษย
การให้ความสำคัญแก่งบประมาณด้านสวัสดิการสังคมมากกว่างบประมาณด้าน
การทหาร

การมองเรื่องความมั่นคงของชีวิตมนุษย์นี้เป็นการมองมนุษยชาติทั้งเผ่าพันธุ์
ไม่ใช่ชาติใดชาติหนึ่ง จึงสอดคล้องกับเรื่องการขยายตัวทางเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรมอย่าง
ไร้พรมแดน รัฐต้องเล็งเห็นความสำคัญของความมั่นคงของชีวิตมนุษย์ไม่ใช่ความมั่นคงของ
รัฐชาติ ทุกคนต้องช่วยกันแก้ปัญหาสังคมของมนุษย์ทุกเผ่าพันธุ์ในโลก และทุกคนต้องช่วย
กันดูแลสิ่งแวดล้อมของโลก

ตัวอย่างของการพิจารณาเรื่องสิทธิและความมั่นคงของชีวิตมนุษย์ในเรื่อง “ความกลัว” “ความปลอดภัย” ฯลฯ ซึ่งให้เห็นมุมมองการพัฒนาเชิงนามธรรมมากกว่าเชิงรูปธรรม ซึ่งแตกต่างจากหัวข้อแรกเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิตหรือการพัฒนาสังคม การปรับกระบวนการพัฒนาโดยให้ความสำคัญในเรื่องสิทธินั้นเป็นเรื่องจำเป็น

๒) การพัฒนาจิตใจแนวศาสนา จริยธรรม จรรยาบรรณ ค่านิยม

ในปี ๒๕๒๗ โครงการอาสาสมัครเพื่อสังคม (คอส.) ได้จัดสัมมนา ประสพการณ์แนวคิดในงานพัฒนา การสัมมนาได้พูดถึงปรัชญา ความเชื่อหรือกรอบแนวคิดที่ว่าด้วยการพัฒนายุทธศาสตร์หรือการกำหนดเป้าหมายการพัฒนาและวิธีทำงานพัฒนา ในการสัมมนาค้างนั้นได้มีการจำแนกแนวคิดการพัฒนาเป็น ๔ กระแสใหญ่ ๆ คือ กระแสศาสนา กระแสเทคโนโลยี กระแสเศรษฐกิจการเมือง และกระแสวัฒนธรรมชุมชน นักพัฒนาในแต่ละกระแสได้ทำบททดลองนำเสนอแนวคิดของตน แนวคิดกระแสศาสนา มีทั้งศาสนาพุทธและคริสต์ พระประชา ปสนุนธมฺโม และ รสนา โตสิตระกูล พิจารณาการพัฒนาจากความสัมพันธ์ของมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติ การพัฒนาควรทำให้เกิดการเติบโตองงามทั้งทางกาย (ภาวิตกาย - physical growth) ทางสังคม (ภาวิตศีล - social growth) ทางจิตใจ (ภาวิตจิต - emotional growth) และทางปัญญา (ภาวิตปัญญา - Intellectual growth) การงอกงามทั้งสี่ด้านต้องกลมกลืนกับธรรมชาติ

(๑) การพัฒนาทางกายคือการใช้แรงงานสติปัญญาทำงานสร้างสรรค์ เพื่อการผลิตสิ่งต่าง ๆ อย่างมีความสุข

(๒) การพัฒนาสังคมคือการที่ชุมชนสามารถเป็นตัวของตัวเอง พึ่งพาตัวเองได้ ระหว่างเมืองกับชนบทควรมีการจัดระเบียบใหม่ให้อื้ออำนวยประโยชน์แก่กันและกัน คนในชุมชนควรมีค่านิยมทางสังคมที่เกิดจากการสมัครใจ ไม่ถูกบังคับที่จะมีกรรมสิทธิ์ร่วมกันในการผลิต เน้นการไม่เบียดเบียนและความยุติธรรมทางสังคม

(๓) การพัฒนาทางจิตใจ ได้แก่ การมีสังคหวัตถุ ๔ (ทาน ปิยวาจา อิตถจริยา และสมานัตตตา)

(๔) การพัฒนาปัญญาคือการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเพื่อนมนุษย์รอบข้างและเข้าใจตนเองจนเกิดความสุขภายใน

ในส่วนของแนวคิดแบบคริสต์ สมพจน์ สมบูรณ์ เห็นว่าการพัฒนาคือหน้าที่ที่คนคนหนึ่งควรกระทำ โดยมองคนอื่นและตัวเองด้วยความรักความเอ็นดู กระทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้ดีที่สุด พยายามเอาชนะความรู้ลึกของตนเองมากกว่าจะมุ่งเอาชนะคนอื่น ชนะความไม่ดีด้วยความดี ชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ และชนะความใจร้อนด้วยความอดทน (สุภางศ์ และ วรณี ๒๕๓๔ หน้า ๔)

แนวคิดกระแสศาสนานี้มีงานของท่านผู้รู้ทางศาสนาและสนใจเรื่องการพัฒนาที่แสดงความคิดเห็นพอสมควรทั้งในการประชุม เสวนา อภิปราย และเอกสารเล่ม แต่เป็นการนำเสนอข้อคิดเห็นหรือแนวทางการคิด มากกว่าการมองในลักษณะเครื่องชี้วัด ตัวอย่างเช่นงานของพระไพศาล วิสาโล เรื่องพุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม (๒๕๓๓) พระมหานรงค์ เรื่อง สถานการณ์ด้านคุณภาพชีวิตของประชาชน (๒๕๓๒) พระธรรมปิฎก เรื่อง พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑ (๒๕๓๗) และข้อคิดชีวิตทวนกระแส (๒๕๓๗)

งานหลายชิ้นที่แสดงความคิดเห็นเรื่องการพัฒนาสังคมหรือคุณภาพชีวิต มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องการพัฒนาจิตใจอยู่ด้วยมาก เช่น งานของพระเทพเวที (สมณศักดิ์เดิม) จำแนกการพัฒนาคุณภาพชีวิตออกเป็น ๓ ระดับ เมื่อพิจารณาในรายละเอียดจะเห็นว่าเป็นเรื่องของการพัฒนาจิตใจซึ่งสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิต ท่านได้จำแนกไว้คือ

๑. คุณภาพชีวิตระดับพื้นฐานคือ ระดับที่ปฏิสัมพันธ์กันในเรื่องการมีชีวิตร่วมกันในสังคมประกอบด้วย (๑) สุขภาพดี มีพลานามัยและมีปัจจัยเครื่องรักษาส่งเสริมสุขภาพ (๒) พึ่งตนได้ทางเศรษฐกิจ (๓) มีอาหารที่มีคุณค่า มีกินและกินเป็น (๔) มีที่อยู่อาศัย และที่ทำงานที่เหมาะสม ไม่แออัด สะอาด สะดวกสบายต่อการดำเนินชีวิต การทำงานและการเดินทาง (๕) มีครอบครัวซึ่งมีกำลังพอบำรุงเลี้ยงได้ อยู่กันด้วยความ สุข ทั้งอบอุ่นและร่มเย็น (๖) อยู่ร่วมและทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ดี รับผิดชอบ เอื้อเฟื้อ มีน้ำใจเกื้อการุณย์ ผูกมิตร และชวนชาว... ทำกิจที่เป็นประโยชน์ (๗) มีเวลาว่างเป็นของตนเอง และรู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ในการเล่นความรื่นรมย์บันเทิงที่ไร้โทษ ชื่นชมซาบซึ้งในสุนทรีย์ และในการที่จะพัฒนาตนยิ่งขึ้นไปในด้านต่าง ๆ

๒. คุณภาพชีวิตระดับพัฒนาการ หรือระดับสัมปรายิ์กัตตะให้ความสำคัญกับเรื่องปัญญาและจิตใจ ประกอบด้วย (๑) มีการศึกษา รู้เข้าใจเท่าทันเหตุการณ์ มีประสบการณ์ที่เป็นฐานของการดำเนินชีวิตอย่างฉลาด (๒) มีวิจารณญาณพิจารณาเหตุปัจจัย รู้จักคิด รู้จักแก้ปัญหา ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา (๓) มีจิตใจที่พัฒนา ก่อปรด้วยคุณธรรมและจริยธรรม เชื่อมั่นในการทำความดี ประพฤติดีงาม สุจริตทั้งกาย วาจา ใจ

มั่นใจในคุณค่าแห่งชีวิตของตน (๔) สุขภาพจิตดี มีความมั่นคงทางจิตใจ มีเจตคติดีงาม จิตใจปลอดโปร่ง เบิกบาน ผ่องใส เป็นสุขมองโลกและชีวิตความเป็นจริง

๓. คุณภาพชีวิตระดับเอื้อโอกาสหรือระดับอุภัยตตะ ประกอบด้วย (๑) มีความปลอดภัยทั้งกาย ใจ เช่น ปราศจากใจผู้ร้าย ละอบายมุข (๒) อยู่ในสังคมที่มีสวัสดิการและบริการดี อำนวยสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค และไม่ตรีสังเคราะห์ (๓) อยู่ในสังคมที่อำนวยโอกาสในการทำงานที่ตนถนัดมีโอกาสในการเรียนรู้และเข้าถึงวิทยาการต่าง ๆ โอกาสในการมีส่วนร่วมในสังคม ในชุมชนและในทางการเมืองและโอกาสในการได้รับความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ (๔) อยู่ในสังคมที่มีระเบียบ มีขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมและกฎหมายที่เป็นธรรมและเอื้อต่อการพัฒนาชีวิตและสังคม (๕) มีธรรมชาติแวดล้อมที่เกื้อกูล รื่นรมย์ สวยงาม ผืนน้ำ อากาศบริสุทธิ์ไร้มลพิษ

ในทำนองเดียวกัน พระมหาเจิม สวโจ (๒๕๓๗) ได้ระบุคุณภาพชีวิตโดยแบ่งเป็น ๔ ระดับคือ ๑. ระดับกายภาพ ได้แก่ การมีปัจจัยสี่ ครบถ้วน ๒. ระดับสังคม ได้แก่ การมีปฏิสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างบุคคลในสังคม ในทางศาสนาถือว่ามศีลสมบุรณ์ ๓. ระดับจิตใจ ได้แก่ การมีสุขภาพจิต และมีระดับความคิดด้านจิตวิญญาณที่มั่นคงหนักแน่น ไม่ตกอยู่ในความว้าวุ่น หวาดกลัวทางจิตใจ ๔. ระดับสติปัญญา ได้แก่ การสามารถใช้ปัญญาของตนเองและของชุมชนเพื่อช่วยเหลือตนเองได้ ทำให้มนุษย์เป็นที่พึ่งของตนเอง มีความเข้าใจสัจจะ สามารถนำไปแก้ปัญหที่เกิดขึ้นได้

นอกจากนี้ เมื่อกองวัฒนธรรม กรมการศาสนา ได้รับการพิจารณายกฐานะเป็นสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ในปี ๒๕๒๒ ทาง สวช. ได้จัดทำโครงการศึกษาเพื่อเสนอหลักวิชาการตามแนวพุทธศาสตร์ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการเฉพาะกิจเพื่อดำเนินการศึกษา คณะกรรมการได้มีมติเห็นชอบให้ดำเนินการศึกษา ๕ สาขาวิชาคือ ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ จิตวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธ-ศาสตร์ ผลงานเหล่านี้เป็นงานเชิงวิชาการและเนื้อหา ไม่ได้พิจารณาจากมุมมองของการชี้วัดแต่อย่างใด (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ๒๕๒๖)

ส่วนทางด้านค่านิยม จรรยาบรรณและจริยธรรมนั้น งานเรื่องค่านิยมมีทำมากในช่วงหลัง พ.ศ. ๒๕๒๐ มีทั้งงานวิจัยของนักวิชาการและหน่วยงานของรัฐคือสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) เมื่อได้รับยกฐานะจากหน่วยงานระดับ

กอง ได้จัดทำโครงการหลายโครงการ โครงการแรก ๆ โครงการหนึ่งคือ โครงการพัฒนาค่านิยมในชาติ ลวช. กำหนดค่านิยมเพื่อชีวิตและสังคมไทย ๒๐ ประการขึ้นในปลายปี ๒๕๒๒ ต่อมาในเดือนเมษายน ๒๕๒๓ จึงเร่งรัดหาเครื่องมือปลูกฝังค่านิยมที่สำคัญและจำเป็นเร่งด่วนก่อนเพียง ๔ ประการ และประกาศใช้ค่านิยมพื้นฐาน ๕ ประการ รวมทั้งเชิญชวนให้ทุกคนร่วมกันสร้างเสริม ปลูกฝัง และปฏิบัติตาม นอกจากนี้ยังได้นำเอาคุณธรรม ๔ ประการ จากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบันออกเผยแพร่ให้ประชาชนทั่วไปได้ทราบเพื่อยึดเป็นหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวัน รายละเอียดของค่านิยมประกอบด้วย ค่านิยมที่รัฐสร้างเสริมและปลูกฝังหรือปรากฏอยู่ในสังคม ซึ่งมี ๒ ลักษณะคือ ๑) ค่านิยมที่คุณค่าหรือประโยชน์โดยตรงเป็นของสังคม (๑๔ ข้อ) และ ๒) ค่านิยมที่คุณค่าหรือประโยชน์โดยตรงเป็นของผู้ปฏิบัติ (๖ ข้อ) จากค่านิยมดังกล่าวจะเห็นได้ว่ารัฐมุ่งเน้นไปที่สังคมเป็นส่วนใหญ่ซึ่งโดยหลักการแล้วควรสร้างค่านิยมที่สนองความต้องการของผู้ปฏิบัติด้วย และสิ่งที่ทุกชีวิตปรารถนาก็คือ ๑) เมื่อเกิดมาต้องได้รับการเลี้ยงดู ๒) เมื่อโตขึ้นต้องมีโอกาสได้รับการศึกษาและพัฒนาตนเอง ๓) เมื่อถึงวัยต้องเลี้ยงดูตนเองและมีครอบครัวทำได้ และ ๔) เมื่อถึงคราวพ้นวัยทำงานก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยความสุขพอสมควรจนกว่าจะตายจากโลกไป (สุภาวงศ์ และ วรณี ๒๕๓๗ : ๑๙)

ในวโรกาสสมโภชรัตนโกสินทร์ครบ ๒๐๐ ปี ทางคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติถือเป็นกิจกรรมพัฒนาจิตใจ โดยเสนอให้เร่งรัดปลูกฝังค่านิยมพื้นฐานที่สำคัญและจำเป็นเร่งด่วน ๕ ประการคือ (๑) การพึ่งพาตนเอง ขยันหมั่นเพียรและมีความรับผิดชอบ (๒) การประหยัดและออม (๓) การมีระเบียบวินัยและเคารพกฎหมาย (๔) การปฏิบัติตามคุณธรรมของศาสนา และ (๕) ความรักชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ในปีเดียวกันคือ พ.ศ. ๒๕๒๕ กรมวิชาการสนับสนุนให้พิมพ์งานของ วชิร สุวรรณ ชื่อยุทธวิธีในการพิจารณาส่งเสริมค่านิยม ซึ่งเป็นคู่มือสำหรับครูใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต สร้างเสริมคุณธรรม และจริยธรรมแก่เด็กระดับมัธยมศึกษา (วชิร ๒๕๒๕)

ในช่วงเวลาเดียวกัน สุนทรী โคมิน ได้ศึกษาเรื่องค่านิยมไทย โดยในปี พ.ศ. ๒๕๒๒ สุนทรী โคมิน และสนิท สมักรการ ได้เผยแพร่ผลงานวิจัยเรื่องค่านิยมและระบบค่านิยมไทย : เครื่องมือในการสำรวจวัด ซึ่งมีการสร้างเครื่องมือเพื่อศึกษาเรื่องค่านิยม และกำหนดวิธีการวัดค่านิยมเชิงปริมาณอย่างละเอียด เก็บข้อมูลจากตัวอย่าง ๒,๔๖๙ คน ในภาคต่าง ๆ ของประเทศ แยกตามอาชีพและภูมิภาค ในปี ๒๕๓๔ สุนทรীตีพิมพ์งานอีกชิ้นหนึ่งในหนังสือ Psychology of the Thai People (๑๙๙๑) ซึ่งให้ความสำคัญเรื่องการ

สำรวจและวัดค่านิยมอย่างเป็นระบบ แนวทางการดำเนินงานวางอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎี แนวจิตวิทยา เพื่อศึกษาระบบค่านิยมด้วยวิธีการเชิงปริมาณ อย่างไรก็ดี งานทั้งสองชิ้น เป็นงานวิจัยเพื่อศึกษาหาความรู้ ไม่ใช่งานที่ศึกษาเพื่อหาตัวชี้วัด งานทั้งสองชิ้นจึงครอบคลุมหัวข้อทางด้านค่านิยมที่หลากหลายครอบคลุมทุกเรื่องและละเอียดลึกซึ้งมาก ถ้าจะนำมาใช้เป็นตัวชี้วัดยังมีขั้นตอนที่ต้องดำเนินการเพิ่มเติมอีก

ในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ - ๒๔ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้กำหนดโครงการวิจัยและสัมมนาเรื่องจริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน โดยเริ่มจากการจัดสัมมนาขนาดเล็กโดยนำผลการวิจัยของสุนทรียะและสนิทมมาอภิปราย และใช้เป็นจุดเริ่มต้นเพื่อกำหนดแนวทางการวิจัยเรื่องจริยธรรมอย่างเป็นระบบทางสภาพการศึกษา ได้จัดสรรเงินอุดหนุนให้ผู้ทรงคุณวุฒิดำเนินการวิจัยเพื่อแสวงหาคุณลักษณะในอุดมคติทางจริยธรรมและสภาพที่เป็นจริง ประกอบด้วยการวิจัย ๕ หัวข้อคือ (๑) คุณลักษณะในอุดมคติทางจริยธรรมของบุคคลจากพระคัมภีร์ของนักปรัชญา นักคิด และนักการศึกษาไทย (๒) คุณลักษณะในอุดมคติทางจริยธรรมของบุคคลจากพระคัมภีร์ของนักปรัชญา (๓) คุณลักษณะในอุดมคติทางจริยธรรมของบุคคลจากศาสนาที่สำคัญของโลก (๔) คุณลักษณะในอุดมคติทางจริยธรรมสังเคราะห์จากศาสนาที่สำคัญของโลกและ (๕) พฤติกรรมทางจริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน : ศึกษาตามแนวทางจิตวิทยาสังคม

การวิจัยในหัวข้อ (๑) ถึง (๔) เน้นการเสาะแสวงหาคุณลักษณะอุดมคติทางจริยธรรม ปรากฏในรายงานของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (๒๕๒๒) เขียนด้วยผู้ทรงคุณวุฒิ ๑๐ ท่าน ส่วนการวิจัยในหัวข้อ (๕) เน้นการศึกษาสภาพที่เป็นจริงของพฤติกรรมจริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน คณะผู้วิจัยในโครงการพฤติกรรมจริยธรรมประกอบด้วย ชัยพร วิชาวุธ, อีราพร อูวรรณโณ และพรพนทิพย์ ศิริวรรณบุศย์ และทำการศึกษาจริยธรรมแนวจิตวิทยา ใช้วิธีการศึกษาเชิงปริมาณโดยเก็บข้อมูลจากตัวอย่าง ๙,๐๐๐ คน และมีการวิเคราะห์ทางสถิติอย่างลึกซึ้ง แนวความคิดของการวิจัยให้ความสำคัญกับเรื่องความหมายของจริยธรรม พฤติกรรมจริยธรรม ขอบเขตของพฤติกรรมจริยธรรม และค่านิยม วัดอุปประสงค์ของงานวิจัยชิ้นนี้คือการทำความเข้าใจเรื่องจริยธรรมสังเคราะห์องค์ความรู้เพื่อกำหนดเป็นบรรทัดฐานทางจริยธรรมสำหรับสังคมไทย และแสวงหาแนวทางที่จะนำไปสู่การปรับพฤติกรรมทางจริยธรรมของคนไทยให้เป็นไปตามบรรทัดฐานต่อไป งานนี้ไม่ได้มีวัตถุประสงค์ในการสร้างตัวชี้วัด

ศรีนครินทรวิโรฒ เรื่องจริยธรรมของเยาวชนไทย โดย ดวงเดือน พันธุมนาวิน และ เพ็ญแข ประจันปัจจุบัน (๒๕๒๐) เป็นการวิจัยแนวพฤกษศาสตร์และมิ่งงานวิจัยเพื่อทดลองด้วย ศึกษานักเรียนชั้น ป.๖ ถึงนิสิตนักศึกษาในชั้นปีที่ ๒ จำนวน ๑,๔๐๐ คน และเรื่องค่านิยมของชาวนบตไทย : ค่านิยมทางวัตถุกับค่านิยมทางระเบียบประเพณีของเพ็ญแข ประจันปัจจุบัน และอ้อมเดือน สดมณี ซึ่งศึกษาเปรียบเทียบชนบท ๒ แห่ง ในทั้ง ๒ กรณี คณะผู้วิจัยหวังประโยชน์ทางด้านวิชาการในการอบรมเลี้ยงดูเด็กทางด้านจริยศึกษา และประโยชน์ในการพัฒนานุบุคคลและสังคม โครงการนี้ไม่ได้มีวัตถุประสงค์ในเรื่องตัวชี้วัด

ในปี ๒๕๓๐ ซึ่งเป็นปีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรีได้มีโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง โดยมีเป้าหมายว่าทุกตำบลทั่วประเทศอย่างน้อยตำบลละ ๑ หมู่บ้าน จะมีหมู่บ้านที่พัฒนาถึงระดับที่เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง และได้มีการนำโครงการไปปฏิบัติในหมู่บ้านบางแห่ง เช่น ที่หมู่บ้านดงงาม ตำบลจรม อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ การประเมินผลเบื้องต้นเป็นที่น่าพอใจของผู้จัดทำ โครงการนี้ได้กล่าวถึงคุณภาพชีวิตที่ดีว่าควรมีเครื่องชี้วัดดังนี้ ๑) การมีสุขภาพแข็งแรง เข้มแข็งปราศจากโรคภัย ๒) มีปัญญา มีความรู้ ความสามารถที่จะช่วยเหลือตนเองได้ ๓) มีความเป็นอยู่ดีตามสมควรแก่กัน ๔) มีบุตรพอดี ๕) มีรายรับสูงกว่ารายจ่าย ๖) มีศีลธรรม คุณธรรม เมตตาธรรม ไม่เอาเปรียบกัน ๗) มีการจัดตั้งพลังประชาชน ๘) มีการศึกษา อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานเก็บข้อมูลตามเครื่องชี้วัดของโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองมิได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

งานด้านจริยธรรมอีกรุ่นหนึ่งคืองานของดวงเดือน พันธุมนาวิน เรื่องทฤษฎีต้นไม้จริยธรรม : การวิจัยและการพัฒนานุบุคคล (๒๕๓๔) ผู้เขียนประมวลผลการวิจัยต่าง ๆ วิเคราะห์หาสาเหตุของพฤติกรรมต่าง ๆ อันพึงปรารถนาของคนไทย แล้วนำมาสรุปพบว่ามีสาเหตุทางจิตใจ ๔ ประการ ที่ทำให้คนบางคนมีพฤติกรรมเป็นคนดีและคนเก่งในสังคมไทย จากนั้นได้มีการแตกแขนงการวิจัยออกไปเป็นด้าน ๆ อีกด้วย พฤติกรรมที่ศึกษามีทั้งพฤติกรรมเชิงจริยธรรมและยังมีเรื่องอื่น ๆ เช่น การทำงานอย่างขยันขันแข็งหรือพฤติกรรมสุขภาพ ผู้เขียนเสนอว่าทฤษฎีต้นไม้จริยธรรมมีความสอดคล้องสนับสนุนสังฆธรรมในพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก

งานอีกรุ่นหนึ่งคืองานให้ความสำคัญในเรื่องจริยบรรณมหาวิทยาลัยบางแห่งให้ความห่วงใยกับบัณฑิตที่ผลิตในแต่ละปีว่าจะได้บัณฑิตที่มีจริย

ธรรมจรรยาบรรณ และเป็นประชากรที่ดีของประเทศหรือไม่ มหาวิทยาลัยมหิดลได้จัดทำ เอกสารขึ้นชุดหนึ่ง และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้รวบรวมจรรยาบรรณอาจารย์และจรรยา บรรณวิชาชีพขึ้น ตีพิมพ์ครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ งานทั้งของมหาวิทยาลัยมหิดลและ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแสดงให้เห็นความห่วงใยของมหาวิทยาลัยในคุณภาพบัณฑิตที่ มหาวิทยาลัยผลิตให้ไปทำงานในสาขาอาชีพต่าง ๆ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยยังได้จัดทำหนังสืออีก ๑ ชุด ๔ เล่ม เน้นในเรื่อง จรรยาบรรณใน ๔ สาขา คือ สื่อมวลชน วิศวกรรมศาสตร์ แพทย์ศาสตร์ และครุศาสตร์ ทั้งนี้เป็นการศึกษารายละเอียดของสถานการณ์ที่ผ่านมาในอดีตว่ามีปัญหาเชิงจรรยาบรรณ และแนวปฏิบัติอย่างไรบ้าง (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๘)

๓) การพัฒนาจิตใจในกลุ่มผู้ด้อยโอกาส

ในการพัฒนากลุ่มผู้ด้อยโอกาส รัฐได้กำหนดนโยบายไว้ชัดเจนมากสำหรับ กลุ่มผู้ด้อยโอกาส ๒ กลุ่มใหญ่ คือ (๑) เด็กและเยาวชน (๒) สตรี แผนพัฒนายาวของ เด็กและเยาวชน และแผนพัฒนาสตรีระยะยาว (๒๕๒๕ - ๒๕๔๕) มีประเด็นเรื่องพัฒนาจิต ใจที่ชัดเจน ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของตัวชี้วัดการพัฒนาของเด็กและเยาวชน และของกลุ่ม ผู้หญิง

๓.๑ เด็กและเยาวชน

สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ (สยช.) ได้จัดทำแผนพัฒนาเด็กและเยาวชนระยะยาวและได้กำหนดไว้ว่า การพัฒนานั้นจะ ต้องมีประเด็นเรื่อง สุขภาพกาย สติปัญญา จริยธรรม อารมณ์ สังคม และในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ทาง สยช. ได้ตั้งคณะอนุกรรมการจัดทำตัวบ่งชี้การพัฒนาเด็กและเยาวชน แยก รายภาค และรวบรวมข้อมูลจากหน่วยต่าง ๆ ตั้งแต่ปี ๒๕๒๗ - ๓๗ แบ่งออกเป็นตัวบ่งชี้ ๗ ด้าน และมีตัวบ่งชี้ทั่วไป ๔๔ ตัว ตัวบ่งชี้การพัฒนาเด็กและเยาวชน ๖๖ ตัว ดังนี้

ด้าน	ตัวบ่งชี้ทั่วไป	ตัวบ่งชี้การพัฒนาเด็กและเยาวชน
๑. ประชากร	๙	๕
๒. โภชนาการ	-	๕
๓. สุขภาพกาย สุขภาพจิต	๑๐	๑๖
๔. สถิติปัญญาและความ สามารถพื้นฐาน	๑๑	๘
๕. การมีงานทำและเตรียม อาชีพ	๘	๖
๖. สังคม วัฒนธรรม จริยธรรม	๖	๒๔
๗. การบริหารและงบประมาณ	-	๒

ที่มา : สุภางศ์ และ วรณี ๒๕๓๘ หน้า ๒๔.

สำหรับการพิจารณาเรื่องการพัฒนาเด็กและเยาวชนนั้น จากการ
ศึกษาที่ผ่านมาพบว่าตั้งแต่แผนพัฒนาฉบับที่ ๖ เป็นต้นมา ตัวชี้วัดเรื่องพัฒนาการของเด็ก
ทางด้านสุขภาพกายและการศึกษาในภาพรวมอยู่ในระดับที่ค่อนข้างดีมาก เมื่อเปรียบเทียบกับ
ประเทศกำลังพัฒนาอื่น ๆ จากแนวโน้มการพัฒนาเด็กและเยาวชนในรอบ ๔๐ ปี ถ้าจะ
แยกในเรื่องของพัฒนาการทางด้านร่างกายและจิตใจ พัฒนาการทางสังคม พัฒนาการทาง
ด้านสติปัญญา การศึกษาและการมีงานทำแล้ว สรุปว่าในด้านกว้างระดับชาติ แนวโน้ม
การพัฒนาทางร่างกายและสติปัญญามีภาพที่ดีขึ้นเรื่อย ๆ เป็นส่วนใหญ่ ส่วนพัฒนาการ
ทางจิตใจและพัฒนาการทางสังคมนั้นไม่สามารถกล่าวได้ว่าดีขึ้น ทั้งนี้เป็นเพราะข้อมูล
เกี่ยวกับพัฒนาการทางจิตใจและทางสังคมนั้นมีไม่เพียงพอ (อมรา พงศาพิชญ์และคณะ
๒๕๓๐ หน้า ๒๖๒) ปัญหาอยู่ที่กลุ่มเด็กด้อยโอกาส เช่น กลุ่มเด็กทำงาน เด็กกำพร้า
เด็กเร่ร่อน ฯลฯ

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ได้มีการพยายามให้ความสนใจต่อกลุ่มเด็ก
ในภาวะยากลำบากซึ่งให้ความสำคัญในเรื่องการพัฒนาจิตใจ สิทธิ ความเป็นธรรมใน
สังคม และพบปัญหาว่าการเก็บข้อมูลทำได้ยากเพราะมักจะเป็นเรื่องปกปิด หรือเด็กอยู่

การจัดกระจาย ข้อมูลเท่าที่มีได้จากรายงานการศึกษาเชิงคุณภาพ จึงให้ภาพในเรื่อง กระบวนการ ปัญหา และการค้นหาแนวทางแก้ไข แต่ในแง่ตัวชี้วัดแล้วยังไม่สามารถจัดทำได้อย่างเป็นระบบ ขณะนี้ Childwatch International และ UNICEF กำลังร่วมมือกันจัดทำ ตัวชี้วัด (เชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ) เกี่ยวกับกลุ่มเด็กในภาวะยากลำบาก ตัวชี้วัดที่จัดทำได้นี้คือตัวชี้วัดที่เกี่ยวข้องหรือสะท้อนให้เห็นการพัฒนาจิตใจเป็นส่วนใหญ่

๓.๒ สตรี

สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (กสส.) ได้จัดทำแผนพัฒนาสตรีระยะยาวและจัดทำฐานข้อมูลการพัฒนาสตรี โดยจัดตั้ง คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจด้านข้อมูลและตัวบ่งชี้และกำหนดตัวชี้วัดการพัฒนาสตรีโดย ศึกษาจากตัวชี้วัดของ ESCAP, UN และอื่น ๆ คณะอนุกรรมการได้กำหนดตัวชี้วัดไว้ ๙ หมวด โดย ๖ หมวดแรกเป็นข้อมูลเชิงปริมาณและหาข้อมูลเชิงสถิติ แต่ในหมวด ๗ - ๙ เป็นหมวดที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาจิตใจและสิทธิ ดังรายละเอียดต่อไปนี้คือ (๑) ประชากร ๕ ตัว (๒) ครัวเรือน ครอบครัว สถานภาพ สมรส และการเจริญพันธุ์ ๑๒ ตัว (๓) การศึกษาและบริการศึกษา ๑๐ ตัว (๔) สุขภาพอนามัย บริการทางสาธารณสุข โภชนาการ ๒๒ ตัว (๕) กิจกรรมทางเศรษฐกิจและผู้ที่ไม่อยู่ในกำลังแรงงาน ๑๑ ตัว (๖) การมีส่วนร่วมทางการเมือง การปกครอง กิจกรรมสาธารณะ ๑๐ ตัว (๗) สิทธิทางกฎหมาย ซึ่งประกอบด้วยประเด็นเรื่อง (ก) การให้สัตยาบันการรับรองและการลงนามของประเทศไทย ในอนุสัญญาของสหประชาชาติ และ (ข) สิทธิและความเสมอภาคระหว่างสตรีและบุรุษใน เรื่องกฎหมายไทย (๘) ระเบียบทางสังคมและความปลอดภัย ๑๑ ตัว และงานอดิเรกและ กิจกรรมของวัฒนธรรม (๒ ตัว)

สำหรับตัวชี้วัดการพัฒนาสตรีในหัวข้อ ๗ - ๙ นี้ คือตัวชี้วัดที่สะท้อนให้เห็นการพัฒนาจิตใจอยู่ด้วย และเป็นเรื่องที่มีข้อมูลน้อยมาก ในหมวด ๗ ในเรื่องสิทธิทางกฎหมายพิจารณาเฉพาะประเด็นว่ารัฐบาลไทยให้สัตยาบันในเรื่องต่าง ๆ หรือลงนามในอนุสัญญาของสหประชาชาติหรือไม่ ไม่ได้ดูในเรื่องของการถือปฏิบัติภายในประเทศ ส่วนประเด็นในหมวดที่ ๘ ระเบียบทางสังคมและความปลอดภัย รวมทั้งเรื่องงานอดิเรกและ กิจกรรมทางวัฒนธรรมในหมวดที่ ๙ ก็ยังเป็นเรื่องที่เก็บข้อมูลยาก และยังคงต้องศึกษาหาแนวทางเก็บข้อมูลต่อไป รายละเอียดของตัวชี้วัดมีดังนี้

(๑) ด้านสิทธิทางกฎหมาย (Legal Right Issues) ประกอบด้วย ประเภทของตัวบ่งชี้ ๒ ตัว คือ

ก. การให้สัตยาบัน การรับรอง และการลงนามของประเทศไทย ในอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิของสตรี (พ.ศ. ๒๕๒๒) ของสหประชาชาติ ว่าด้วย การจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีทุกรูปแบบ สิทธิในการสมรส สิทธิทางการศึกษา สิทธิในการให้จ่ายเงิน สิทธิในการจ้างงาน การคุ้มครองมารดาและหญิงมีครรภ์

ข. สิทธิและความเสมอภาคระหว่างสตรีและบุรุษในระบบกฎหมายไทยในเรื่อง สิทธิในครอบครัว สิทธิในมรดก สิทธิส่วนบุคคลของหญิงมีสามี ได้แก่ สิทธิต่อร่างกาย สิทธิในการใช้ค่าน้ำหน้าชื่อและการใช้นามสกุลของหญิงมีสามี สิทธิในการถือครองกรรมสิทธิในอสังหาริมทรัพย์ สิทธิในการสืบสัญชาติไทย เป็นต้น สิทธิในการสมรส สิทธิในการฟ้องหย่าสิทธิในการเลิกสัญญาหมั้น สิทธิทางการศึกษาและฝึกอบรม สิทธิในการทำงาน สิทธิในการมีส่วนร่วมทางการเมือง การปกครอง

(๒) ด้านระเบียบทางสังคมและความปลอดภัย (Public Order and Safety) ประกอบด้วยประเภทของตัวบ่งชี้ ๑๐ ตัวคือ (ก) สตรีที่ตกเป็นเหยื่อของอาชญากรรม ความรุนแรง ถูกทารุณ และถูกทำร้ายร่างกาย จิตใจ และทางเพศ (ข) ผู้ถูกจับกุมและถูกต้องโทษจำคุก (ค) ผู้กระทำผิดคดีต่าง ๆ (ง) ผู้ถูกทอดทิ้งและอดอยาก ไร้ที่พึ่ง (จ) สตรีที่ถูกบังคับให้ค้าประเวณี (ฉ) สตรีที่ตั้งครรภ์นอกสมรสและให้กำเนิดบุตรโดยไม่ปรากฏบิดา (ช) สตรีที่ทำแท้ง (ซ) สตรีที่เป็นโรคเอดส์ และโรคเกี่ยวกับเพศสัมพันธ์ (ณ) อัตราส่วนระหว่างเพศของเจ้าหน้าที่ในกระบวนการยุติธรรมและช่วยเหลือสังคม (ญ) สถานบริการ สถานสงเคราะห์ที่ให้ความช่วยเหลือแก่สตรีที่มีปัญหาพิเศษ

(๓) ด้านงานอดิเรกและกิจกรรมทางวัฒนธรรม (Leisure and Culture Activities) ประกอบด้วยประเภทของตัวบ่งชี้ ๒ ตัว คือ (ก) ประชากรที่มีงานอดิเรกในแต่ละประเภท (ข) ประชากรที่เข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรมและศาสนาในแต่ละประเภท

๓. ข้อมูลเรื่องการพัฒนาจิตใจ

การศึกษาข้อมูลเพื่อนำไปใช้ในฐานะเป็นเครื่องชี้วัดการพัฒนาจิตใจนั้น ต้องใช้ข้อมูลทั้งในลักษณะปริมาณหรือสถิติในรูปของตัวชี้วัดภาวะสังคมที่ สถศ. เคยจัดทำและเชิงคุณภาพในรูปของรายงานการประเมินผลและการสำรวจสภาพ ซึ่งเป็นการดูตัวแปรทางตรงและทางอ้อม ประกอบด้วยข้อมูลวัตถุวิสัย (objective) และจิตวิสัย (subjective)

ข้อมูลวัตถุดิบเชิงปริมาณที่มีการจัดเก็บอย่างเป็นทางการ

การจัดการพัฒนาจิตใจวิธีหนึ่งอาจดูจากผลกระทบหรือผลงานที่เกิดจากการพัฒนาหรือไม่พัฒนาทางจิตใจ คือการให้บริการด้านสวัสดิการสังคม งบประมาณของกรมการศาสนา สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ การกีฬาแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์ ฯลฯ ซึ่งชี้ให้เห็นว่ารัฐได้ลงทุนในเรื่องนี้ไปเท่าใด แต่การลงทุนไม่สามารถสะท้อนให้เห็นระดับของการพัฒนาจิตใจได้ เพราะกิจกรรมของหน่วยงานเหล่านี้อาจไม่ได้ช่วยพัฒนาจิตใจเลยก็ได้ นอกจากนี้จากการศึกษาประวัติศาสตร์การพัฒนาในประเทศไทยพบว่าหน่วยงานรัฐไม่ได้มีบทบาทในเรื่องของการพัฒนาจิตใจแต่เพียงฝ่ายเดียว มีองค์กรพัฒนาเอกชนอีกมากมายที่ทำงานทางด้านรณรงค์สร้างจิตสำนึกและพัฒนาจิตใจพร้อม ๆ กับการพัฒนาและสงเคราะห์ทางด้านอื่นด้วย อย่างไรก็ตามข้อมูลในเรื่องงบประมาณขององค์กรรัฐและองค์กรเอกชนไม่สามารถหาได้นอกจากจะมีการจัดเก็บอย่างเป็นระบบ

ในทางตรงกันข้าม ถ้าดูเรื่องผลกระทบทางลบของการไม่พัฒนาด้านจิตใจอาจดูจากตัวชี้วัดด้านอาชญากรรม ซึ่งก็เป็นเพียงเรื่องหนึ่งในหลาย ๆ เรื่อง ความหมายของอาชญากรรม คือการละเมิดกฎหมาย หรือการทำผิดจากบรรทัดฐานของสังคมอย่างรุนแรง สาเหตุของการประพฤตินอกรูปแบบนี้ ตามทฤษฎีอาชญาวิทยาทั่วไปอธิบายไว้ ๓ แนวคือ แนวที่หนึ่ง เชื่อว่า การประพฤตินอกรูปแบบเกิดขึ้นเพราะบุคคลไม่สามารถเรียนรู้ที่จะประพฤติตามกฎเกณฑ์ของสังคมได้ กลุ่มที่เชื่อในทฤษฎีการเรียนรู้ให้ความสำคัญกับเรื่องบทบาทของครอบครัวและพ่อแม่ในการอบรมบ่มนิสัยและให้ความอบอุ่นกับเด็ก เชื่อว่าถ้าพ่อแม่ดูแลดีเด็กจะมีพฤติกรรมตามแบบผู้ใหญ่และเป็นพลเมืองดี ผู้ที่เป็นอาชญากรคือผู้ที่คบคนเลว และเรียนรู้ตัวอย่างไม่ดีประพฤตินอกรูปแบบ เพราะทำตามตัวอย่างที่เลว

แนวคิดที่สอง เชื่อว่า อาชญากรรมเป็นปัญหาของการพัฒนาที่สับสนและขัดแย้ง อาชญากรรมในเมืองที่เกิดขึ้นในกระบวนการพัฒนา มักเกิดจากการที่คนในเมืองไม่สามารถปรับตัวเข้ารับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่เกิดขึ้น เมื่อปรับตัวไม่ได้และสังคมไม่มีทางเลือกให้ คนบางคนจึงมีพฤติกรรมแปลกแยกและเบี่ยงเบนจากบรรทัดฐานของสังคม อาชญากรรมคือรูปแบบของพฤติกรรมเบี่ยงเบนที่รุนแรงเป็นที่รังเกียจของสมาชิกในสังคมมากที่สุด และมีปัจจัยจากปัญหาการปรับตัว

แนวคิดของกลุ่มที่สาม เชื่อว่า ความขัดแย้งทางวัฒนธรรมทำให้เกิดปัญหาระหว่างกลุ่ม ปัญหาอาชญากรรมเป็นปัญหาของสังคมที่มีระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม มี

ความแตกต่างและความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มคนสูง อาจเป็นความแตกต่างทางด้าน ชน
ชั้น ชาติพันธุ์หรือเผ่าพันธุ์ วัย เพศ ฯลฯ ในสังคมทุนนิยมความแตกต่างดังกล่าวทำให้
เกิดความไม่เสมอภาค ทั้งทางด้านอำนาจและการเงิน และมีผลทำให้ผู้ที่ด้อยกว่ามีพฤติ
กรรมที่ก้าวร้าวและพยายามหาอำนาจหรือเงินด้วยวิธีการที่ไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม
เพราะต้องการมีอำนาจหรือเงินเพิ่มมากกว่าที่มีอยู่ แม้จะไม่เท่าเทียมกับผู้ที่มีชนชั้นที่
ฐานะสูงกว่า ในสังคมที่มีระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม ปัญหาอาชญากรรมไม่มี เพราะ
สมาชิกในสังคมนั้นมีความเสมอภาคทางอำนาจและการเงิน ซึ่งอาจหมายความว่าทุกคนไม่
มีเหมือนกันหมด การประกอบอาชญากรรมจึงไม่มีประโยชน์

ประเด็นในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ด้วยแนวคิดทั้งสามแนว นี้ไม่ทันเสีย
การขาดการพัฒนาทางจิตใจ เพื่อความสะดวกในการพิจารณาเรื่องตัวชี้วัดอาจขอแยก
แบบของอาชญากรรมออกเป็น ๓ ประเภท คือ (๑) อาชญากรรมทางสังคมและบุคคล (๒)
อาชญากรรมทางเศรษฐกิจ และ (๓) อาชญากรรมทางการเมือง

(๑) อาชญากรรมทางสังคมและบุคคล

การวิเคราะห์ปัญหาอาชญากรรมบุคคลโดยพิจารณาจากสถิติตัวเลขต้อง
คำนึงถึงว่า สถิติตัวเลขที่ปรากฏให้เห็นเป็นสถิติของคดีที่มีบันทึกไว้โดยตำรวจเท่านั้น ซึ่งก็
มีทั้งที่จับได้และจับไม่ได้ ตัวเลขในตารางที่ ๑ แสดงให้เห็นว่าในส่วนกลางประมาณร้อยละ
๕๐ - ๖๐ ของคดีถูกอรรถจีจับได้ แต่ในส่วนภูมิภาคจับได้ประมาณร้อยละ ๓๐ - ๕๐ เท่า
นั้น ชื่อนำสังเกตข้อหนึ่งคือ ในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๑ - ๓๓ แม้จำนวนผู้ทำผิดจะเพิ่มขึ้นแต่ก็
ไม่มากนัก ขณะที่จำนวนคดีถูกอรรถจีไม่ได้เพิ่มขึ้น แต่กลับน้อยลง ซึ่งหมายความว่าในแง่
จำนวนแล้วปัญหาอาชญากรรมของไทยเราไม่ได้เลวลง เมื่อพิจารณาในรอบ ๑๒ ปี แต่ผู้
เขียนมีข้อสังเกตว่าคดีมีความรุนแรงขึ้น คำถามจึงอยู่ที่ว่าสถิติเหล่านี้สะท้อนความเป็นจริง
มากน้อยเพียงใด

ถ้าพิจารณาสถิติเกี่ยวกับคดีต่าง ๆ ดังปรากฏในตารางที่ ๒ จะเห็นว่า
สถิติเกี่ยวกับคดีถูกอรรถจีลดน้อยลง ในขณะที่สถิติเกี่ยวกับคดีอาญาคงที่ ทั้งนี้อาจ
อธิบายได้ว่าสภาพเศรษฐกิจสังคมในช่วงต้นทศวรรษ พ.ศ. ๒๕๒๐ ไม่ดี และค่อย ๆ ดีขึ้น
ในช่วงปลายทศวรรษ สถิติของปี พ.ศ. ๒๕๓๐ มีตัวเลขของคดีต่าง ๆ ต่ำ สะท้อนให้เห็น
ภาวะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้น อย่างไรก็ตามการอธิบายด้วยสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจนี้
เป็นคำอธิบายชุดหนึ่งเท่านั้น ควรที่จะได้มีการศึกษาค้นคว้าในเรื่องนี้ให้ลึกซึ้งเพิ่มขึ้น

ตารางที่ ๑ ความผิดตามกฎหมายอาญาและคดีอุกฉกรรจ์ที่เกิดขึ้น

	๒๕๖๑	๒๕๖๕	๒๕๖๐	๒๕๖๓
ความผิดตามประมวลกฎหมายอาญาที่เกิดขึ้น				
ส่วนกลาง	๑๕,๓๕๑	๑๗,๖๗๐	๒๓,๐๒๑	๒๔,๖๗๓
ส่วนภูมิภาค	๗๑,๕๔๐	๖๘,๙๙๖	๖๗,๐๔๓	๖๒,๓๒๙
สัดส่วนคดีอุกฉกรรจ์ต่อประชากรแสนคน				
ตำรวจอาญาจักร	๓๗.๗	๓๐.๐	๑๔.๙	๑๒.๕
ส่วนกลาง	๑๙.๗	๑๘.๔	๑๐.๖	๑๑.๖
ส่วนภูมิภาค	๓๙.๘	๓๑.๕	๑๕.๔	๑๒.๗
จำนวนคดีอุกฉกรรจ์ที่เกิดขึ้น				
ส่วนกลาง	๙๕๙	๑,๐๐๕	๕๙๒	๖๔๕
ส่วนภูมิภาค	๑๖,๐๖๗	๑๓,๖๔๔	๗,๔๑๖	๖,๔๒๑
จำนวนคดีอุกฉกรรจ์ที่จับได้				
ส่วนกลาง	๕๖๔	๕๖๑	๓๒๑	๓๕๕
ส่วนภูมิภาค	๔,๘๐๗	๔,๐๔๒	๓,๕๖๖	๒,๖๗๕

ที่มา : เครื่องชี้ภาวะสังคม สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ปีต่าง ๆ

ตารางที่ ๒ สถิติเกี่ยวกับคดีบางประเภท

	๒๕๒๑	๒๕๒๕	๒๕๓๐	๒๕๓๓
คดีอุกฉกรรจ์				
ฆ่าคนตายโดยเจตนา	๑๑,๕๐๔	๑๐,๘๓๐	๖,๐๓๒	๕,๓๔๔
ปล้นทรัพย์	๔,๓๖๓	๒,๗๘๙	๑,๓๒๙	๑,๒๐๐
ชิงทรัพย์	๙๔๒	๘๑๒	๕๖๖	๔๑๔
วางเพลิง	๒๑๗	๒๑๘	๑๐๖	๑๐๙
คดีอาญา				
เพศ	-	๕,๔๗๗	๕,๔๗๗	๕,๓๕๖
ชีวิตและร่างกาย	-	๓๐,๒๔๕	๒๐,๗๗๔	๒๑,๗๕๒
เสรีภาพ	-	๒๓๖	๑๖๕	๒๘๖
ทรัพย์สิน	-	๔๗,๒๕๖	๕๖,๑๑๕	๕๒,๖๙๙
โจรกรรม	-	๖,๙๑๒	๙,๐๒๗	๙,๒๗๓

ที่มา : เครื่องชี้ภาวะสังคม สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
ปีต่าง ๆ

การใช้ตัวเลขสถิติเพื่อทำความเข้าใจกับปัญหาอาชญากรรมนั้นไม่เพียงพอ เนื่องจากสถิติเป็นเพียงจำนวนครั้งที่ปรากฏการณ์เกิดขึ้น ไม่มีรายละเอียดของปรากฏการณ์ และไม่มีคำอธิบายเพื่อให้ผู้ใช้เข้าใจถึงสาเหตุและกระบวนการ การใช้สถิติเพื่อศึกษาปัญหาอาชญากรรม จึงเป็นวิธีการหนึ่งที่น่าเสนอข้อมูลประเภทจำนวนเท่านั้น ผู้ศึกษาต้องหาข้อมูลด้วยวิธีการอื่นด้วย นอกจากนี้ยังมีประเด็นเรื่องการได้มาซึ่งตัวเลขที่จะต้องวินิจฉัยถึงความเชื่อถือได้ของตัวเลขอีกด้วย

(๒) อาชญากรรมทางเศรษฐกิจ

ความหมายของคำว่าอาชญากรรมทางเศรษฐกิจที่ใช้ในที่นี้ใช้ในความหมายเชิงเปรียบเทียบกับอาชญากรรมทางสังคมและบุคคลด้วย ทั้งนี้หมายความว่า นอกเหนือจากที่เนื้อหาจะเกี่ยวกับการหารายได้โดยมิชอบในจำนวนที่มากเมื่อเปรียบเทียบกับการลักขโมยหรือชิงทรัพย์บุคคลแล้ว ยังรวมทั้งการมีผลกระทบกับกลุ่มคนจำนวนมากด้วย อาชญากรรมทางเศรษฐกิจอาจแยกเป็นอาชญากรรมทางธุรกิจ (corporate crime) หรืออาชญากรรมของกลุ่มมิจฉาชีพที่มีกิจกรรมที่ผิดศีลธรรม (organized crime) ซึ่งทั้งสองกรณีมีความสัมพันธ์กับหน่วยงานรัฐและมีผลกระทบต่อประชาชนเป็นกลุ่มจำนวนมากค่อนข้างมาก

อาชญากรรมเกี่ยวกับธุรกิจ (corporate crime) ถือเป็นอาชญากรรมทางเศรษฐกิจที่แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมของการพยายามหารายได้ด้วยวิธีการที่อาจทำร้ายร่างกายและทรัพย์สินของผู้อื่น รวมทั้งการสร้างโรงงานที่ไม่ได้มาตรฐาน หรือโรงงานที่มีสภาพไม่ถูกสุขลักษณะไม่ถูกต้องตามหลักอาชีวอนามัย การเลียงภาซี การปั่นหุ้น และการเอาเปรียบผู้บริโภคหรือโกงหลวงในรูปแบบต่าง ๆ สถิติเหล่านี้สามารถนำมาใช้เป็นตัวชี้วัดได้ถ้ามีการจัดเก็บให้เป็นระบบ

นอกจากนี้การเอาเปรียบผู้ร่วมงานหรือลูกจ้าง เอาเปรียบผู้บริโภคโดยการผลิตสินค้าคุณภาพต่ำและโฆษณาชวนเชื่อ หรือการทำการอื่นใดที่ผิดจรรยาบรรณเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจ รวมทั้งการคดโกงอื่น ถือเป็นอาชญากรรมทางเศรษฐกิจทั้งสิ้น ประเทศไทยเราเพิ่งจะตื่นตัวในเรื่องนี้ และตัวอย่างที่เกิดขึ้นในช่วง ๔ - ๕ ปีที่ผ่านมาชี้ให้เห็นชัดเจนว่า บรรทัดฐานว่าพฤติกรรมใดเป็นพฤติกรรมที่ถูกต้องและพฤติกรรมใดถือว่าผิดในระดับที่อาจถือว่าเป็นอาชญากรรมได้ยังเป็นเรื่องที่ไม่ชัดเจน กฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมพฤติกรรมทางเศรษฐกิจก็ยังไม่รัดกุม ขณะนี้เราต้องหวังพึ่งองค์กรวิชาชีพที่มีหน้าที่ควบคุม จรรยา

บรรณทางวิชาชีพ เช่น แพทยสภาและวิศวกรรมสถานเป็นผู้คอยสอดส่องดูแลและกำกับการ
รวมทั้งป้องกันไม่ให้เกิดอาชญากรรมทางธุรกิจ

(๓) อาชญากรรมทางการเมือง

ในหัวข้อนี้พิจารณาอาชญากรรมทางการเมืองโดยแยกเป็นอาชญากรรมต่อ
รัฐและโดยรัฐ อาชญากรรมต่อรัฐใช้ในความหมายของการต่อต้านอำนาจรัฐ โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งในสังคมทุนนิยม ผู้มีอำนาจในการบริหารประเทศมักจะเป็นกลุ่มเดียวกันหรือพวก
เดียวกันกับชนชั้นนายทุน การต่อต้านอำนาจรัฐพิจารณาภายใต้ข้อกำหนดพื้นฐานว่ารัฐเป็น
ผู้กำหนดกฎเกณฑ์เพื่อควบคุมการผลิต กฎเกณฑ์ที่ออกโดยรัฐนี้ผู้ที่จะได้ประโยชน์คือชนชั้น
ปกครองผู้มีอำนาจและชนชั้นนายทุนผู้เป็นเจ้าของและควบคุมวิถีการผลิต ส่วนประชาชน
ทั่วไปและชนชั้นกรรมกรมีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่รัฐกำหนด

ในประเทศที่กำลังพัฒนาและมีการปกครองกึ่งประชาธิปไตยดังเช่น
ประเทศไทยบางยุคบางสมัย การบริหารประเทศและการบังคับใช้กฎหมายอาจมองในเรื่อง
สิทธิมนุษยชนได้ บางครั้งเมื่อมีความขัดแย้งระหว่างรัฐ และประชาชน เมื่อประชาชนเรียกร้อง
สิทธิบางอย่างซึ่งรัฐไม่มีนโยบายให้ และการเรียกร้องนั้นเกิดเป็นการสร้างพลังต่อรอง
และกลายเป็นปัญหาการเมือง กลุ่มประชาชนจะถูกชักจูงกล่าวหาว่าเป็นอาชญากรรมการเมือง
หรือเป็นผู้ที่ประกอบอาชญากรรมต่อรัฐ ในทางตรงกันข้ามถ้ารัฐใช้อำนาจเกินขอบเขตก็อาจ
แสดงลักษณะของการประกอบอาชญากรรมโดยรัฐได้เช่นเดียวกัน เหตุการณ์เดือน
พฤษภาคม ๒๕๓๕ คือตัวอย่างที่แสดงชัดเจนว่า สถานการณ์เดียวกันอาจถูกวิเคราะห์ต่าง
กันได้ กลุ่มผู้ประท้วงกล่าวหาเจ้าหน้าที่รัฐว่าใช้กำลังเกินควร และเป็นการประกอบอาชญา
กรรมโดยรัฐ แต่กลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับการประท้วงจะมองว่าผู้ประท้วงคือ อาชญากร และมี
พฤติกรรมของการประกอบอาชญากรรมต่อรัฐ

กรณีของการเผาโรงเรียนที่จังหวัดสกลนคร และในสี่จังหวัดภาคใต้เรียก
ได้ว่าเป็นอาชญากรรมต่อรัฐ เป็นการแสดงพลังต่อต้านอำนาจรัฐ เป็นพฤติกรรมที่ทุกคน
เห็นว่าผิดกฎหมาย ผิดศีลธรรม จรรยาบรรณและไม่เหมาะสมด้วยประการทั้งปวง ผู้
ประกอบอาชญากรรมต้องการสื่อสารอะไรบางอย่างให้รัฐรับรู้ แต่ในขณะนี้ยังไม่แน่ชัดว่ารัฐ
ได้รับสารที่อาชญากรต้องการสื่อแล้วหรือยัง หรือกรณีที่สกลนครอาชญากรอาจมุ่งหวังผล
ประโยชน์ทางเศรษฐกิจก็ได้

ในระยะที่อุดมการณ์คอมมิวนิสต์ยังมีอิทธิพลอยู่ ความขัดแย้งทางอุดมการณ์เป็นสาเหตุของการเกิดอาชญากรรมต่อรัฐหรือโดยรัฐได้มาก การก่อการร้ายคือตัวอย่างของอาชญากรรมต่อรัฐ และการปราบปรามผู้ที่มีอุดมการณ์ไม่เหมือนกับรัฐด้วยวิธีการรุนแรง (ทั้งทางด้านกายภาพและจิตใจ) ถือเป็นอาชญากรรมโดยรัฐได้เช่นเดียวกัน

การที่รัฐกำหนดนโยบายบางเรื่อง และประชาชนไม่เห็นด้วยถึงขนาดมีการต่อต้านรวมพลัง เช่น กรณี คจก. และการต่อต้านการสร้างเขื่อน มีการปะทะที่มีความรุนแรง หรือถ้ารัฐกำหนดนโยบายที่มีผลกระทบต่อกลุ่มชาติพันธุ์ทำให้เกิดความขัดแย้งของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิมนุษยชน อาชญากรรมโดยรัฐและหรืออาชญากรรมต่อรัฐอาจเกิดขึ้น แล้วแต่ว่าใครเป็นผู้ประกอบกิจกรรมและบางครั้งขึ้นอยู่กับมุมมองจากทัศนะของกลุ่มใด

การพิจารณาอาชญากรรมทางการเมืองนี้ มีส่วนเชื่อมโยงกับเรื่องสิทธิมนุษยชนอยู่มากในการเปรียบเทียบการพัฒนาของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ทางองค์การสหประชาชาติ และหน่วยงานระหว่างประเทศพยายามกำหนดตัวชี้วัด เพื่อเปรียบเทียบระดับการพัฒนาของประเทศต่าง ๆ ในการประชุมเรื่องตัวชี้วัดของคุณภาพชีวิตที่ผู้เขียนได้มีส่วนร่วมด้วยเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ได้กำหนดเรื่องรูปแบบการปกครอง (ประชาธิปไตยหรือเผด็จการ) และสิทธิส่วนบุคคลของประชาชนไว้ให้เป็นตัวชี้วัดตัวหนึ่ง และการสร้างตัวชี้วัดพัฒนาการของมนุษย์ (Human development indicators) ของ UNDP ก็ได้มีการพิจารณาเรื่องเสรีภาพทางการเมืองด้วย ดังนั้นวิธีการแก้ปัญหาอาชญากรรมทางการเมืองจึงเป็นเรื่องละเอียดอ่อนและสำคัญ เพราะนโยบายและวิธีการที่รัฐใช้จะสะท้อนให้เห็นถึงนโยบายทางด้านสิทธิมนุษยชนด้วย

ข้อมูลที่จัดเก็บโดยองค์กรเอกชน

นอกจากนี้ยังมีสถิติที่เก็บโดยองค์กรที่ทำงานในพื้นที่ และเป็นสถิติเฉพาะของหน่วยงานนั้น ๆ ไม่ได้ครอบคลุมงานของหน่วยงานอื่น แต่ก็สะท้อนให้เห็นปัญหาด้านการพัฒนาจิตใจเช่นเดียวกัน เช่น สถิติของศูนย์พิทักษ์สิทธิเด็ก คือตัวเลขที่ปรากฏในตารางที่ ๓ ซึ่งต้องถือเป็นอาชญากรรมส่วนบุคคลและอาชญากรรมเศรษฐกิจในกรณีที่ดำเนินการเป็นกระบวนการและมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

ตารางที่ ๓ สถิติการช่วยเหลือเด็กที่ถูกกละเมิดสิทธิ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๔ - ๒๕๓๘ (๑๕ ปี) โดยศูนย์พิทักษ์สิทธิเด็ก

ปัญหาเด็กถูกละเมิดสิทธิ	จำนวนเด็กที่ได้รับการช่วยเหลือ (รายปี)													
	๒๕๒๔	๒๕๒๕	๒๕๒๖	๒๕๒๗	๒๕๒๘	๒๕๒๙	๒๕๓๐	๒๕๓๑	๒๕๓๒	๒๕๓๓	๒๕๓๔	๒๕๓๕	๒๕๓๖	รวม
ล่วงเกินทางเพศ	-	-	๓	๙	๖๗	๖๒	๙๙	๓๘	๕๐	๓๖	๕๔	๗๔	๘๓	๖๗๗
ทารุณกรรมเด็ก	-	-	-	-	๕	๓๖	๒๘	๑๗	๑๗	๓๖	๓๙	๒๙	๒๒	๓๐๑
แรงงานเด็ก	๑๒	๙	๑๘	๒๐	๖	๕	๑๗	๑๗	-	๒๒	๕๘	๑๗	๒๖	๓๖๔
โสเภณีน้อย	-	-	๒	๒	๓	๙	๑๖	๒๘	๑๗๙	๗๘	๓๗๗	๔๙	๒๙	๑๒๒๗
ลักพาเด็ก-เด็กหาย	-	-	-	-	-	๖	๕๐	๑๐	๑๑	๙	๕	-	๑๐	๑๐๑
อื่นๆ...	๑	๑๕	๘	๕	๔	๗	๓๕	๒๘	๑๖	๑๗	๒๙	๖๐	๕๙	๓๗๑
รวม	๑๓	๒๔	๓๑	๓๖	๘๕	๑๒๕	๒๔๐	๑๓๘	๒๗๓	๑๙๗	๕๖๑	๒๒๙	๒๒๙	๓๐๔๐

หมายเหตุ : กรณีอื่นๆ... หมายถึง กรณีเด็กเร่ร่อน, ขอดทาน, เด็กที่ได้รับการเลี้ยงดูไม่เหมาะสม, เด็กหนีออกจากบ้าน, เด็กมีปัญหาครหภครัว และกรณีเด็กกระทำความผิดแต่ไม่ได้รับความเป็นธรรม และตั้งแต่วันที่๑มกราคม - มิถุนายน ๒๕๓๕ มีการล่งเกินทางเพศเด็ก ๓๙ กรณี

ข้อมูลด้านแรงงาน หรือโสเภณีไม่แตกต่างจากข้อมูลเกี่ยวกับอาชญากรรมประเภทอื่น ๆ ที่ไม่สามารถหาสถิติที่ชัดเจนได้ ECPAT (End Child Prostitution Against Trafficking) ประมาณว่า ในปี ๑๙๙๕ มีโสเภณีเด็กในประเทศไทยประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ คน (UNICEF ๑๙๙๕) หรือองค์การพัฒนาเอกชนประมาณการณ์ว่ามีโสเภณีทั้งหมดหลายแสนคนในขณะที่ตัวเลขของรัฐบาลไทยรายงานเพียง ๖๗,๐๐๐ คน ตัวเลขแท้ ๆ คงไม่สำคัญเท่ากับการยอมรับว่าปรากฏการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นในประเทศไทยจริง และสะท้อนการขาดการพัฒนาจิตใจอย่างแน่นอน

สรุป

บทความนี้พยายามนำเสนอแนวคิดเรื่องการพัฒนาสังคมและการพัฒนาจิตใจเท่าที่คาดว่าจะได้มีการศึกษามาแล้วและชี้ให้เห็นว่าข้อมูลเพื่อนำมาใช้พิจารณาเรื่องการพัฒนาจิตใจจริง ๆ มีอยู่กระจัดกระจายและไม่เป็นระบบ รวมทั้งไม่มีวิธีการที่เป็นที่ยอมรับหลังจากการศึกษาค้นคว้าแล้วผู้เขียนก็ยังไม่มั่นใจว่าจะมีทางพัฒนาวิธีการจัดทำตัวชี้วัดด้านการพัฒนาจิตใจได้.

บรรณานุกรม

ภาษาอังกฤษ

ESCAP

๑๙๙๐ Report of the Expert Group Meeting on a Quality of Life Survey.
Bangkok, ๑๙ - ๒๓, February, ๑๙๙๐.

Komin, Suntaree

๑๙๙๑ Psychology of the Thai People : Values and Behavioral Patterns.
Research Center, National Institute of Development Administration.
Bangkok.

Miles, Ian

๑๙๘๕ Social Indicators for Human Development ๑๙๘๕
National Environment Board

๑๙๙๙ Manual of NEB. Guidelines for Preparation of Environmental
Impact Evaluations. Bangkok : NEB, April.

Pongsapitch, A. and Banpasirichote, C.

๑๙๘๙ "A Review of Quality of Life Indicator in Thailand", Unpublished
Paper Prepared for ESCAP.

UNESCO

๑๙๙๓ Quality of Life Improvement Programs ๑๙๙๓

United Nations

๑๙๘๙ Study on Indicators for the Assessment of Social Conditions and
Trends. New York, United Nations

United Nations Development Programme

Human Development Report ๑๙๙๐, ๑๙๙๑, ๑๙๙๒, ๑๙๙๓, ๑๙๙๔

New

York : Oxford University Press. (Various year)

United Nations, ESCAP

- ๑๙๙๐a Guide lines on Methodological Approaches to the Conduct of a Regional Survey of the Quality of Life as an Aspect of Human Resources Developments United Nations, New York, ๑๙๙๐
- ๑๙๙๐b Study on the Development of Quality of Life Indicators in Asia and The Pacific, New York : United Nations, ESCAP
- ๑๙๙๒ Towards a Social Development for the ESCAP Region, ๑๙๙๒

ภาษาไทย

กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษา

คุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๓๕ และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

กัศร อติโพธิ การได้สวนสาธารณะ : มาตรการยุติข้อขัดแย้งในการจัดการคุณภาพ

สิ่งแวดล้อม. เอกสารสำหรับกรรมการของรัฐบาล สมุดปกขาวฉบับที่ ๗

จัดพิมพ์โดย สถาบันนโยบายการศึกษา, ๒๕๓๕.

คณะกรรมการร่วมภาครัฐบาลและเอกชนเพื่อแก้ไขปัญหาสังคม (กรอ.สังคม) กระบวนการ

ทรรคนิยมในการพัฒนา : แนวทางใหม่แห่งความร่วมมือในการพัฒนา เอกสาร

ทางวิชาการลำดับที่ ๓๑๔ เล่มที่ ๑๔/๒๕๓๗ โครงการอาสาสมัครเพื่อสังคม

แนวคิดใน

การพัฒนาสังคม ๒๕๓๗

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รวบรวมจรรยาบรรณาอาจารย์และจรรยาบรรณวิชาชีพ จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๓๖

ชัยพร วิชาวุธ, ชีระพร อุวรรณโณ, พรรณทิพย์ ศิริวรรณบุคย์. พฤติกรรมจริยธรรม

ในสังคมไทยปัจจุบัน : ศึกษาตามแนวทางจิตวิทยาสังคม โครงการเผยแพร่ผล

งานวิจัย จุฬาฯ, ๒๕๓๑

ดวงเดือน พันธมนาวิน ทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรม การวิจัยและการพัฒนาบุคคล. โครงการ

ส่งเสริมเอกสารวิชาการ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๓๘

ดวงเดือน พันธุมนาวิน และ เพ็ญแข ประจันปัจจนึก จริยธรรมของเยาวชนไทย

สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๐

พระไพศาล วิสาโล พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม, ๒๕๓๓

พระธรรมปิฎก ชีวิตที่สมบูรณ์, ๒๕๓๗

พระธรรมปิฎก พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑, ๒๕๓๗

พระธรรมปิฎก ข้อคิดชีวิตทวนกระแส, ๒๕๓๗

พระมหาดรณรงค์ จิตตโสภณ สถานการณ์ด้านคุณภาพชีวิตของประชาชน ในรายงาน

คุณภาพการพัฒนา : สถานะ แนวโน้ม และทางเลือกของประชาชนไทย โครงการ

ทางเลือกการ พัฒนา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒

เพ็ญแข ประจันปัจจนึก และอ้อมเดือน สดมณี ค่านิยมของคนไทย : ค่านิยมทางวัตถุกับ

ค่านิยมทางระเบียบประเพณี สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย

ศรีนครินทรวิโรฒ ๒๕๓๙

วัชรီ สุวธรรม พุทธวิธีในการพิจารณาสร้างเสริมค่านิยม กรมการวิชาการ กระทรวงศึกษา

ธิการ ๒๕๓๙

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ๑๐ ปีเครื่องชี้ภาวะสังคม

และเครื่องชี้ภาวะสังคม ๒๕๓๐ กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ

เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, พฤศจิกายน ๒๕๓๒

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ดัชนีคุณภาพชีวิต

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, กันยายน ๒๕๓๖

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎามนตรี รายงานการสัมมนา

จริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๒๒

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ ศึกษาศาสตร์แนวพุทธ

ศาสตร์ (๕ เล่ม) ๒๕๒๖

สุภาวศ์ จันทวานิช “แนวคิดเรื่องความมั่นคงของชีวิตมนุษย์ (Human Security)” เอกสาร

แจกในการประชุมเรื่องความมั่นคงของชีวิตมนุษย์ ณ ศูนย์สารนิเทศ จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย วันที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๓๗

สุภางศ์ จันทวานิช และวรรณิ์ ไทยานันท์ แนวคิดและเครื่องชี้วัดการพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิตของประเทศไทย เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการ โครงการวิจัยและพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม, ๔ กรกฎาคม ๒๕๓๔

สุภางศ์ จันทวานิช และ วิศนี ศิลตระกูล การพัฒนาแนวคิดและเครื่องชี้วัดสังคมและคุณภาพชีวิตในต่างประเทศ เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการ โครงการวิจัยและพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม, ๔ กรกฎาคม ๒๕๓๔

สุนทรี่ โคมิน และ สนิท สมัครการ ค่านิยมและระบบค่านิยมไทย : เครื่องมือในการสำรวจ
วัด สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ๒๕๒๒

อมรา พงศาพิชญ์

- (๑) “การบรรยายพิเศษเรื่อง การประยุกต์วิธีวิจัยเชิงคุณภาพในการวิจัยเพื่อการพัฒนาและการประเมินผลกระทบทางสังคม” ในเอกสารสัมมนาประจำปีของสมาคมวิจัยเชิงคุณภาพ ๒๕๓๗
- (๒) “การประเมินการพัฒนามนุษย์และคุณภาพชีวิตในกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืน” เอกสารประกอบการสัมมนา สมาคมวิจัยเชิงคุณภาพและการสถาบันวิจัยสังคม, ๒๕๓๔

การพัฒนาจิตใจกับการพัฒนาประเทศ

ระพีพรรณ ตาพวัฒน์

สารบัญ

บทนำ	๑
ธรรมชาติและความสำคัญของการพัฒนาจิตใจในกระบวนการพัฒนาประเทศ	๑
การดำเนินงานและข้อจำกัดของการพัฒนาจิตใจในระยะที่ผ่านมา	๓
สภาพปัจจุบันและทิศทางการดำเนินการพัฒนาจิตใจในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘	๖
แนวทางการแปลงแผนพัฒนาจิตใจไปสู่การปฏิบัติ	๗
- การพัฒนาจิตใจที่เน้นบุคคลโดยตรง	๘
- การพัฒนาจิตใจที่ผ่านกระบวนการทางสังคม	๑๕
- การเปลี่ยนแนวคิดการวิเคราะห์ผลตอบแทนโครงการของรัฐบาล	๑๙
- การสร้างกระแสในสังคม	๒๑
บทสรุปและข้อเสนอแนะเพื่อการประเมินผลและการวิจัยในอนาคต	๒๓
บรรณานุกรม	๒๖

การพัฒนาจิตใจกับการพัฒนาประเทศ

บทนำ

จิตใจเป็นส่วนที่แยกไม่ออกจากชีวิตที่สมบูรณ์ จิตใจที่มีพร้อมทั้งความดีงาม ความสุข ความสงบมั่นคงและเข้มแข็ง เป็นพื้นฐานที่สำคัญของการมีชีวิตที่เจริญงอกงาม และเป็นพื้นฐานของการสร้างคนให้เข้าถึงศักยภาพสูงสุดของตนเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งต่อการพัฒนาที่เน้นคนเป็นศูนย์กลาง การพัฒนาประเทศจึงมีความจำเป็นที่จะส่งเสริมพัฒนาคุณค่าและความสามารถของจิตใจควบคู่ไปกับการพัฒนาในด้านอื่นๆ

เพื่อให้การดำเนินงานด้านการพัฒนาจิตใจมีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ การทำความเข้าใจกับธรรมชาติ ข้อจำกัดและความชัดเจนของแนวทางการดำเนินงานด้านพัฒนาจิตใจจึงเป็นวัตถุประสงค์ที่ทำให้เกิดบทความนี้ขึ้นมา โดยแบ่งสาระสำคัญออกเป็น ๕ ประเด็นหลักคือ

๑) ธรรมชาติและความสำคัญของการพัฒนาจิตใจในกระบวนการพัฒนาประเทศ

๒) การดำเนินงานและข้อจำกัดของการพัฒนาจิตใจในระยะที่ผ่านมา

๓) สภาพปัจจุบันและทิศทางการดำเนินงานด้านการพัฒนาจิตใจในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘

๔) แนวทางการแปลงแผนพัฒนาจิตใจไปสู่การปฏิบัติ

๕) ข้อเสนอแนะในเรื่องการติดตามประเมินผลและการวิจัย

ธรรมชาติและความสำคัญของการพัฒนาจิตใจในกระบวนการพัฒนาประเทศ

การพัฒนาจิตใจตามความหมายทางพุทธศาสนาซึ่งพระธรรมปิฎกเมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นที่พระราชวรมุนีได้อธิบายไว้ในหนังสือเรื่อง “การศึกษา : เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา” (๒๕๓๐: ๗๔-๘๐) ว่าการพัฒนาจิตใจคือ การฝึกอบรมเสริมสร้างจิตใจให้พร้อมสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัตिसามด้านคือ

๑) คุณภาพจิต อันได้แก่จิตใจที่ดีงาม มีคุณธรรม เป็นจิตใจที่สูง ประณีต มีเมตตา ความรัก ความเป็นมิตร ความปรารถนาประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น ยากช่วยเหลือผู้อื่นให้

พันธุกรรม มีน้ำใจเผื่อแผ่ มีคารวะ ความเคารพ เห็นความสำคัญของผู้อื่น อ่อนโยน กตัญญู รู้คุณค่าแห่งการกระทำของผู้อื่น เป็นต้น

๒) สมรรถภาพจิต อันได้แก่ความสามารถของจิตที่มีสติ วิริยะ ความเพียร พยายามสูง มีขันติความอดทนและทนทาน มีสมาธิจิตใจแน่วแน่ เข้มแข็งมั่นคงของจิตใจ ที่ จะทำงานให้ได้ผลสมบูรณ์ โดยเฉพาะงานทางปัญญา คือ การคิดพิจารณาให้เห็นความจริง แจ่มแจ้งชัดเจน

๓) สุขภาพจิต อันได้แก่จิตที่มีสุขภาพดี มีจิตใจที่เป็นสุข สดชื่น ร่าเริง เบิกบาน ปลอดโปร่ง สะอาด ผ่องใส พร้อมทั้งจะยิ้มแย้มได้ มีปิตุความเอิบอิ่มใจ ปราโมทย์ เข้มชื่นใจ ผ่อนคลายไม่คับข้อง ขุ่นมัว ไม่หม่นหมอง หดหู่ หรือโศกเศร้า ทั้งนี้ คนจะมีจริยธรรมได้ต้องมีความสุขเป็นหลัก เพราะคนที่มีความสุขย่อมมีความสุขในมโนะอันแบ่งความสุขไป ให้แก่ผู้อื่น ไม่ว่าจะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม และในทางกลับกัน คนที่มีความทุกข์ก็มีความในมโนะอันจะระบายทุกข์ออกไปแก่ผู้อื่น เป็นการเกิดโทษแก่ผู้อื่นและสังคมโดยรวม

จากความหมายดังกล่าวข้างต้น การพัฒนาจิตใจจึงมิใช่เพียงการสร้างคนดีมีจริยธรรมแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่หมายรวมถึงการสร้างคนที่มีความสุข มีจิตใจเข้มแข็ง มั่นคง เป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิต การคิด และการตัดสินใจ รวมทั้งเป็นบ่อเกิดและปัจจัยสนับสนุนความเจริญของงานทางปัญญา

เมื่อประเทศต้องการการพัฒนาที่ยั่งยืนและต้องการให้คนในสังคมเป็น “คนเก่ง คนดีและมีความสุข” เพื่อให้สามารถสร้างสรรค์พัฒนาได้ทั้งตนเองและสังคมแล้ว การมีจิตใจที่มีสมรรถภาพพร้อมจะทำงานทางด้านปัญญาและมีความดีงามอยู่ในตัวเองจึงเป็นพื้นฐานของการสร้างคนดีสมบูรณ์เพื่อไปสร้างสรรค์สังคมที่สมบูรณ์อีกต่อหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาจิตใจ จึงเป็นสิ่งที่แยกไม่ออกจากกระบวนการพัฒนา โดยเฉพาะในเรื่องของการพัฒนาที่เน้นคนเป็นศูนย์กลาง ซึ่งต้องการจิตวิญญาณที่เกื้อกูลและเคารพในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างคนกับคน และระหว่างคนกับธรรมชาติ รวมทั้งต้องการความสงบสุข และความเข้มแข็งมั่นคงของจิตใจผู้คน เพื่อเป็นพื้นฐานการพัฒนาศักยภาพในทุกด้านของประชาชน จุดมุ่งหมายสำคัญของการพัฒนาจึงอยู่ที่การสร้างสรรคให้โอกาสคนได้พัฒนาตนเองและรับผิดชอบต่อสังคมประเทศชาติ ซึ่งความต้องการเหล่านี้เป็นความคาดหวังที่จะได้จากการพัฒนาจิตใจ

อย่างไรก็ตาม ภายใต้เงื่อนไขของการพัฒนาแบบองค์รวม การพัฒนาจิตใจที่แยกโดดออกมาจากการพัฒนาด้านอื่น ๆ ย่อมไม่สัมฤทธิ์ผล เพราะเรื่องของจิตใจนั้นเป็นทั้ง

จิตวิญญาณของบุคคลและเป็นจิตวิญญาณของสังคมที่เกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกับทุกกิจกรรมด้วยเหตุนี้ งานพัฒนาจิตใจที่มีประสิทธิภาพจึงควรเกิดจากความเชื่อมโยงจากหลายศาสตร์สาขาและจากความร่วมมือของทุกฝ่ายเพื่อให้สามารถพัฒนาจิตของบุคคลได้ครบทั้งสามด้านดังกล่าวมา ทั้งนี้ เพราะจิตใจเป็นส่วนหนึ่งที่ไม่อาจแยกออกได้จากชีวิตที่มีปฏิสัมพันธ์กับสังคม สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง ความเข้าใจถึงความเชื่อมโยงเหล่านี้จะทำให้สามารถให้ประโยชน์จากการพัฒนาจิตใจเพื่อการพัฒนาประเทศได้ โดยเฉพาะการสร้างคนที่มีคุณภาพและสามารถเข้าถึงศักยภาพสูงสุดของตนเอง อันเป็นกุญแจที่สำคัญที่สุดในกระบวนการพัฒนา

การดำเนินงานและข้อจำกัดของการพัฒนาจิตใจในระยะที่ผ่านมา

ในช่วงสามทศวรรษนับตั้งแต่มีการพัฒนาประเทศ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๗ (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๓๙) สังคมไทยได้เปลี่ยนโฉมหน้าของประเทศจนแทบไม่เหลือเค้าเดิมของดินแดนแห่งรอยยิ้มและความร่ำรวยทางจิตใจและวัฒนธรรม ประเทศไทยในปัจจุบันมีตัวเลขความเติบโตทางเศรษฐกิจ ความทันสมัยของการก้าวตามเทคโนโลยีตะวันตก และความแตกแยกล่มสลายของสถาบันครอบครัวและชุมชนชนบท รวมทั้งปัญหาสังคมต่าง ๆ เป็นภาพลักษณ์แทนความสงบเรียบง่ายในอดีต

ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงของโลกปัจจุบัน กระบวนการพัฒนาของประเทศได้ถูกตั้งคำถามถึงควมมีประสิทธิภาพ ถูกต้อง และยั่งยืนในการพัฒนา หลายฝ่ายได้เรียกร้องถึงคุณค่าทางด้านจิตใจและความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๙, ประเวศ วะสี, ๒๕๓๘; Sivaraksa, ๑๙๙๒; สศช., ๒๕๓๘ก) และในที่สุด ทิศทางการพัฒนาประเทศก็ปรับเปลี่ยนจากการมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจมาเป็นการพัฒนาที่เน้นคนเป็นศูนย์กลางภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๔) ทั้งนี้ ในเรื่องของพัฒนาศักยภาพของคนไทยเพื่อการเป็นคนที่สมบูรณ์นั้นได้ให้ความสำคัญแก่มิติทางจิตใจไว้ในอันดับแรก ตามที่อดีตนายกรัฐมนตรี นายอานันท์ ปันยารชุนได้สรุปเหตุผลไว้ว่า "จำเป็นต้องสร้างคนดีก่อนสร้างคนเก่ง เพราะคนเก่งและเป็นคนดีด้วยจะอันตรายน้อยกว่าคนเก่งแต่เป็นคนไม่ดี" (สศช., ๒๕๓๘ข)

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาด้านจิตใจไม่ใช่เป็นสิ่งที่กระทำได้ง่าย เพราะโดยธรรมชาติแล้วการพัฒนาจิตใจเป็นเรื่องของนามธรรมและละเอียดซับซ้อน ดังจะเห็นได้ว่าก่อนหน้านี้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ จะให้ความสำคัญแก่การพัฒนาที่เน้นคนเป็นศูนย์กลาง

นั้น ได้มีการวางแผนพัฒนาจิตใจมาแล้วตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๖ และ ๗ แต่สภาพปัญหาจำนวนมากที่สะท้อนมาจากความเสื่อมถอยและความไม่มั่นคงทางจิตใจนั้นให้การประเมินผลที่ชัดเจนว่า แผนพัฒนาจิตใจทั้งสองระยะไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เพราะความเจริญเติบโตที่ส่งผลให้เศรษฐกิจไทยมีเสถียรภาพ ภาวะการเงินการคลังดีขึ้น และประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้นจนปัจจุบันนี้ประเทศไทยไม่ถูกจัดอยู่ในกลุ่มประเทศที่ยากจนอีกต่อไปแล้วนั้น ในอีกด้านหนึ่ง ประเทศไทยต้องเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจและสังคมในหลายๆ ประการ นับตั้งแต่ปัญหาการกระจายรายได้ ปัญหาความยากจน ปัญหาการว่างงาน ปัญหาการขาดคุณภาพทางการศึกษา สาธารณสุข ไปจนถึงปัญหาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน รวมถึงปัญหาทางสังคมที่มีผลจากความเสื่อมทางจิตใจและศีลธรรม เช่น การขายลูกไปเป็นโสเภณี หรือการแก้ปัญหาโดยใช้ความรุนแรง เป็นต้น

แผนพัฒนาคน สังคม และวัฒนธรรม ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๖ (พ.ศ.๒๕๓๐-๒๕๓๔) เป็นการเริ่มต้นครั้งแรกของการมีแผนพัฒนาจิตใจที่มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในสังคมในการพัฒนาจิตใจให้เกิดจิตสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม ขยันขันแข็ง พึ่งตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรี และร่วมมือร่วมใจกันในการทำงาน ในแผนนี้ ได้มีเป้าหมายที่จะใช้ศาสนธรรมเป็นหลักในการพัฒนาจิตใจ โดยเน้นคุณธรรม ๔ ประการตามพระบรมราโชวาทฯ ค่านิยมพื้นฐาน ๕ ประการ (ศุภายละเอียด ท้ายบทความ) และการลดละอบายมุขเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และการปฏิบัติหน้าที่การงานอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น รวมทั้งให้มีหมู่บ้านที่ปลอดอบายมุข มีความสงบสุข เจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าทั้งทางโลกและทางธรรมให้แพร่กระจายออกไปครอบคลุมทุกพื้นที่ทั้งในเมืองและในชนบท (ลศข., ๒๕๒๙: ๙๑-๙๒)

อย่างไรก็ตาม การดำเนินการตามแผนพัฒนาจิตใจภายใต้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๖ นี้ไม่สามารถถ่วงดุลย์ปัญหาของประชาชนในเรื่องของการปรับวิถีชีวิต จิตใจและค่านิยมให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของการพัฒนาและการขยายตัวอย่างรวดเร็วทางเศรษฐกิจ จน ศ.นพ.ประเวศ วะสี (๒๕๓๕: ๔) ได้ตั้งคำถามว่า “ประเทศไทยมีวัดกว่า ๒๕,๐๐๐ วัด มีพระกว่า ๒๐๐,๐๐๐ รูป เณรกว่า ๑๐๐,๐๐๐ รูป มีอุบาสกอุบาสิกา และผู้ที่ถือว่าเป็นพุทธศาสนิกอีกเต็มประเทศ แต่ใจเรามีปัญหาทางสังคมเพิ่มขึ้นมากมาย เช่น อาชญากรรมต่าง ๆ ลามกกรรมทางเพศ ยาเสพติด การฉ้อราษฎร์บังหลวงหรือคอร์รัปชัน นานาชนิด และปัญหาอีกนานับประการ ซึ่งเพิ่มขึ้นถึงขั้นวิกฤต”

สภาพการณ์นี้มีได้ดีขึ้นแม้เมื่อแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๗ (พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๓๙) จะได้กำหนดแผนพัฒนาจิตใจขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๒ โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาจิตใจให้คนเป็นคนดี มีวินัยและคุณธรรม สามารถปรับตัวได้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง และเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ (สศช., ๒๕๓๕: ๒๐๓) ทั้งนี้เพราะการพัฒนาจิตใจในรอบหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมาเน้นการลงทุนของรัฐในการขยายบริการและปริมาณ ดังรายงานการประเมินผลด้านการพัฒนาจิตใจ (กองวางแผนทรัพยากรมนุษย์, ๒๕๓๘ : ๘) ที่สรุปรวมความก้าวหน้าในการดำเนินการเช่น ปริมาณการถวายความรู้แก่พระผู้ใหญ่ พระภิกษุและสามเณรทั่วไปในช่วง ๒๕๓๕-๒๕๓๗ รวม ๑๘๒,๗๔๘ รูป การจัดตั้งศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ซึ่งมีผู้เรียนในปี ๒๕๓๗-๒๕๓๘ รวม ๓๓๐,๔๒๐ คน การบรรพชาและอุปสมบทภาคฤดูร้อนในช่วงเวลาเดียวกันรวม ๓๔๐,๓๙๕ รูป และการจัดโครงการพัฒนาจิตใจตามสถานประกอบการ เฉพาะในปี ๒๕๓๕ เป็นจำนวนถึง ๒๐๙,๗๕๑ คน เป็นต้น แต่ในรายงานมิได้ระบุถึงการให้ความสำคัญแก่การปรับปรุงหรือปฏิรูปการศึกษาของสงฆ์ที่มีปัญหาถึงขั้นอ่อนแอ หรือแม้แต่การให้ความสำคัญต่อกระบวนการดำเนินงานในด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ผลกระทบที่เกิดขึ้นจึงเป็นความเรื้อรังของสภาพปัญหาที่มีผลมาจากจิตใจเช่นในปี ๒๕๓๖ มีคนติดยาเสพติดกว่า ๑.๒ ล้านคน (สศช., ๒๕๓๙ ก.) คดีอาชญากรรม ๒๗๔,๔๕๙ คดี (สถิติปี ๒๕๓๘, กรมตำรวจ ; ๒๕๓๘) หรือแม้แต่ปัญหาโสเภณีเด็กที่มีถึง ๑๐๐,๐๐๐ คน (อ้างจาก อมรา พงศาพิชญ์, ๒๕๓๙) เป็นต้น ทั้งนี้ ยังไม่รวมถึงปัญหาการเอาผิดเอาเปรียบ การละเมิดสิทธิ ปัญหาความประพฤติมิชอบทั้งในวงราชการและวงการธุรกิจ ฯลฯ

ความสำคัญของการพัฒนาจิตใจในรอบสิบปีที่ผ่านมายังอยู่ในระดับต่ำเมื่อเทียบกับการพัฒนาในด้านอื่น ๆ ทั้งนี้ โดยประเมินจากความพยายามในการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติซึ่งหน่วยงานส่วนมากจะยึดความต่อเนื่องของงานประจำมากกว่าการคิดค้นสร้างสรรค์งานใหม่ให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามแผน รวมทั้งการขาดกลไกการติดตามประเมินผลและการขาดกระแสนำในสังคม งานวิจัยของ Talawat (๑๙๙๔) ได้ระบุว่างานพัฒนาจิตใจไม่ได้รับความสำคัญเนื่องจากเป็นเรื่องนามธรรม ยากลำบาก เห็นผลช้าและประเมินผลได้ยาก เหตุผลเหล่านี้ได้กลายเป็นข้อจำกัดของการพัฒนาจิตใจในระยะที่ผ่านมา ซึ่งหากพิจารณาอย่างเป็นธรรมแล้ว ก็นับว่าเป็นข้อจำกัดของการดำเนินงานได้ระดับหนึ่ง แต่สิ่งสำคัญที่สุดของข้อจำกัดการพัฒนาจิตด้านจิตใจก็คือ การขาดความเข้าใจที่ลึกซึ้งและชัดเจนของบุคคลที่เกี่ยวข้องรวมทั้งการขาดวิสัยทัศน์ต่อการพัฒนาโดยรวม ปัญหาของกระบวนการ

การพัฒนาจิตใจจึงเป็นส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นแนวคิดและระบบการทำงานในกระบวนการพัฒนาประเทศซึ่งให้ความสำคัญแต่เฉพาะสิ่งที่วัดได้ เห็นผลในระยะเวลาอันสั้น และขาดความเชื่อมโยง

สภาพปัจจุบันและทิศทางการดำเนินงานการพัฒนาจิตใจในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘

ศรีศักร วัลลิโภดม (๒๕๓๖ : ๖๑) ได้บรรยายถึงสภาพเมืองไทยในปัจจุบันว่ามีพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่มั่งคั่งกว่าประเทศอื่น ๆ หลายประเทศในภูมิภาคเอเชีย แต่แท้จริงแล้ว สังคมไทยกำลังอยู่ในขั้นวิกฤต “เพราะคนส่วนใหญ่ในสังคมได้ถูกกล่อมเกลามาจากลัทธิความเชื่อเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีให้กลายเป็นบุคคลที่มองอะไรเพื่อตัวเอง เพื่อพวกพ้องตนเองในลักษณะที่เป็นปัจเจกบุคคลจนตกขอบ ชื่นชมและลุ่มหลงต่อความต้องการทางวัตถุจนกลายเป็นการพัฒนาที่ไม่ได้คุณภาพของความเป็นมนุษย์ไป” ซึ่งเมื่อพิจารณาร่วมกับธีรยุทธ บุญมี (๒๕๓๔) ที่กล่าวถึงปัจเจกชนในศตวรรษหน้าว่าเป็น “ปัจเจกชนเทียม” (VIRTUAL INDIVIDUAL) ที่เล่ห์เหลี่ยมร่างกาย จินตนาการ แต่ขาดความมุ่งมั่นตั้งใจในอนาคตรวมของตนแล้ว สังคมในปัจจุบันและที่กำลังก้าวไปสู่อนาคตก็เป็นสังคมที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่ง

ความเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนในสังคมไทยก็คือค่านิยมทางด้านวัตถุและเห็นว่าความมั่งคั่งเป็นความสุข อันสะท้อนให้เห็นทั้งในวิถีการดำเนินชีวิต ค่านิยมหรือแม้แต่การกล่าวคำอวยพร ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๓๗ : ๑๕๘-๑๕๙) ได้ให้ความเห็นว่า “การไปเทียบ “ความสุข” เท่ากับความมั่งคั่งด้วยเงินทองนี้ ออกจะสะท้อนความตื่นเงินในด้าน “ชีวิตกรรม” อย่างมาก ๆ ที่เดียว” ทั้งนี้เพราะ “ถ้าความสุขถูกนิยามลงให้ตื่นเงินเพียงเท่านั้น เป้าหมายในชีวิตของผู้คนก็คงตื่นเงินไปหมด และต่างหยิบฉวยความสุขอย่างง่าย ๆ โดยไร้กฎเกณฑ์ของความถูกต้องหรือศีลธรรม ถ้าอย่างนั้น สังคมของเราทั้งหมดกำลังดำเนินไปสู่ความสิ้นสุกร่วมกันอย่างมโหฬารที่สุด”

ด้วยเหตุนี้ ความสุขในความหมายของการเสพวัตถุจึงไม่สามารถเติมความรู้สึกของคนได้อย่างสมบูรณ์ ดังที่ Easterlin ได้ทำการศึกษาเรื่องของความสุขในจิตใจของผู้คนทั้งในประเทศที่พัฒนาแล้วและในประเทศกำลังพัฒนารวม ๑๙ ประเทศและพบว่า คนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีจะมีความสุขมากกว่าคนยากจน แต่เมื่อเปรียบเทียบในช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกันแล้วกลับพบว่าคนไม่ได้มีความสุขเพิ่มมากขึ้นตามรายได้หรือฐานะทาง

เศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้น (Tietenberg, ๑๙๙๒) ซึ่งเหตุผลที่อาจอธิบายได้ก็คือความสุขมีความสัมพันธ์กับความต้องการพื้นฐานของชีวิต แต่เมื่อทุกคนได้รับการตอบสนองในเรื่องความต้องการนี้แล้ว การมีเงินเพิ่มขึ้นไม่ได้ทำให้คนมีความสุขเพิ่มขึ้น เพราะคนมักมีความต้องการโดยไม่มีที่สิ้นสุด จึงไม่คิดว่าสิ่งที่ตนเองมีเป็นการเพียงพอ อีกทั้งยังมีการเปรียบเทียบกับคนที่มั่งมีกว่าอยู่ตลอดเวลา ความสุขที่ขึ้นกับวัตถุของคนส่วนใหญ่จึงไม่มีอิสระในตนเอง

แผนพัฒนาคนและสังคมภายใต้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ ได้พยายามอย่างมากที่จะสร้างสรรค์และพัฒนาให้คนไทยเป็นคนดี คนเก่ง สุขภาพแข็งแรงและมีความสุข โดยความสุขในที่นี้หมายถึงความสามารถที่จะมีความสุขได้ด้วยตนเองโดยไม่ขึ้นแก่วัตถุหรือสังคมสิ่งแวดล้อมอื่น ซึ่งหากสามารถกระทำได้ การสร้างคนดีอันเป็นจุดหมายของการพัฒนาจิตใจก็ไม่ใช่เรื่องยากจนเกินไปนัก

ด้วยเหตุนี้ แผนพัฒนาจิตใจจึงได้ถูกกำหนดขึ้นอย่างต่อเนื่องในแผนนี้ โดยมุ่งหวังที่จะพัฒนาจิตใจของประชาชนให้สมบูรณ์พร้อมทั้งด้านคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพจิตตามความหมายที่ได้กล่าวไว้ในเบื้องต้น ทั้งนี้ ได้ให้ความสำคัญแก่สถาบันหลักที่เกี่ยวข้องนับตั้งแต่สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา ครอบครัว ชุมชน สื่อมวลชน ภาคราชการ องค์กรเอกชนและกลุ่มวิชาชีพ ทิศทางการพัฒนาภายใต้แผนนี้มุ่งเน้นทั้งการพัฒนาจิตใจคนโดยตรง และการพัฒนากลุ่มเป้าหมายที่เป็นสถาบันทั้งภาคราชการและเอกชนเพื่อให้เอื้อต่อการดำเนินงานพัฒนาจิตใจ (สคช., ๒๕๓๙) ลักษณะของการดำเนินงานภายใต้แผนนี้จึงต้องการความเปิดกว้างและเชื่อมโยงระหว่างทุกปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่อการพัฒนาจิตใจของคนมากขึ้นกว่าสองแผนที่ผ่านมา แผนนี้ จึงเป็นแผนที่เรียกร้องความเข้าใจและความร่วมมือจากทุกฝ่าย เพื่อให้วัตถุประสงค์และเป้าหมายของแผนที่เปรียบเสมือนอุดมคติมีความเป็นไปได้ที่จะนำไปสู่ความเป็นจริง

แนวทางการแปลงแผนพัฒนาจิตใจไปสู่การปฏิบัติ

ดังได้กล่าวไว้ในเบื้องต้นแล้วว่าการพัฒนาจิตใจจำเป็นต้องอาศัยศาสตร์หลายสาขามาประยุกต์ใช้ร่วมกัน โดยเฉพาะในการดำเนินการเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของการสร้างคนดี มีความสุขและมีสมรรถภาพทางจิตสูงพอที่จะทำงานด้านการใช้ปัญญา แนวทางการแปลงแผนพัฒนาจิตใจไปสู่การปฏิบัติในที่นี้จึงให้ความสำคัญแก่ทุกมิติที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับกว้างและระดับลึก ซึ่งในเบื้องต้นมีแนวทางการดำเนินงาน ๔ ด้านคือ

๑. การพัฒนาจิตใจที่เน้นบุคคลโดยตรง
๒. การพัฒนาจิตใจผ่านกระบวนการทางสังคม
๓. การเปลี่ยนแนวความคิดการวิเคราะห์ผลตอบแทนโครงการของรัฐบาล
๔. การสร้างกระแสในสังคม

รายละเอียดของแต่ละแนวทาง มีดังนี้

๑. การพัฒนาจิตใจที่เน้นบุคคลโดยตรง

E.F.Schumacher เคยกล่าวไว้ว่า “ปัจเจกบุคคลที่ลงมือทำเป็นตัวอย่างนั้นเป็นสิ่งสำคัญ และการลงมือกระทำที่สำคัญก็คือการสร้างเสริมและพัฒนาตนเองให้สามารถมีความเข้าใจอย่างแท้จริงต่อสถานการณ์ที่เรากำลังเผชิญอยู่ การกระทำนี้เป็นสิ่งที่เราทุกคนทำได้เสมอ และจากความเข้าใจอย่างแท้จริง (สัมมาทิฐิ) นี้ เราก็สามารถก้าวไปสู่ความเชื่อมั่น การตัดสินใจ และฉันทะได้” (พระประชา ปสนุนธุมโม, ๒๕๓๒: ๔๙)

คำกล่าวข้างต้นนี้เป็นการเริ่มต้นที่กระตุ้นให้บุคคลรับผิดชอบต่อตนเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถช่วยให้การพัฒนาจิตใจของบุคคลสามารถสร้างเสริมได้โดยตรง เพราะไม่ว่าจะผ่านกระบวนการขัดเกลาทางจิตใจจากบุคคลภายนอกและสภาพแวดล้อมรอบกายอย่างไรก็ตาม สิ่งที่จะทำให้บุคคลมีจิตใจดีงาม เข้มแข็ง มีสมาธิมั่นคงและมีความสุขได้นั้นล้วนต้องผ่านการฝึกฝนด้วยตนเองทั้งสิ้น การเข้าถึงศักยภาพสูงสุดของตนเองจะพึงเกิดขึ้นได้ก็ด้วยความตั้งใจ เรียนรู้และฝึกปฏิบัติอย่างเข้มข้นของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ

อย่างไรก็ตาม การที่บุคคลจะเข้มงวดต่อการฝึกฝนพัฒนาตนเองได้นั้น จำเป็นต้องมีความตั้งใจอย่างแรงกล้าอันเกิดจากการเห็นประโยชน์ต่อการพัฒนาตนเอง การกำหนดที่เป็นความต้องการจากผู้อื่นไม่สามารถก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอันแท้จริงและเป็นการผิดธรรมชาติ เพราะมนุษย์ไม่สามารถกำหนดให้ผู้อื่นเป็นได้อย่างที่ตนต้องการให้เป็น (พระโพธิญาณเถร, ๒๕๓๑) สิ่งที่จะสามารถทำได้ในกรณีนี้ก็คือ การสร้างเสริมให้เกิดแรงจูงใจอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง รวมทั้งสนับสนุนโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง การปกครอง ให้มีอิทธิพลที่จะทำให้คนเห็นคุณค่า ความหมาย และหนทางที่หลากหลายในการพัฒนาตนเองจนเกิดความต้องการที่จะพัฒนาตนด้วยตนเอง

ดังนั้น การที่จะพัฒนาที่บุคคลโดยตรงจึงต้องดำเนินการกับสิ่งที่ใกล้ชิดและมีอิทธิพลสูงสุดต่อความคิดและพฤติกรรมของคน ในที่นี้ เริ่มต้นที่ครอบครัว จากนั้นจึงเป็น

เรื่องของการศึกษา ศาสนา และการทำงานในชีวิตประจำวัน โดยมีสาระสำคัญโดยสรุปดังนี้

๑.๑ สถาบันครอบครัว

การพัฒนาคนที่สำคัญที่สุดอยู่ในช่วงอายุ ๐-๖ ปี เพราะวัยนี้เป็นวัยเริ่มต้นที่จะเรียนรู้และซึมซับทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัวและฝังแน่นจนกลายเป็นลักษณะนิสัย ความสามารถและพื้นฐานสติปัญญาของบุคคล การให้ความสำคัญกับการพัฒนาเด็กในวัยนี้จึงเป็นความจำเป็นและมีความสำคัญสูงสุดของพัฒนาการแห่งชีวิต ซึ่งสิ่งที่มีอิทธิพลสูงสุดคือครอบครัว (นิตยา คชภักดี, ๒๕๓๙)

ในขณะเดียวกัน ครอบครัวที่แตกแยก ขาดความสัมพันธ์อันดีต่อกัน จะมีผลเสียต่อจิตใจและพฤติกรรมของเด็กมากที่สุด เช่น มีสุขภาพจิตด้อย มีความก้าวร้าวมาก มุ่งอนาคตน้อยและมีความเชื่อมั่นในตนเองต่ำ (ดวงเดือน พันธุมนาวิน และคณะ, ๒๕๓๗) นอกจากนี้ การวิจัยของงามตา วนิชทานนท์ (๒๕๓๖) พบว่า ครอบครัวเป็นต้นกำเนิดของการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมในเยาวชน แต่จากสภาพปัญหาทางเศรษฐกิจในปัจจุบันได้บีบบังคับให้ครอบครัวแตกสลายกระจัดกระจายไปตามโอกาสของการหาเลี้ยงชีพและปัญหาการหย่าร้าง บทบาทในส่วนนี้จึงขาดหายไปเช่นเดียวกับสายใยของความรัก ความผูกพันในครอบครัว

การสร้างความเข้มแข็งและแสวงหาแนวทางไม่ให้ครอบครัวแตกสลาย จึงเป็นความสำคัญอย่างยิ่งในการที่จะให้ครอบครัวดำรงศักยภาพในการให้ความรักความอบอุ่นเป็นพื้นฐานของชีวิตและจิตใจของบุคคลเพื่อให้คนสามารถเติบโตขึ้นมาได้อย่างสมบูรณ์พร้อมทั้งร่างกาย สติปัญญาและจิตวิญญาณ ซึ่งการที่ครอบครัวจะทำหน้าที่เช่นนี้ได้ ครอบครัวต้องมีความพร้อม มีความเข้มแข็ง ทั้งในด้านฐานะทางเศรษฐกิจ ความรู้ และความรักความอบอุ่นภายในครอบครัว

แนวทางการดำเนินงานในเรื่องของครอบครัวภายใต้แผนพัฒนาจิตใจ จึงควรสร้างเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวดังที่ได้กล่าวมา ทั้งนี้ ควรเป็นความร่วมมือระหว่างหน่วยงานและแผนงานด้านอื่น ๆ ในการสร้างเสริมความรู้ และความพร้อมในชีวิต สมรสและการเริ่มต้นครอบครัว ส่วนในประเด็นของความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจนั้น ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้คนละทิ้งบ้านเกิด ลูกเล็ก ๆ และพ่อแม่ที่แก่ชราล้วนเกิดจากเงื่อนไขความจำเป็นทางเศรษฐกิจที่ทำให้คนต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด การแก้ไขปัญหานี้เป็นเรื่องใหญ่

ระดับโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการกระจายรายได้ของประเทศ ซึ่งเกินกำลังที่งานพัฒนาสังคมเพียงอย่างเดียวจะเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหาได้นอกจากชะลอปัญหาได้เป็นครั้งคราว เรื่องนี้จึงควรเป็นเรื่องของการสร้างความพอดีระหว่างโครงสร้างทางเศรษฐกิจและฐานะของครอบครัว ทั้งนี้ การจัดโครงสร้างและการกระจายความเจริญสู่ภูมิภาค ตลอดจนการสร้างอุตสาหกรรมขนาดย่อมซึ่งครอบครัวไม่จำเป็นต้องแยกย้ายไปอยู่กับคนละทิศคนละทาง รวมไปถึงการค้าขนาดเล็กและการรวมตัวในระดับสหกรณ์ อาจเป็นทางออกเบื้องต้นของการช่วยไม่ให้ครอบครัวแตกสลายและมีโอกาสที่จะสร้างความเข้มแข็งในด้านอื่น ๆ ได้ตามมา

๑.๒ สถาบันการศึกษา

สิ่งที่มีความสำคัญและใกล้ชิดกับพัฒนาการของชีวิตคนรองมาจากครอบครัวก็คือการศึกษา เพราะเป็นช่วงวัยของชีวิตที่บุคคลต้องเข้าไปอยู่ในระบบการศึกษา รับการถ่ายทอดความรู้และการอบรมสั่งที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตโดยตรง การศึกษาจึงมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการพัฒนาคนทั้งทางจิตใจและสติปัญญา

การศึกษามีหน้าที่หลักสองประการ หน้าที่แรกคือการถ่ายทอดศิลปวิทยาหรือการถ่ายทอดส่งเสริมเพิ่มพูนวิชาการและวิชาชีพ ตลอดจนสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมทางวิชาการของมนุษย์ และหน้าที่ที่สองคือการชี้แนะให้รู้จักการดำเนินชีวิตที่ดียิ่งงาม ถูกต้อง และการฝึกฝนพัฒนาคนจนถึงความสมบูรณ์ (พระราชวรมนี, ๒๕๓๐: ๕๗-๕๘) แต่ตามความเป็นจริงในปัจจุบัน การศึกษาทำหน้าที่เพียงประการเดียวคือการถ่ายทอดส่งเสริมเพิ่มพูนวิชาการและวิชาชีพ โดยขาดการชี้แนะให้รู้จักการดำเนินชีวิตที่ดีงามถูกต้อง ผลผลิตที่ได้จากระบบการศึกษาไทย จึงเป็นกลุ่มคนซึ่งตกอยู่ในวังวนของทุนนิยมและบริโภคนิยม ระบบการศึกษาไทยในปัจจุบันจึงไม่ช่วยทำให้คนเจริญงอกงามทางสติปัญญา มีความรับผิดชอบและมีความสุขในการเรียนและการดำรงชีวิต

การที่จะให้สถาบันการศึกษามีส่วนช่วยในการพัฒนาจิตใจของผู้เรียน จะต้องมีการปฏิรูปการศึกษาที่เข้าใจปรัชญาหรือหน้าที่หลักของการศึกษา โดยเฉพาะต้องครอบคลุมถึงการจัดการศึกษาให้คนพัฒนาตนได้อย่างสมบูรณ์ทั้งกาย สังคม จิตใจ และปัญญา เพื่อที่การกำหนดระบบการศึกษา หลักสูตรการผลิตครู การจัดการเรียนการสอน และการวัดผลจะสามารถตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ที่สำคัญของการศึกษาได้

แนวคิดที่จะให้นักเรียน นักศึกษา ได้รับความรู้ทางศาสนาเพื่อสร้างคุณธรรม จริยธรรม และทักษะที่ถูกต้องในการใช้ชีวิตเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องได้รับความ

สำคัญและนำไปบรรจุอยู่ในระบบการจัดการศึกษา โดยหลักของการประยุกต์ที่ง่ายต่อการเข้าใจให้ได้ในชีวิตประจำวัน น่าสนใจติดตามและซึมซับถึงในระดับจิตวิญญาณ ซึ่งการที่จะสามารถทำได้ดังกล่าว ผู้จัดการศึกษาจะต้องมีความเข้าใจในธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง พร้อมทั้งมีความรู้ความสามารถในการจัดการศึกษาและการผลิตครู รวมทั้งการสร้างกระบวนการเรียนการสอนและสื่อที่มีประสิทธิภาพ

ทัศนะการเรียนรู้ศีลธรรมแบบท่องจำและ “ใครสอนก็ได้” นั้น เป็นทัศนะซึ่งนำความล้มเหลวมาสู่ระบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาคนในทางจิตใจและปัญญา ดังนั้น การจัดหลักสูตร การผลิตตำรา การผลิตครู และการจัดการเรียนการสอนจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องได้รับการทบทวน และให้ความสำคัญทั้งในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา โดยเฉพาะในระดับอุดมศึกษาที่มีการกำหนดให้เรียนวิชาปรัชญาซึ่งส่วนมากเป็นของตะวันตกนั้น ควรจะได้มีการเปลี่ยนแปลงให้นักศึกษาได้เรียนรู้ปรัชญาความคิดทางพุทธศาสนาซึ่งเป็นรากฐานระบบความคิดของไทยประกอบไปด้วย เพื่อความเข้าใจอันสอดคล้องกับสภาพสังคม และการนำมาซึ่งความเป็นตัวของตัวเอง

แม้ว่าแนวทางการดำเนินงานเพื่อส่งเสริมสถาบันการศึกษาภายใต้แผนพัฒนาจิตใจไม่อาจดำเนินการได้ง่ายนัก แต่เป็นที่น่ายินดีว่าในช่วงระยะของการจัดเตรียมแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๔ ได้มีความพยายามที่จะจัดให้มีการปฏิรูปการศึกษาอย่างจริงจัง ซึ่งหากมีการส่งเสริมมิติของการพัฒนาทางจิตใจเข้าไปด้วยแล้ว ระบบการศึกษาที่ปฏิรูปใหม่ก็必将มีความสมบูรณ์มากขึ้น ผู้ที่ดำเนินการตามแผนพัฒนาจิตใจจึงควรมีการเปิดกว้างทางความคิดและความร่วมมือเพื่อให้สามารถประสานแนวคิดและผลักดันการศึกษาไทยให้สามารถทำหน้าที่ของการให้การศึกษาได้ตามความหมายที่แท้จริง

๑.๓ สถาบันศาสนา

เมื่อคนมีการบรรลุภูมิภาวะในระดับหนึ่ง คนจะเริ่มแสวงหาความหมายของการมีชีวิต แหล่งคำตอบที่สำคัญส่วนหนึ่งอยู่ที่ศาสนา ซึ่งต้องการศรัทธาและความเข้าใจที่ถูกต้องเป็นพื้นฐานของการพัฒนาคนทั้งในระดับจิตวิญญาณและปัญญา ระยะเวลาอันยาวนานนับพันปีที่ศาสนามีอิทธิพลต่อสภาพจิตและชีวิตของมนุษย์สะท้อนให้เห็นถึงความจริงซึ่งผ่านการพิสูจน์ทดสอบจากกาลเวลาว่าไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบใดก็ยังคงเป็นคำตอบที่ถูกต้องแท้จริงอยู่เสมอ การแสวงหาความหมายในมิติของจิตวิญญาณจึงเป็นการเข้าหาและเรียนรู้เกี่ยวกับศาสนาไม่ว่าจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม

การเสริมสร้างศรัทธาและความเข้าใจที่ถูกต้องในพุทธศาสนาของ
สังคมไทย มีพื้นฐานอยู่ที่การสร้างความเข้มแข็งให้กับสถาบันสงฆ์ ซึ่งปัจจุบันได้ถูกลดทอน
ความเข้มแข็งลงไปเนื่องจากพระสงฆ์จำนวนมากไม่เข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อพุทธธรรมและไม่
สามารถปรับสถานภาพให้อยู่ในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงนี้ได้ อีกทั้งวัดก็ไม่ใช่สถานที่สงบ
ร่มรื่นชวนให้คนเข้าหาเหมือนแต่ก่อน ความพยายามที่จะใช้วัดและสถาบันสงฆ์เพื่อแก้ไข
ปัญหาสังคมไทยมีแนวโน้มที่จะล้มเหลวมากกว่าประสบความสำเร็จเนื่องจากความไม่พร้อม
ของสถาบันสงฆ์เอง ประเด็นสำคัญที่จำเป็นต้องมีการปรับปรุงแก้ไขก็คือ การศึกษาของสงฆ์
การบริหารปกครองสงฆ์ การจัดการวัด กฎเกณฑ์มาตรฐานการรับคนเข้าบวชและเงื่อนไข
การคงอยู่ในสถานภาพของพระ รวมทั้งความจำเป็นในการเผยแพร่ความดีงามของพระสงฆ์
ที่มีคุณค่าต่อสังคมไทย

จากประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นนั้น การส่งเสริมการศึกษาของสงฆ์ควร
ถูกกำหนดเป็นความสำคัญลำดับสูงสุดของการดำเนินงานเพื่อฟื้นฟูและทำนุบำรุงสถาบัน
สงฆ์ โดยควรเป็นนโยบายและความร่วมมือที่ชัดเจนจริงจังจากกรมการศาสนาพร้อมกับ
สถาบันสงฆ์และหน่วยงานอื่นทั้งภาครัฐและเอกชน ทั้งนี้เพื่อให้การปฏิรูปการศึกษาของสงฆ์
เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและสามารถทำให้การศึกษาของพระมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิต
จริงของประชาชน โดยคงไว้ซึ่งแก่นแท้ของพระพุทธองค์ เมื่อพระสงฆ์มีความรู้ เข้าใจและ
ปฏิบัติอย่างถูกต้องแล้ว การเผยแพร่ธรรมะที่ “ใช้ภาษา ตลอดจนความรู้ความเข้าใจร่วม
กันมาเป็นสื่อถ่ายทอด” (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๗: ๘) จะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามมาเองอย่าง
เหมาะสมตามแต่วิถีทางความแตกต่างของบุคคล สถานที่และสถานการณ์

ส่วนการแก้ไขปัญหาเรื่องการบริหารและการปกครองของสงฆ์นั้น เป็น
เรื่องละเอียดอ่อนที่สะท้อนทั้งปัญหาของจารีตประเพณี ความเชื่อ และการเมือง การเสนอ
ให้เปลี่ยนแปลงหรือกำหนดแนวทางแก้ไขใหม่จำเป็นต้องมีการศึกษาอย่างลึกซึ้งและอาจใช้
ระยะเวลาแก้ไขที่ยาวนาน แต่เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นที่จะต้องมีการพิจารณาในเรื่องนี้ ดัง
นั้น การกำหนดเป้าหมายและทำการศึกษาถึงความเป็นไปได้ในการปรับเปลี่ยนให้การ
บริหารปกครองของพระสงฆ์มีความเข้มแข็งขึ้นจึงควรเป็นการเริ่มต้นที่สำคัญซึ่งจะช่วยแก้ไข
ปัญหาและสาเหตุแห่งความไม่เชื่อมั่นในพุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์ของสังคมไทยปัจจุบัน

ทั้งนี้ โดยมีข้อสังเกตว่าการบริหารและปกครองสงฆ์ไม่จำเป็นที่จะต้อง
ใช้แนวทางหรือมาตรฐานเดียวกับการบริหารของราชการ หากแต่ควรศึกษาและพิจารณา
แนวทางที่พระพุทธเจ้าได้เคยใช้ในการสร้างสังคมสงฆ์ในอดีตพุทธกาลมาเป็นส่วนประกอบ

พิจารณาเช่นเดียวกับการให้ความสำคัญของการปกป้องทำนุบำรุงและตรวจลอบจริยวัตรของพระสงฆ์โดยประชาชน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๓๖)

จากแนวทางการส่งเสริมสถาบันทางศาสนาตามที่กล่าวมาข้างต้นนี้ หากมีการสังคายนาพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นเป็นปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลง ก็จะมีผลกระทบทั้งในวงกว้างและในด้านความลึกของการแก้ปัญหา จึงน่าที่จะเป็นแนวทางสำคัญที่การดำเนินงานตามแผนพัฒนาจิตใจควรผลักดันให้เกิดขึ้น

อนึ่ง การดำเนินงานเกี่ยวกับสถาบันทางศาสนา จำเป็นต้องครอบคลุมทุกศาสนาในประเทศไทยด้วย เพราะจุดมุ่งหมายหลักของคำสอนในแต่ละศาสนาล้วนเป็นไปเพื่อการพัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งสิ้น การทำความเข้าใจถึงศักยภาพและข้อจำกัดของการดำเนินงานในแต่ละศาสนาจะช่วยเป็นพื้นฐานในการส่งเสริมการดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพ นอกจากนี้หากมีการประสานงานและร่วมมือกันดำเนินงานในระดับแกนนำของแต่ละศาสนาด้วยแล้ว ก็จะทำให้การดำเนินงานด้านการพัฒนาจิตใจในระดับรวมของประเทศมีความเข้มแข็งมากขึ้น

๑.๔ การทำงานในชีวิตประจำวัน

การเปลี่ยนทัศนคติต่อการทำงานเลี้ยงชีพของบุคคลเป็นอีกแนวทางหนึ่งซึ่งมีประสิทธิภาพในการพัฒนาจิตใจโดยตรงของแต่ละบุคคล เพราะการทำงานเลี้ยงชีพเป็นสิ่งที่ใกล้ชิดและมีพันธะผูกพันต่อปัจเจกบุคคลมากที่สุด รวมทั้งใช้เวลาในชีวิตของแต่ละบุคคลมากที่สุดด้วย พระธรรมปิฎก (๒๕๓๘: ๒-๓) เคยกล่าวไว้ว่า “งานเป็นเรื่องหนัก เรื่องต้องใช้กำลัง เรื่องต้องใช้เรี่ยวแรงและต้องใช้ความคิด บางทีก็ถึงกับเครียด แต่..งานนั้นถ้าปฏิบัติให้ถูกต้องแล้ว ก็เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดผลดีระยะยาวแก่ชีวิตทั้งหมด ถ้าทำงานแล้วมีความสุข ชีวิตนี้ก็มีความสุขยาวนานมากมาย แต่ถ้าการทำงานเป็นการทนทุกข์ ชีวิตส่วนใหญ่ของเราก็จะเป็นชีวิตแห่งความทุกข์ที่ต้องทน เพราะอะไร เพราะว่างานเป็นกิจกรรมส่วนใหญ่ของชีวิตของเรา มั่นกินเวลาส่วนใหญ่ในชีวิตของเรา”

การทำงานของบุคคลนั้นเป็นส่วนสำคัญต่อการพัฒนาด้านในของชีวิต ซึ่งจำเป็นต้องให้ความสำคัญแก่แบบแผนหรือลักษณะของงาน เพื่อให้งานนั้น ๆ สามารถเสริมสร้างศักยภาพและพัฒนาจิตปัญญาของคนในสังคมได้อย่างดีที่สุด พระไพศาล วิสาโล (๒๕๓๓: ๖๔-๖๙) ได้สรุปความสำคัญของการทำงานเพื่อพัฒนาชีวิตไว้ว่า “งานควรเปิดโอกาสให้ผู้คนได้ใช้ศักยภาพของตนอย่างเต็มที่และอำนวยความสะดวกของตนได้รับการพัฒนา ศักยภาพดังกล่าวมิได้หมายถึงทักษะเท่านั้น หากยังรวมถึงปัญญาความคิด กล่าว

คือรู้จักตนเองมากขึ้น สามารถคิดเป็นและที่สำคัญคือมีความเห็นที่ถูกต้อง (สัมมาทิฏฐิ) อาทิ การเห็นว่าคุณค่าสำคัญของงานนี้มีได้อยู่ที่ทรัพย์ ลาภ ยศ หรือ เกียรติ หากอยู่ที่การได้อำนวยประโยชน์ทั้งแก่ตนและผู้อื่นอย่างดีที่สุดทั้งทางกายและทางใจ หรือการตระหนักว่างานที่ดี การเลี้ยงชีวิตโดยชอบ ย่อมทำให้บุคคลเป็นคนดี มีชีวิตอันประเสริฐ”

อย่างไรก็ตาม การทำงานในปัจจุบันของบุคคลส่วนมากมีวัตถุประสงค์เพียงต้องการผลตอบแทนเป็นตัวเงินโดยละเลยคุณค่าอื่นที่แฝงอยู่ในการทำงาน ความสามารถในการเข้าถึงศักยภาพสูงสุดของคนทั้งในด้านปัญญา และจิตใจ ตลอดจนความสุขในการทำงานจึงไม่เกิดขึ้น ซึ่ง “การทำงานเพื่อเงินนั้น ต้องรอจนกว่าจะได้เงินเสียก่อนจึงจะรู้สึกพอใจ ถ้าทำงานเพื่องาน พอลงมือทำก็พอใจแล้ว และเป็นสุขทันที ส่วนเงินนั้นก็ไม่ใช่หนเสีย” (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๒๙ : ๓๐)

การเปลี่ยนทัศนคติให้บุคคลเห็นความสำคัญและคุณค่าในการพัฒนาตนเองจากการทำงาน เพิ่มเติมจากความหมายของการทำงานว่าเป็นเครื่องมือหาเลี้ยงชีพและการนำชีวิตไปสู่การมีตำแหน่ง ฐานะ หรือความรุ่งโรจน์และความนิยมนับถือแล้ว บุคคลจะมีความสุขกับการทำงานได้มากขึ้น เรียนรู้และพัฒนาตนเองได้มากขึ้น เพราะ “งานนี้แหละเป็นสิ่งที่พัฒนาชีวิตของเรา พัฒนาให้เรามีความสามารถ ทำให้เรามีความเชี่ยวชาญ มีความเก่งกาจในทางใดทางหนึ่ง แม้ในด้านการฝึกฝนทางจิตใจหรือในทางคุณธรรม งานก็เป็นเครื่องมือฝึกฝนคน ทำให้เรามีความขยัน มีความอดทน ทำให้มีระเบียบวินัย ทำให้รู้จักสัมพันธ์กับเพื่อนพ้องผู้ร่วมงาน สิ่งเหล่านี้ล้วนอาศัยงานเป็นเครื่องมือ” (พระธรรมปิฎก, อ่างแล้ว: ๓๔)

วัตถุประสงค์ของการทำงานในที่นี้จึงอาจแบ่งออกได้เป็นสามประการ คือ ๑) ผลิตสินค้าและบริการที่จำเป็นและมีประโยชน์ ๒) ทำให้เราค้นพบพรสวรรค์และทักษะที่มีอยู่ในตัวเรา และ ๓) เพื่อรับใช้และร่วมมือกับคนอื่น เพื่อที่จะปลดปล่อยตนเองออกจากโซ่ตรวนของอัตตา (พระประชา ปสนุนธมฺโม, ๒๕๓๒: ๑๔))

การดำเนินงานภายใต้แผนพัฒนาจิตใจโดยมุ่งหวังการให้บุคคลพัฒนาตนโดยตรงนั้นจึงอยู่ที่การรณรงค์เปลี่ยนทัศนคติในการทำงานของประชาชนให้มีความหมายที่กว้างและลึกซึ้งมากขึ้น การรณรงค์ที่มีประสิทธิภาพที่สุดควรอยู่ที่การสร้างความรู้ ความเข้าใจ การเห็นผลประจักษ์จริงและประโยชน์สูงสุดที่บุคคลจะได้รับ จนเกิดศรัทธาขึ้นในจิตสำนึกของผู้คน ซึ่งในประเด็นนี้ อาจทำความเข้าใจไปกับการสร้างกระแสน้ำในสังคม ซึ่งจะได้กล่าวถึงในลำดับต่อไป

๒. การพัฒนาจิตใจผ่านกระบวนการทางสังคม

ในกระบวนการพัฒนาจิตใจที่สมบูรณ์นั้น นอกจากการเข้มงวดฝึกฝนพัฒนาตนเองของปัจเจกบุคคลแล้ว บุคคลยังต้องการสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการเป็นพลังเสริมหรืออิทธิพลทางบวกต่อการพัฒนาตนเองด้วย เพราะโดยธรรมชาติแล้ว มนุษย์จำเป็นต้องมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นรวมทั้งมีปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติ สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ซึ่งสภาพแวดล้อมเหล่านี้สามารถสร้างเสริมและสนับสนุนการพัฒนาตนเองอย่างถูกต้องได้พอ ๆ กับการเป็นแรงผลักดันให้เกิดการคิด ตัดสินใจและกระทำในสิ่งที่ไม่เหมาะสม หรือไม่เป็นผลดีทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

การพัฒนาจิตใจที่มีผลกระทบมาจากสภาพแวดล้อมในที่นี้รวมเรียกว่าเป็นการพัฒนาที่ผ่านกระบวนการทางสังคม ซึ่งจะมีการพิจารณาถึงองค์ประกอบที่สำคัญ ๒ ด้านคือ อิทธิพลจากสื่อสารมวลชนและระบบทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง ที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาคน รวมทั้งองค์ประกอบทางด้านสภาพแวดล้อมทั่วไปซึ่งหมายรวมถึงตั้งแต่สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สภาพแวดล้อมทางที่อยู่อาศัย แหล่งนันทนาการและสุนทรียภาพจากศิลปะทุกแขนง

๒.๑ องค์ประกอบทางด้านสื่อสารมวลชน

การสื่อสารเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญทางสังคมอย่างมากในความหมายที่ว่า ถ้ามีปรัชญาและวิธีการจัดการที่ดี มันจะกลายเป็นพลังที่ขับเคลื่อนให้สังคมก้าวหน้าออกไปในทิศทางที่ถูกต้องอย่างรวดเร็ว ไม่เช่นนั้น ผลลัพธ์ในทางตรงกันข้ามก็มีโอกาสเป็นจริงได้พอ ๆ กัน (บุญญรักษ์ บุญญะเขตมาลา, ๒๕๓๗: ๓๔) ในยุคข่าวสารข้อมูลนี้ สิ่งที่มีอำนาจที่สุดก็คือ ความรู้และการเข้าถึงความรู้ ซึ่งเทคโนโลยีสื่อสารมวลชนจะมีบทบาทสำคัญที่สุด

โดยที่ลักษณะพื้นฐานของยุคนี้คือการที่สื่อสารมวลชนเข้ามามีส่วนให้ข้อมูล ทางเลือก หรือแม้แต่ชี้นำความคิดและการดำเนินชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ กัน ในความเป็นไปเช่นนี้ มีทั้งประโยชน์และโทษในตัวของมันเอง ประโยชน์ที่เห็นได้ชัดเจนก็คือการเปิดโลกทัศน์การรับรู้ข้อมูลข่าวสารของประชาชนให้มากขึ้น มีข้อมูลประกอบการตัดสินใจได้มากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็มีการยัดเยียดข่าวสารที่ไม่เป็นประโยชน์และบางครั้งอาจเกิดเป็นโทษแก่สังคมได้ นอกจากนี้ยังรวมถึงการชี้นำและสร้างค่านิยมบางประการที่ไม่เป็นผลดีต่อการพัฒนาตนของคนไทย เช่นค่านิยมในการบริโภค และการรับวัฒนธรรมตะวันตกบาง

ประการที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาจริยธรรมและวัฒนธรรมอันดีงามของไทย หรือแม้แต่ภาพ
ประโคนข้าวของบุคคลที่กระทำผิดหรือเสื่อมเสียแก่สังคมมากกว่าการให้ความสำคัญแก่
คุณค่าของคนหรือเรื่องราวที่มีคุณค่าต่อการพัฒนาจิตใจและสติปัญญา เป็นต้น

ภายใต้คุณและโทษของการสื่อสารมวลชนซึ่งกลายเป็นปัจจัยที่ห้าใน
การครองชีวิตของคนยุคปัจจุบัน การดำเนินงานทางด้านการพัฒนาจิตใจควรเป็นไปใน ๒
กรณีคือ ประการแรก ต้องสร้างภูมิคุ้มกันทางจิตใจเพื่อคุ้มครองมิให้คนเกิดความหวั่นไหว
ตามกระแสหรืออิทธิพลในทางลบ โดยมีพื้นฐานอยู่ที่การให้สติปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง
และเลือกรับข้อมูล ในขณะเดียวกัน ผู้ดำเนินการทางด้านการพัฒนาจิตใจควรขยโอกาส
สร้างคุณประโยชน์จากสื่อคุณภาพและเทคโนโลยีการสื่อสารที่เข้าถึงประชาชนทั่วประเทศ
ซึ่งอาจทำได้ในหลายกรณีเช่นการสร้างค่านิยมที่เหมาะสมในการพัฒนาตนผ่านสื่อหลาย ๆ
ด้าน หรือการทำให้ความรู้ทางพุทธธรรม “ง่าย” ต่อการรับรู้ซึมซับของประชาชน ทั้งนี้ โดยที่
สื่อเหล่านี้ จะต้องมื่อรรถลด น่าสนใจและน่าติดตาม ผู้ดำเนินงานทางด้านนี้ควรใช้เทคนิค
การประชาสัมพันธ์ การตลาด และการจัดการเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาจิตใจผ่านสื่อ
สารมวลชนด้วย นอกจากนี้ การพัฒนาจิตใจผ่านสื่อสารมวลชนจำเป็นต้องมีความรู้
ความเข้าใจเชิงจิตวิทยาในการสื่อสารและเข้าถึงความต้องการของคนรุ่นใหม่ ทั้งในแง่
บันเทิงและสาระแห่งการพัฒนาชีวิตและการทำงานในรูปแบบที่หลากหลาย รวมทั้งมีความ
สามารถที่จะส่งเสริมให้มี “ศิลปะ” อยู่ในสื่อคุณภาพนั้น ๆ เพราะการซึมซาบสุนทรีย์ทาง
ศิลปะจะเข้าถึงจิตใจและจับใจคนจนนำไปสู่การเปลี่ยนพฤติกรรมได้มากกว่าสื่อที่มีแต่เนื้อ
หาสาระล้วน ๆ

ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ ได้มีแนวทางในการดำเนินการด้านสื่อสาร
มวลชนหลายประการ ทั้งในด้านการกำหนดให้รัฐบาลสนับสนุนการส่งเสริมและพัฒนาสื่อคุณ
ภาพเพื่อการพัฒนาคน โดยการใช้มาตรการทางภาษี การลดค่าเช่าเวลาสถานี การกำหนด
อัตราส่วนเวลาการออกอากาศให้มีช่วงเวลาแก่สื่อเพื่อการพัฒนาจิตใจและปัญญาในอัตรา
ที่สูงขึ้น ตลอดจนการสร้างกลไกการส่งเสริมการลงทุนทางด้านการพัฒนาจิตใจและปัญญา
ซึ่งเป็นแนวทางที่หลายแผนงานมีความเห็นร่วมกัน (สศร., ๒๕๓๙ ก)

อย่างไรก็ตาม แนวทางที่แผนพัฒนาจิตใจจะสามารถดำเนินการในเรื่องนี้ได้
โดยตรงก็คือการศึกษาวิจัยเพื่อทำความเข้าใจถึงอิทธิพล กลไกและแนวทางการพัฒนาสื่อ
มวลชน เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาจิตใจและปัญญาของประชาชน รวมทั้งเพื่อให้สามารถ
กระตุ้นให้สื่อมวลชนมีจิตสำนึกและความรับผิดชอบต่อสังคม ตลอดจนสามารถทำหน้าที่

เป็นสื่อกลางถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารที่เป็นข้อเท็จจริง จำเป็น และสร้างสรรค์ต่อสังคมโดยรวมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ โดยการทำให้อีโคโนมิกส์เข้มแข็งที่จะ “ขาย” สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาจิตใจทั้งโดยการผ่านระบบผลประโยชน์ทางธุรกิจและโดยการผ่านจรรยาบรรณของวิชาชีพ ซึ่งหากสามารถกระทำได้ การดำเนินงานด้านการพัฒนาจิตใจก็จะมีเครื่องมือที่ทรงประสิทธิภาพในการส่งเสริมสร้างแรงจูงใจและอิทธิพลทางบวกแก่คนในสังคมไทย

๒.๒ ระบบสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและสภาพแวดล้อมที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาคน

ในทางพุทธศาสนา บุคคลจะเจริญงอกงามได้นอกจากการพัฒนาตนเองแล้วยังต้องการกัลยาณมิตรที่ดีด้วย (พระเทพเวที, ๒๕๓๒) กัลยาณมิตรในที่นี้ หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัวที่สามารถสร้าง โน้มนำ หรือมีอิทธิพลในทางที่ดีงามแก่บุคคล ซึ่งหากมองกลับมาในกระบวนการพัฒนาจิตใจแล้ว บุคคลก็ต้องการ “กัลยาณมิตร” ในความหมายดังกล่าวข้างต้นจากสภาพแวดล้อมรอบตัวคน ซึ่งโดยทั่วไปแล้วหมายถึงสังคม ระบบเศรษฐกิจ การเมืองและสภาพแวดล้อมทั้งโดยธรรมชาติและสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น

แม้ว่าในทางหนึ่ง คนจะเป็นผู้สร้างระบบสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง รวมทั้งสร้างสรรค์และจัดการกับสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ให้เอื้อต่อชีวิตความเป็นอยู่ของตน แต่ในอีกทางหนึ่ง ระบบและสภาพแวดล้อมดังกล่าวนี้ก็เป็นสิ่งสำคัญในการสร้างกำหนด และมีบทบาท มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนโดยตรง

ปัญหาจราจรและมลพิษ รวมทั้งความแออัดยัดเยียดของสภาพที่อยู่อาศัย การโหมกระหน่ำของข้อมูลข่าวสาร และการแก่งแย่งแข่งขันในชีวิตประจำวันของคนเมือง ตลอดจนความทุกข์ยาก แห้งแล้ง และแร้นแค้นของคนในชนบท เป็นส่วนสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการเพิ่มความเครียดและลดทอนความสุขในจิตใจของผู้คน ผลกระทบโดยตรงจากสภาพแวดล้อมเหล่านี้ทำให้วิถีชีวิตของผู้คนเปลี่ยนไป นับตั้งแต่ถูกกดดันบีบคั้นทางการดำรงชีพ เกิดความเสื่อมถอยของสุขภาพจิตอันเนื่องมาจากมลภาวะ เกิดความเครียดจากสภาพแวดล้อมที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านความคิดและจิตใจ จนถึงระบบศีลธรรมและจริยธรรมที่ถูกทำลายจากบทบาทและแบบอย่างที่ไม่เหมาะสมของผู้นำทางสังคมและการเมือง ตลอดจนการประเคิดข่าวของสื่อมวลชนที่ไม่คำนึงถึงการยกระดับทางจิตใจและปัญญาของประชาชน

ด้วยเหตุนี้ ระบบของสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและสิ่งแวดล้อมจึงเป็น สิ่งที่แยกไม่ออกจากชีวิตของคนในปัจจุบัน ชีวิตและวิถีคิดของคนขึ้นอยู่กับองค์ประกอบทั้งนี้ นี้ ระบบและผู้นำทางการเมืองมีอิทธิพลต่อเรื่องของอำนาจและการมีบทบาทนำในสังคมจน สามารถเป็นแบบอย่างและกระแสนำได้ทั้งดีและเลว กลไกทางเศรษฐกิจมีอิทธิพลอย่างยิ่ง ต่อปากท้องและความเป็นอยู่ของประชาชน เป็นทั้งตัวกำหนดวิถีการดำรงชีวิต ตลอดจนมี อิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนทางจิตวิญญาณ พลวัตรของสังคมก็กระทบต่อทัศนคติ ค่านิยม และการอยู่ร่วมกันในสังคม และสภาพแวดล้อมรอบตัวคนก็มีส่วนโน้มนำให้มีความสุขสงบ ทางใจหรือเร้าร้อนภาวระวนระวาย

ได้มีการศึกษาและเสนอแนวคิดอันหลากหลายในการที่จะสร้างระบบ สังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และสภาพแวดล้อมที่ดีและเหมาะสมกับประเทศ ไทย (ลศร., ๒๕๓๔ ก; ประเวศ วะสี, ๒๕๓๐ ; เอกวิทย์ ณ ถลาง, ๒๕๓๖ ; เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ๒๕๓๔) ซึ่งโดยหลักการแล้วเป็นไปในสองทิศทางคือการพัฒนาให้คนเป็น คนเก่งและคนดีเพื่อไปสร้างสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและสภาพแวดล้อมที่ดี ในขณะที่ยว กันก็มีความเห็นที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การปรับเปลี่ยน กลไก กติการองสถาบันการ เมือง เศรษฐกิจ และสังคมให้สามารถกำหนดคนหรือมีอิทธิพลต่อการดำเนินการของปัจเจกชน หรือองค์กรให้สามารถสร้างความเป็นธรรมในสังคม และโอกาสทางด้านต่าง ๆ ของ ประชาชน

ตามแนวทางของการพัฒนาจิตใจแล้ว จำเป็นจะต้องทำทั้งสองอย่าง ควบคู่กันไป ดังที่ในประการแรกได้กล่าวถึงการพัฒนาคนโดยตรงมาแล้ว ส่วนการพัฒนา สภาพแวดล้อมนี้ เป็นการดำเนินงานที่ต้องอาศัยความเชื่อมโยงและบูรณาการกับการ พัฒนาในทุกด้านของประเทศซึ่งถือเป็นการพัฒนาในภาพรวม

อย่างไรก็ตาม ในกรณีของการพัฒนาสภาพแวดล้อมนี้ยังมีส่วนที่การ ดำเนินงานพัฒนาจิตใจในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ จะกระทำได้โดยตรง นั่นคือการผลักดัน ให้สังคมมีสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ดี ทั้งโดยการรักษาและอยู่ร่วมกับธรรมชาติ อย่างสันติ และโดยการสร้างสรรคสภาพแวดล้อมรอบตัวคนให้ส่งเสริมการพัฒนาทางด้าน จิตใจ เช่น การมีสวนสาธารณะ สนามกีฬา หอศิลป์ หรือมีแหล่งสันตนาการที่ประชาชน สามารถเข้าไปใช้สอยได้อย่างทั่วถึงและตรงกับความต้องการของแต่ละชุมชน เพื่อเพิ่มพูน เลือกและโอกาสให้กับประชาชนมากกว่าการเข้าหาแหล่งอบายมุขหรือหลายทางเลือกที่ไม่ เป็นประโยชน์ต่อชีวิต ความคิด และจิตใจในปัจจุบัน ทั้งนี้ ควรให้มีการสร้างสรรค

บรรยากาศของการเข้าถึงศิลปะ และการเรียนรู้ถึงประโยชน์ที่จะได้รับจากธรรมชาติในด้านความสงบเย็นของจิตใจประกอบด้วย เป็นต้น

๓. การเปลี่ยนแนวคิดการวิเคราะห์ผลตอบแทนโครงการของรัฐบาล

นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเข้าสู่ยุคประชาธิปไตย รัฐได้เข้ามามีบทบาทกำหนดให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมซึ่งแต่เดิมดูแลตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งพิงรัฐ ตัวอย่างที่ชัดเจนในเรื่องนี้คือการจัดการศึกษาและการจัดการทรัพยากร (เลกสตรัค ประเสริฐกุล, ๒๕๓๘) และเมื่อรัฐเข้ามามีบทบาทอย่างเต็มที่แล้ว รัฐจึงมีความรับผิดชอบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ทั้งต่อความเจริญก้าวหน้าและปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมไทย

การดำเนินการต่าง ๆ ของรัฐ โดยเฉพาะเมื่อประเทศไทยเข้าสู่ยุคของการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีผลกระทบโดยตรงต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคม โครงการจำนวนมากและเงินทุนจำนวนมากได้ถูกนำมาสร้างสรรคความเจริญให้แก่ประเทศผ่านโครงการพัฒนาของรัฐบาลและหน่วยงานราชการ โดยที่การกำหนดหรืออนุมัติโครงการใด ๆ มีพื้นฐานมาจากการวิเคราะห์ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ อาจมียกเว้นบ้างในกรณีของโครงการทางด้านสังคมที่ไม่อาจคำนึงถึงผลตอบแทนที่เป็นตัวเลขได้ แต่กระนั้นก็ยังให้การประเมินโครงการในหลักการที่ใกล้เคียงกัน กล่าวคือมีความสอดคล้องกับแผนพัฒนาฯ มีประสิทธิภาพ มีประโยชน์ต่อการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า และมีค่าใช้จ่ายในการลงทุนต่ำที่สุดเมื่อเทียบกับโครงการอื่น ๆ ในลักษณะเดียวกัน (เลาวรล ทองปาน, ๒๕๓๕)

การวิเคราะห์โครงการเชิงเศรษฐกิจเป็นกระแสนหลักของการวิเคราะห์และประเมินโครงการในปัจจุบัน ทั้งนี้ โดยมีความเชื่อพื้นฐานอยู่ที่การคำนวณผลกำไรสูงสุดต่อการลงทุนต่ำสุด ในการวิเคราะห์โครงการเชิงเศรษฐกิจนี้แม้ว่าจะได้มีความพยายามคิดค่าการลงทุนและผลกำไรที่เกิดขึ้นอย่างรอบด้านเพียงใดก็ยังมีขอบเขตจำกัดอยู่ที่การคำนวณสิ่งที่สามารถคิดออกมาเป็นตัวเงินได้เท่านั้น แต่ในความเป็นจริงแล้ว ต้นทุนของโครงการจำนวนมากไม่สามารถคิดค่าออกมาเป็นตัวเงินได้ เช่น การสูญเสียเวลาหรือสุขภาพทั้งทางกายและทางจิต การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิต ค่านิยม หรือแม้แต่ว่าความสูญเสียเลื่อมโทรมต่อสภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสังคม

ได้มีความพยายามจากนักเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมในการตีค่าของต้นทุนและผลตอบแทนของโครงการที่ไม่เคยถูกคำนึงถึงให้ออกมามีค่าเป็นตัวเงิน (TDRI, ๑๙๙๖; Thampapillai, ๑๙๙๕; Abelson, ๑๙๙๖) ซึ่งต่อมาได้มีบทบาทในการวิเคราะห์โครงการเกี่ยวกับผลกระทบเชิงสิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้น

กรณีศึกษาที่น่าสนใจคือการศึกษาเรื่อง Macroeconomic Linkages between Environment and Development : A Case study of Thailand ของ TDRI, LEEC และ IIED ซึ่งได้พยายามคิดผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมจากการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยการตีค่าผลผลิตทางเศรษฐกิจ การสูญเสียทางสุขภาพและเศรษฐกิจที่ต่อเนื่องจากปัญหาสุขภาพ รวมทั้งมลภาวะที่เกิดขึ้นให้มีมูลค่าเป็นตัวเงิน ซึ่งความพยายามเหล่านี้จะมีผลกระทบโดยตรงต่อการวิเคราะห์และตัดสินใจอนุมัติโครงการที่เกี่ยวข้องในอนาคต

เมื่อย้อนกลับมาในมุมมองของการพัฒนาจิตใจ โครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐล้วนมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงของจิตใจ ค่านิยม และพฤติกรรมของประชาชนทั้งสิ้น และในหลายกรณีเป็นความเปลี่ยนแปลงในทางลบซึ่งถือเป็นต้นทุนที่มีมูลค่ามหาศาลที่ประชาชาติต้องเสียไปเพื่อแลกเปลี่ยนกับ “ความเจริญ” ซึ่งจะได้รับจากการพัฒนาประเทศ ผลกระทบโดยตรงที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา เช่น ความแตกแยกล่มสลายของสถาบันครอบครัวและชุมชน การยึดถือค่านิยมในการบริโภคเป็นสรณะของประชาชน ความไม่มั่นคงทางจิตใจ ความเครียด และปัญหาสุขภาพจิต รวมไปถึงภาวะพึ่งพิงความช่วยเหลือจากรัฐจนประชาชนไม่สามารถพึ่งตนเองได้นั้น ล้วนไม่เคยได้รับการพิจารณาในฐานะที่เป็นต้นทุนหรือผลตอบแทนในทางลบต่อการกำหนดโครงการใด ๆ ของรัฐเลย

หากมีการคำนวณผลกระทบดังกล่าวข้างต้นในโครงการต่าง ๆ ของรัฐแล้ว การตัดสินใจดำเนินโครงการพัฒนาจะต้องเปลี่ยนทิศทางไป เพราะการตัดสินใจอนุมัติโครงการต่าง ๆ จะมีคุณค่าทางชีวิต ความคิด และจิตใจของประชาชนประกอบอยู่ด้วย เป็นการเพิ่มเติมที่นอกเหนือไปจาก “การยกระดับคุณภาพชีวิต” ในเชิงวัตถุ แต่อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์โครงการของรัฐโดยคำนึงถึงต้นทุนและผลตอบแทนที่ไม่สามารถวัดค่าเหล่านี้ได้ยังมีข้อจำกัดอีกมาก โดยเฉพาะความสามารถในการคำนึงถึงปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ รวมถึงความสามารถในการคำนวณค่าปัจจัยดังกล่าวด้วย และเพราะเหตุนี้ การที่จะเปลี่ยนแนวคิดหรือทิศทางในการวิเคราะห์โครงการต่าง ๆ ของรัฐให้ครอบคลุมดังที่กล่าวมาจึงย่อมเป็นไปได้ยากนัก แต่ความยากลำบากในการดำเนินการไม่น่าที่จะเป็นเงื่อนไขของการไม่กระทำ หากสิ่งนั้นจะสามารถช่วยกู้สถานการณ์ให้ดีขึ้นได้

สิ่งที่การดำเนินงานด้านการพัฒนาจิตใจควรกระทำในกรณีนี้ก็คือ การศึกษาวิจัยให้เห็นความเชื่อมโยงที่ชัดเจนของผลกระทบจากโครงการพัฒนาหนึ่ง ๆ ที่มีต่อสภาพจิตใจและพฤติกรรมของประชาชน หรือศึกษาให้ชัดเจนถึงต้นทุนทางสังคม วิธีชีวิตและจิตใจที่ประชาชนต้องสูญเสียไปเพื่อแลกกับโครงการหนึ่ง ๆ โดยที่โครงการพัฒนาเหล่านั้นไม่จำเป็นต้องจำกัดตัวอยู่เฉพาะโครงการด้านสังคม เพราะดังได้กล่าวมาในหัวข้อก่อนแล้วว่า เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อมล้วนมีผลกระทบโดยตรงต่อการพัฒนาจิตใจ การศึกษาในเรื่องนี้จึงจำเป็นต้องครอบคลุมโครงการในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับโครงการทางด้านสังคมด้วย ทั้งนี้ รวมถึงการทบทวนโครงการหรือการดำเนินงานเดิมที่มีอยู่แล้ว ให้มีประสิทธิภาพและเพิ่มคุณค่าของการดำเนินงานให้มากขึ้น เช่น ทบทวนนโยบายทางด้านวิทยุโทรทัศน์ของรัฐ ที่ปัจจุบันมีส่วนเอื้อต่อการพัฒนาปัญญา และจิตใจของประชาชนน้อยกว่าผลตอบแทนที่เป็นตัวเงินของสถานี เป็นต้น

๔. การสร้างกระแสในสังคม

ความคิด จิตใจ และค่านิยมของคนไทยในปัจจุบันต่างได้รับอิทธิพลจากกระแสนำในสังคมไม่โดยทางใดก็ทางหนึ่ง แต่กระแสเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างสะเปะสะปะไร้ทิศทาง ในนัยกลับกัน กระแสนำในสังคมล้วนเกิดจากดำเนินการเพื่อบ่มงูัดอุปประสงค์อย่างหนึ่งอย่างใดเสมอ เช่น การปลูกฝังความต้องการของคนในการบริโภคหรือการสร้างค่านิยมในการบริโภคขึ้นมา ก็เพราะอยู่ใต้วัตถุประสงค์ของความต้องการการพัฒนาในเชิงเศรษฐกิจและกำไรในเชิงธุรกิจ เป็นต้น

ดังได้กล่าวในเรื่องของสภาพแวดล้อมที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาคนมาแล้วว่า บุคคลได้รับอิทธิพลโดยตรงจากสภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัว คนจึงมีแนวโน้มที่จะคิดหรือกระทำไปตามกระแสนำในสังคมนั้น ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ หากมีการเสริมสร้างหรือผลักดันให้เกิดกระแสนำในทางที่ดี ถูกต้องและมีประโยชน์ต่อสังคมโดยรวมแล้ว ก็จะเป็นแรงชักจูงให้ประชาชนดำเนินชีวิตไปในทิศทางที่ถูกต้องและงดงามด้วย

การสร้างกระแสนำในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการกำหนดขีดเส้นให้คนในสังคมเดินตามในลักษณะของ 'เชื่อนำชาติพันภัย' หากแต่เป็นการสร้างแรงจูงใจในทางบวกให้แก่สังคม เป็นตัวอย่างหรือเป็นสิ่งที่เสริมความมั่นใจว่าเมื่อบุคคลคิดและตัดสินใจกระทำในสิ่งที่ถูกต้องแล้ว จะเป็นสิ่งที่ถูกต้องในการยอมรับของสังคมด้วย แม้ว่าในระยะยาวการพัฒนาปัญญาและจิตใจเป็นสิ่งที่ต้องกระทำ แต่ในระยะสั้นและในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของกระแส

ความไม่ถูกต้องที่ได้รับการชักนำให้มีบทบาทและอิทธิพลมากขึ้นในสังคมปัจจุบันนี้ การส่งเสริมให้มีกระแสนำสังคมในทางที่ถูกต้องก็เป็นสิ่งที่จำเป็น และมีประสิทธิภาพในมิติของเวลาและผลกระทบในวงกว้าง

ด้วยเหตุนี้ เมื่อต้องการรณรงค์สร้างสิ่งใด ๆ ก็ตามในสังคม หากสามารถเข้าถึงบุคคลที่เป็นผู้นำที่สำคัญ โดดเด่น มีบทบาทและผลกระทบอย่างมากต่อชุมชน สังคม หรือองค์กรที่บุคคลนั้นสังกัดอยู่ และสามารถชักชวน สนับสนุนให้บุคคลเหล่านี้เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างกระแสที่ถูกต้องในสังคมได้แล้ว ก็จะเป็นพลังชี้นำกระแสหลักของสังคมได้อย่างสำคัญ แต่มีข้อพึงพิจารณาในประเด็นนี้ว่าจะต้องเป็นการกระทำโดยธรรมชาติของบุคคลที่เป็นกระแสนำเหล่านั้น หาใช่การแสวงหาเพื่อผลประโยชน์แอบแฝงในทางหนึ่งทางใดไม่ เพราะความจริงในเรื่องนี้เป็นสิ่งที่สังคมสามารถสัมผัสได้จากความสม่ำเสมอและความถูกต้องสอดคล้องกับการกระทำในเรื่องอื่น ๆ นอกจากนี้ หากสามารถดำเนินการบนพื้นฐานของความรู้สึกและความต้องการที่แท้จริงร่วมกันของสังคมและมีการเผยแพร่กระแสผ่านสื่อมวลชนด้วยแล้ว กระแสนำที่กล่าวถึงก็必将มีความเข้มแข็งและส่งผลกระทบได้ในวงกว้าง

ตัวอย่างที่ชัดเจนประการหนึ่ง จะเห็นได้จากทิศทางการพัฒนาประเทศซึ่งถ้ามองย้อนไปในอดีตแล้ว จะเห็นได้ว่ามีกระแสต่อต้านการพัฒนาที่เน้นเศรษฐกิจมานานนับสิบปี ผลงานของนักวิชาการและข้อเรียกร้องจากหลายฝ่ายได้แสดงความต่อต้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่ถูกมองเป็นเพียงปัจจัยการผลิต รวมทั้งได้มีการเรียกร้องให้เห็นความสำคัญของการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม แต่กระแสนำความคิดเหล่านี้แม้จะเริ่มก่อตัวและได้รับการยอมรับมากเพียงใดก็ยังไม่สามารถเปลี่ยนโฉมหน้าการพัฒนาประเทศได้

เมื่อดร.สุเมธ ตันติเวชกุล ขึ้นดำรงตำแหน่งเลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปลายปี ๒๕๓๗ ทิศทางการพัฒนาประเทศได้เปลี่ยนไปอย่างชัดเจน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติภายใต้การนำของดร.สุเมธฯ ได้กำหนดปรัชญาหลักไว้หนักแน่นว่าภายใต้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ ประเทศไทยจะเริ่มต้นการพัฒนาที่เน้นคนเป็นศูนย์กลาง คนในความหมายของทรัพยากรมนุษย์ในฐานะปัจจัยการผลิตได้เปลี่ยนเป็นคนที่มีความศักยภาพที่ต้องการโอกาสและการพัฒนาให้เข้าถึงศักยภาพสูงสุดของตนเองจนกลายเป็นคนที่สมบูรณ์พร้อมทั้งทางร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา เพื่อที่ว่าคนเหล่านี้เองที่จะเป็นผู้กำหนดทิศทางของเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย

แม้แนวคิดของดร.สุเมธฯ จะเป็นแนวคิดที่สังคมได้มีการสั่งสมมานาน รวมทั้งเป็นแนวคิดที่ได้รับการขานรับจากบุคคลหลายฝ่ายจนกลายเป็นทิศทางการพัฒนาประเทศในปัจจุบัน แต่ถ้าพิจารณาโดยละเอียดแล้วจะเห็นได้ว่า ความเปลี่ยนแปลงในแผนพัฒนาฯ เกิดขึ้นจากบทบาทของดร.สุเมธฯ โดยตรง ความเป็นผู้นำที่ขึ้นมาพร้อมกับความต้องการของสังคมมักจะสามารถสร้างกระแสในสังคมได้เสมอ

จากตัวอย่างข้างต้น เมื่อย้อนกลับมาในมิติของการพัฒนาจิตใจแล้วจะเห็นได้ว่า กระแสแห่งความศรัทธาในศาสนา ความดีงาม ถูกต้อง มีน้ำใจและใฝ่สันติเป็นตัวอย่างของความพร้อมในสังคมไทย แต่ถูกบดเบือนด้วยค่านิยมและการยอมรับในสิ่งที่ผิดซึ่งกระทำโดยคนที่มีบทบาทนำในสังคม ซึ่งหากมีกระแสในสิ่งเหล่านี้ขึ้นมาในสังคมอย่างจริงจังแล้ว พืชผลของความดีงามในจิตใจของผู้คนที่มีอยู่แล้วก็จะได้เจริญเติบโตและกลายเป็นกระแสหลักของสังคมไทยได้

การดำเนินงานทางด้านจิตใจจึงควรมีความชัดเจนว่าต้องการเห็นสิ่งใดเกิดขึ้นในสังคมไทย และจะต้องสร้างสรรค์หรือส่งเสริมอย่างไรจึงจะเกิดกระแสเช่นที่ต้องการนั้น การกำหนดกลุ่มเป้าหมายในการดำเนินงานไปที่บุคคลผู้เป็นผู้นำขององค์กรย่อมเป็นแนวทางหนึ่งที่จะทำให้การดำเนินการส่งเสริมหรือรณรงค์ในเรื่องใด ๆ เป็นสิ่งที่กระทำได้ง่ายขึ้น

หากสามารถระดมคณะบุคคลที่มีบทบาทนำในสังคมและมีความต้องการที่จะเห็นสิ่งที่ดีงามเกิดขึ้นในสังคมโดยเฉพาะในมิติของจิตใจ ให้สามารถร่วมกันกำหนดแผนงานและผลักดันให้เกิดการดำเนินการต่าง ๆ นอกขอบเขตอันจำกัดของภาคราชการได้ ก็จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาจิตใจโดยรวม

บทสรุปและข้อเสนอแนะเพื่อการประเมินผลและการวิจัยในอนาคต

องค์ความรู้ทางการนำแบบแผนการพัฒนาจิตใจมาใช้เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาประเทศปัจจุบันนี้ยังอยู่ในระหว่างก่อร่างสร้างตัว แม้ว่าแบบแผนการพัฒนาจิตใจที่แต่ละศาสนาได้มีไว้เป็นพื้นฐานในการพัฒนาจิตใจของมนุษย์จะมีมานานนับพันปีแล้วก็ตาม แต่ก็ยังมีความรู้ เื่อนไขและทางออกจากข้อจำกัดอีกมากทั้งงานด้านการพัฒนาจิตใจกับการพัฒนาประเทศต้องแสวงหา ทั้งในด้านความรู้ที่แท้จริงถูกต้องต่อสังคมไทยบนพื้นฐานของภูมิปัญญาไทย ความทันต่อเหตุการณ์และการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งเงื่อนไขของการสัมฤทธิ์ผลในการดำเนินงานหรือเงื่อนไขของการเกิดปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในสังคม ตลอดจน

ข้อจำกัดที่ทำให้เกิดความไม่สมบูรณ์ของการดำเนินงานและทางออกที่ควรจะเป็นในเรื่องนั้นๆ

การติดตามและวิจัยเพื่อประเมินผลโดยตรงจะช่วยตอบคำถามดังกล่าวข้างต้นได้มาก แต่เมื่อพิจารณาถึงการประเมินผลเองก็พบว่ามีข้อจำกัดอยู่หลายประการที่สำคัญก็คืองานด้านพัฒนาจิตใจยังไม่มีเครื่องมือวัดที่จะสามารถประเมินได้ว่าผลของการพัฒนาและสภาพจิตใจของผู้คนอยู่ในระดับใด

ในที่นี้ ใครขอเสนอให้มีการวิจัยเพื่อสร้างเครื่องชี้วัด อันจะเป็นพื้นฐานของการประเมินผลการพัฒนาในเบื้องต้น อย่างไรก็ตาม จากขีดจำกัดขององค์ความรู้ด้านการพัฒนาจิตใจกับการพัฒนาประเทศที่มีอยู่ในปัจจุบันอันเนื่องมาจากการให้ความสำคัญต่อการศึกษาวิจัยในเรื่องของการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม (ดวงเดือน พันธุมนาวิน, ๒๕๓๔: งามตา วรินทร์านนท์, ๒๕๓๖ : สำนักพัฒนาคุณธรรม, ๒๕๓๗) เป็นหลักนั้น ทำให้มีความต้องการการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมในหลาย ๆ ด้าน ซึ่งในเบื้องต้นขอเสนองานศึกษาวิจัยที่จะส่งผลโดยตรงต่อการพัฒนาจิตใจ ดังนี้

- ๑) การวิจัยเพื่อสร้างเครื่องชี้วัดทางด้านการพัฒนาจิตใจ
- ๒) การวิจัยถึงความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาของคนไทยปัจจุบัน
- ๓) การวิจัยเกี่ยวกับผลกระทบและการสร้างความรับผิดชอบของสื่อมวลชนต่อสังคม

๔) การวิจัยเกี่ยวกับการปรับแนวคิดการลงทุนของภาครัฐให้คำนึงถึงความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาคนและสังคม ทั้งโดยการศึกษาผลที่เกิดขึ้นจากโครงการในอดีตและการวิเคราะห์โครงการที่จะดำเนินการในอนาคต

๕) การวิจัยเกี่ยวกับการนำจิตวิทยามาปรับใช้ในกระบวนการพัฒนาจิตใจของประเทศ

ทั้งนี้ ยังมีหัวข้อวิจัยอีกเป็นจำนวนมากที่ควรได้รับการหยิบยกมาพิจารณาเพื่อให้การพัฒนาจิตใจกับการพัฒนาประเทศมีความเป็นไปได้อย่างสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของสังคมไทยมากที่สุด

หมายเหตุ

คุณธรรม 4 ประการตามพระบรมราโชวาทฯ ได้แก่

- ประการแรก คือ การรักษาความสัจ ความจริงใจต่อตนเองที่จะประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม

- ประการที่สอง คือ การรู้จักข่มใจตนเอง ฝึกใจตนเองให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในความสัจความดีนั้น

- ประการที่สาม คือ การอดทน อดกลั้น และอดออม ที่จะไม่ประพฤติล่วงความสัตย์สุจริต ไม่ว่าจะด้วยเหตุประการใด

- ประการที่สี่ คือ การรู้จักละวางความชั่ว ความทุจริต และรู้จักสละประโยชน์ส่วนน้อยของตน เพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ของบ้านเมือง

ค่านิยมพื้นฐาน 5 ประการ ได้แก่

- การพึ่งพาตนเอง ขยันหมั่นเพียรและมีความรับผิดชอบ

- การประหยัดและออม

- การมีระเบียบวินัยและเคารพกฎหมาย

- การปฏิบัติตามคุณธรรมของศาสนา

- ความรักชาติ ศาสน์ กษัตริย์

บรรณานุกรม

- งามตา วรินทร์านนท์. ๒๕๓๖. รายงานการวิจัยเรื่องลักษณะทางพุทธศาสนาและพฤติกรรม ศาสดาของบิดามารดาที่เกี่ยวข้องกับการอบรมเลี้ยงดูบุตร.
- ดวงเดือน พันธุมนาวิน. ๒๕๓๘. ทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรม : การวิจัยและการพัฒนานุคคล
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ดวงเดือน พันธุมนาวิน และคณะ. ๒๕๓๗. รายงานการวิจัยเรื่องลักษณะทางจิตและ พฤติกรรมของนักเรียนวัยรุ่นที่อยู่ในสภาวะเสี่ยงในครอบครัวและทางป้องกัน.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- ตำราจ. กรม. ๒๕๓๘. สถานภาพอาชญากรรมทั่วราชอาณาจักร. กรุงเทพฯ : ศูนย์ข้อมูลข้อ
สนเทศ กรมตำรวจ.
- ธีรยุทธ บุญมี. ๒๕๓๘. วิกฤติมนุษย์ยุคโลกาภิวัตน์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิไลยา.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ๒๕๓๖. "อนาคตขององค์การสงฆ์" ใน มองอนาคต : บทวิเคราะห์เพื่อปรับ
เปลี่ยนทิศทางสังคมไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- _____. ๒๕๓๗. หมายเหตุวัฒนธรรมร่วมสมัย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับ
ลิชชิ่ง.
- นิตยา คชภักดี. ๒๕๓๙. การพัฒนาเด็กและครอบครัวอย่างเป็นองค์รวม. เอกสารประกอบ
การประชุมเชิงปฏิบัติการวางแผนดำเนินการและติดตามประเมินผลโครงการ
พัฒนาครอบครัว, เมษายน ๒๕๓๙.
- บุญญรักษ์ บุญญะเขตมาลา. ๒๕๓๗. ฐานันดรที่สี่ จากระบบโลกถึงรัฐไทย. กรุงเทพฯ
โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- ประเวศ วะสี. ๒๕๓๐ พุทธเกษตรกรรมกับศาสนาสืบของสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
หมอชาวบ้าน.
- _____. ๒๕๓๕. พุทธธรรมกับสังคม. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.
- _____. ๒๕๓๔. ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน : ศักยภาพแห่งการสร้างสันติ. กรุงเทพฯ
เรือนแก้วการพิมพ์.
- พัฒนาคุณธรรม, สำนักงาน. ๒๕๓๗. การรวบรวมผลกวรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนา
คุณธรรมและจริยธรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.

- พุทธทาส อินทปัญโญ, ๒๕๓๙. ฟ้าสว่างระหว่าง ๔๐ ปี. กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์
- พระเทพเวที, ๒๕๓๒. พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
ลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๔. งานเพื่อความสุขและแก่นสารของชีวิต. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา
_____, ๒๕๓๙. อรรถพัฒนที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พระไพศาล วิสาโล, ๒๕๓๓. พุทธธรรมกับการพัฒนาลังคม. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์
- พระโพธิญาณเถร, ๒๕๓๑. อรรถปล่อยวางทางพ้นทุกข์. กรุงเทพฯ : กองทุนวุฒิธรรม.
- พระประชา ปลนุณธโม, ๒๕๓๒. งานกับคุณค่าของชีวิต ข้อคิดท้าทายเพื่อการสร้างสรรค์
สังคมมนุษย์รุ่นใหม่.
- พระราชวรมนี, ๒๕๓๐. “การศึกษา : เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา” ใน ทางสายกลาง
ของการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- วางแผนทรัพยากรมนุษย์, กอง. ๒๕๓๔. ร่างแนวทางการพัฒนาจิตใจในแผนฯ ๘. กรุงเทพฯ :
สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
- ศรีศักดิ์ วลลิโกดม, ๒๕๓๖. “ชีวิตวัฒนธรรมกับความเชื่อในสังคมไทย.” ใน มองอนาคต
บทวิเคราะห์เพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางของสังคมไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง
กรุ๊ป.
- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, ๒๕๓๔. “พัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมใน
ประเทศไทย : แง่คิดเกี่ยวกับพลวัตทางการเมืองและการพัฒนาประชาธิปไตย”
ใน วิพากษ์สังคมไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิง.
- เสาวรส ทองปาน, ๒๕๓๕. อรรถวางแผนพัฒนาลังคม เอกสารประกอบการพิจารณาเลื่อน
ระดับเป็นเจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผน ๘. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนา
การเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สศช., ๒๕๒๙. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๖ (๒๕๓๐ - ๒๕๓๔)
กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
-, ๒๕๓๔. . แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๗ (พ.ศ. ๒๕๓๕ -
๒๕๓๙). กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่ง
ชาติ.